Искам благородна професия...

Традиции, мода, модерност в Западните Родопи

КЛУБ ОТВОРЕНО ОБЩЕСТВО БЛАГОЕВГРАД

Авторски колектив:
Анастасия Пашова, Кристина Попова, Милена Ангелова,
Нурие Муратова, Петър Воденичаров, Христофор Поповски

Искам благородна професия...

Традиции, мода, модерност в Западните Родопи

Благоевград
2000

Искам благородна професия...

Традиции, мода, модерност в Западните Родопи

ISBN 954-90655-1-0

Признателност:

Изданието е осъществено с финансовата подкрепа на програмата на Европейския съюз ФАР-Лиен по проекта "Изолираното село в европейския дом".

Acknowledgement:

This issue has been realized with the financial support of the Programme of the European Union PHARE -LIEN, the project "Isolated village in the European home".

Съдържание

“Изолираното село в Европейския дом - нови възможности за общуване между българи християни и мюсюлмани в Гоцеделчевския край”

I. Проблемите

Гоцеделчевският край е изолиран граничен район с многобройно селско население, във високопланинските западнородопски села живеят най-вече българи мюсюлмани, а в равнината, в града и в пиринските села - преобладаващо българи християни. След 1989 година много от лекопромишлените производства, открити през 70-те години и дотирани от държавата по програмата за развитие на граничните планински райони са, закрити. Безработицата се увеличава, а семейното земеделие - главно отглеждане на тютюн и картофи, се превръща в основен поминък за селското население. Към него се добавя сезонното бране на горски гъби и билки, добив на дървесина и обработка на кожи. Икономическата криза, географската, религиозна и социална маргиналност на голяма част от населението са засегнали образованието и модерните институции.

Липсата на средства и инициативност е довела до замирането и до затваряне на много селски библиотеки, читалища, детски градини. Преустановени са повечето извънкласни кръжочни инициативи, спортните състезания, художествените изяви, образованите млади хора нямат свой организиран живот, в които да се породят свободни идеи и граждански начинания.

В отдалечените от града села липсват учители по английски език, а това е езикът, който повечето деца биха искали да изучават, за да разбират казаното по телевизионните канали и да продължат образованието си. Повечето средни училища в Гоце Делчев са с изучаване на английски език, поради което селските деца, се чувстват обезкуражени да учат в града, а записали се в тях, се чувстват твърде неподготвени.

Липсата на модерни образователни институции, обществен живот и инициативи отваря пространство за архаично митологично мислене, съживява предмодерни форми на родово общуване. Традиционните устни и новите аудио-визуални форми на общуване надделяват над писането и четенето, дейности, които в най-голяма степен спомагат за развитието на аналитично критическо мислене

и себеизразяване.

Идеята за образователно-социалния проект "Изолираното село в Европейския дом - нови възможности за общуване между българи християни и мюсюлмани" е на Петър Воденичаров, Кристина Попова и Анастасия Пашова - членове на клуб "Отворено общество" - Благоевград. През 1998 година клубът спечели финансовата подкрепа на европейската програма “**Phare LIEN**“ за осъществяването на своя проект, с които се опита да разреши някои от социално-образователните проблеми в Гоцеделчевския край.

II. Начинанията

Под ръководството на д-р Вл. Таковски, председател на клуб “Отворено общество“ Благоевград, с пълното съдействие на г-жа Силвия Блажева, главен секретар на клуба, членове на клуб “Отворено общество“ - Благоевград, съвместно с университетски преподаватели и студенти от гражданското сдружение БОАСО (Балканско общество за автобиографистика и социално общуване, Благоевград), и с помощта на учители, студенти и ученици от Гоцедечевския край започна работата по осъществяването на проекта.

1. Представяне на проекта

Започнахме изпълнението на проекта през месец февруари 1999 г. с представянето му пред директорите и учителите по информатика, география, български език, история, английски език от община Гоце Делчев и община Гърмен. На 4 срещи бяха обсъдени условията и целите на планираните дейности, учителите бяха консултирани как да изготвят програми за ръководство на кръжоци по проекта.

2. Курсове по английски език за начинаещи и средно напреднали

През месеците април-юни организирахме 4 курса по английски език за начинаещи по системата “Ring the bell“ на Сашо Рангелов (включваща учебник, помагало по писане, помагало с песни и игри, касетка с песни). Курсовете бяха проведени в с. Огняново (2 групи) и Горно Дряново (2 групи) интензивно (по 4 часа) през пролетната ваканция и следващите уикенди. Преподаватели бяха асистенти и студенти от Югозападния университет. С особено вдъхновение

работиха студентките Надежда Самарджиева и Анна Костадинова, както и Елена Димитрова, за което им благодарим. Учениците

Ученици по време на курса по английски - с. Горно Драново

подготвиха и художествена програма с песни и стиховете от учебника и детска пиеска на английски език. Програмата беше представена на общоселски тържества, гост на тези празненства беше и завеждащият обучението по английски език към Британския съвет в България Едуард Ричардс, който подари на участниците английски книжки.

Смятахме да организираме по един курс за начинаещи в три села, но се оказа проблем подборът на децата, поради масовия интерес. За да не предизвикаме напрежения между учениците, както и между училищното ръководство и родителите, решихме да се ограничим само с две села, като включим всички желаещи в две, вместо в една група. Проведохме изпити, най-добрите ученици получиха награди и бяха включени в групите за средно напреднали.

След лятната ваканция (септември-ноември) проведохме

курсовете по английски език за среднонапреднали - една група в с. Огняново, една група в с. Горно Дряново, по втора и трета част на системата “Ring the bell“. Запознахме също учениците с работата с двуезични английско-български и българско-английски речници. На организираното празненство в рамките на заключителния семинар в гр. Благоевград (19.11. 1999) учениците от тези курсове изнесоха програма на английки език пред деца, учители, студенти и преподаватели от Благоевград.

Курсовете изпълниха предназначението си - те спечелиха децата с комуникативно-игровия подход, показаха им, че учението може да бъде и приятно, увериха ги, че всеки би могъл да изучава чужд език. Подарихме на училищните библиотеки по няколко речника и комплекта учебници за изучаване на английски език, а на най-добрите ученици - учебници за напреднали, за да могат сами да продължат обучението си.

Наложи се извън предвидените курсове да вземем 30 часа английски език за начинаещи с ученици от с. Рибново, посещавали компютърен курс през месец март и имащи желание да получат елементарна езиково- компютърна подготвеност.

3. Курсове по компютърна грамотност

Участници в курса по компютърна грамотност - с. РибновоИзбрахме село Рибново за тези курсове, тъй като това беше единственото село в общината, което разполагаше с три собствени компютъра. Наехме още три компютъра, на които инсталирахме текстови и чуждоезикови програми. Поради липсата на подготвени местни учители, с тези курсове се заеха студенти по информатика и математика от Югозападния университет, които проведоха два интензивни курса (по 60 часа всеки) през пролетната ваканция и следващите уикенди. Курсовете включиха всички желаещи и предизвикаха всеобщ интерес. Много родители се консултираха за предназначението на компютрите и изразиха готовност да закупят на децата си, като се посъветваха за цената и подходяшия избор.

В село Огняново учителката по математика проведе теоретичен курс по информатика, използвайки за илюстрация единствения компютър в училището. За да се обезпечи по-нататъшната дейност на кръжоците по информатика, заедно с училищните настоятелства в община Гърмен изготвихме проект за

изграждане на Общински междуучилищен компютърен център, с който да кандидатстваме пред европейските образователни програми.

Компютърните курсовете имаха широк социален ефект - предизвикаха интереса и гражданската инициатива на родителите, училищните настоятелствата и женските сдружения.

4. Курсове по писане и композиция

Учителите по български език и литература Константин Пашкулев (с. Дебрен), Величка Мирчева (с. Рибново) и Славка Жостова (Второ основно училище в гр. Гоце Делчев) се запознаха с програмата

Ученици по време на курса по английски - с. Горно Драново

за курсове по писане и композиция, чиято цел е да развива саморефлексията и самоизразяването, критическото мислене и диалогичното умение. Ученици от началния и основния курс писаха лични есета, като паралелно изучаваха и беседваха върху книги за приятелството, семейството, професията. Кръжоците свършиха с празненство пред родители и учители, на което се проведе беседа за значението на училището, семейството, телевизията и приятелите за

младите хора, прочетени бяха отличените есета. Проведе се и конкурс за рисунка: “*Моето семейство*” и “*Моите приятели*”, както и конкурс за най-добра семейна фотография. Радио *"Гоце Делчев"* подготви предаване, включващо интервю с ръководителите на кръжоците, отличени ученици прочетоха есетата си.

След лятната ваканция проведохме общински конкурс за най-интересно лично есе на тема: “*Моите планове за бъдещето", "Моето бъдещо семейство", "Най-радостната и най-тъжна случка в моя живот", "Какво значи щаслив живот?" "Най-верният ми приятел*“. На победителите връчихме награди. Най-добрите ученици прочетоха есетата си на празненството в Благоевград и в предаване на радио “Благоевград“, представящо проекта. Някои от тези есета публикуваме в тази книга.

Писането и публичното обсъждане на есетата окуражи личното

"Пак има слънце - ще рисуваме" - Христофор Поповски с учениците си по рисуване, с. Рибново

себеизразяване и комуникативно самочувствие на учениците. Представянето им чрез медиите позволи на слушателите един по-непринуден, интимен поглед към различната култура, насочващ повече към човешката неповторимост и взаимност, отколкото към груповата екзотичност и дистанция.

5. Кръжоци по екология и живопис.

През месеците март-юни организирахме 4 кръжока по екология в гр. Г. Делчев, с. Дебрен (два кръжока), с. Горно Дряново. Свързахме селските учители със специалисти от Второ основно училище в гр. Г. Делчев, които са работили вече по няколко европейски екологични проекта и са издали учебни помагала в тази област.

След лятната ваканция, за да окуражим инициативността и да избегнем някои черти на формално провеждане на извънкласните дейности, финансирахме не хорариума, а организирането на публични изяви, свързани с резултатите от тези кръжоци - фотоизложби, изложби на хербарии, рисунки и викторини по екология.

Ръководителите на кръжоците по екология организираха общинско честване с конкурс за най-добра рисунка-плакат и фотография по случай 22 април- *Деня на планетата Земя*. Изложбата се радваше на широк обществен интерес и беше отразена от медиите. На отличените бяха раздадени награди.

Кръжоците засилиха интереса на учениците към екологията. Публичните изяви на кръжоците допринесоха за изострянето на гражданска чувствителност към проблемите на околната среда. Познанията за местната екологична среда и уникалните природни видове, а също и организираните залесявания и почиствания на училищните дворове допринесоха за изграждането на едно по-активно отношение на младите хора към заобикалящата ги среда.

Под ръководството на Христофор Поповски, студент по изобразително изкуство в Югозападния университет, се проведоха и кръжоците по живопис - учениците се приучиха да улавят хармонията и промените в природата, да рисуват на открито, да изразяват в живописни композиции мечтите и идеите си. Учителят по рисуване в с. Рибново Тодор Мавродиев работи особено всеотдайно върху подготовката и провеждането на конкурсите за най-добра тематична детска рисунка, за което искаме да му благодарим.

6. Кръжоци по краезнание

През месеците март-юни организирахме 4 кръжока по местна история в с. Огняново, с. Гърмен, с. Горно Дряново, с. Дебрен. Кръжоците се водеха от местни учители по история с хорариум 2 часа седмично. През месеците октомври-декември финансирахме организирането на публични изяви, свързани с дейността на кръжоците - изложби, представления и викторини. Поставихме акцента не върху етнографията, фолклорното творчество и традиционните умения, а върху модернизацията от началото на века до наши дни - първото радио, телевизор, велосипед, електрификация, спорт, медицински услуги и т.н. В с. Огняново на голямо общоселско тържество на 10 декември децата драматизираха спомените, които бяха събрали, и проведоха викторина "Нашето модерно Огняново". Искам да изразя благодарността си към новаторската работа на ръководителката на кръжока по краезнание в с. Огняново - г-жа Ели Гулева.

Кръжоците първоначално следваха инерцията на традиционното краезнание и фолклор, но с помощта на университетски специалисти учителите разчупиха инерцията и оживиха интереса към най-близката социална история. Акцентът беше изместен - от героичните митове и исторически вражди към градивната социална взаимност.

7. Работа в детските градини

На общински семинар преподаватели от Югозападния университет представиха новите подходи на програмата *"Step by step"* на учителките в детските градини от община Гърмен и община Гоце Делчев. Новаторски занятия бяха подпомогнати финансово и организирани в детските градини в с. Дебрен и с. Гърмен, те бяха посетени от учителки от другите детски градини. През октомври-декември бяха организирани няколко публични тържества на децата от детските градини - изложба на рисунки, саморъчно направени играчки, проведиха се занимателни игри и състезания.

Работата в детските градини оживи учебно-познавателната дейност в тях. Поради липсата на средства и инициативи за съжаление много от селските детски градини стесняват значението си само до места за наглеждане на децата на работещите родители.

8. Екскурзии

На 16 март проведохме екскурзия на детски учителки и деца в гр. Благоевград, където те посетиха детски градини, които работят по програмата "*Step by step*". Впечатленията си децата отразиха в рисунки, организирана беше и изложба конкурс.

На 19 ноември беше организирана екскурзия в Благоевград на 45 деца от с. Рибново, с. Огняново и с. Горно Дряново, изучавали английски език, живопис и автори на най-добрите есета. Включиха се и 7 учители, ръководили кръжоците по краезнание, екология, живопис и писане. В конферентаната зала на клуб "Отворено общество" беше организирана изложба с рисунки на теми "Най-

"Ще спечелим!" - спортен празник, с. Огняново

красивото в родния ми край", "Моето бъдещо семейство", "Аз в бъдещия век". Учениците по английски език изнесоха пиеса и пяха песни на английски език. Прочетени бяха и най-интересните есета. Отличилите се получиха награди. Взети бяха интервюта с учениците за радио Благоевград. Децата празнуваха в пицариите "Италия" и

“Наполи“ и получиха подаръци-изненади. След като посетиха историческия музей, децата присъстваха на семинара дискусия “Изолираното село в Европейския дом“, на които учители, координатори, ученици споделиха впечатленията си от работата по проекта и направиха препоръки си за бъдеща работа в областта на образованието и социалното подпомагане.

Екскурзиите изпълниха предназначението си да разширят кръгозорите на учениците, да им осигурят една по-значима публична изява и да допринесат за приобщаването им към стремленията на младите хора в България.

9. Здравни беседи и викторини. Помощ от лекарства

Д-р Надежда Таковска от благоевградската поликлиника проведе здравни консултации и беседи в училищата и с женските граждански сдружения в с. Дебрен, с. Лъжница и гр. Гоце Делчев. Жените и децата сами определиха интересните за тях теми. Впечатленията от беседите ни позволиха да определим характера на помощта от лекарства. Надделя мнението, че е необходимо да се осигурят профилактични средства за децата - витамини, минерали, пасти и четки за зъби, превързочни материали и др. Доктор Таковска съдейства за осигуряването на множество хигиенно-профилактични просветни материали, които бяха раздадени на децата. В с. Рибново, с. Дебрен и гр. Гоце Деляев проведохме ученически викторини по здравна култура, на които връчихме като награди част от закупените лекарства.

10. Граждански консултативен център по проблемите на жените и образованието

Проведени бяха срещи дискусии с учителки и обществени деятелки в гр. Гоце Делчев, с. Дебрен, с. Лъжница и с. Корница по проблемите на образованието, здравеопазването, детската престъпност и жените. Помогнахме на местните деятелки да се организират. Учредихме три женски граждански сдружения - *"Надежда 21 век"* (гр. Гоце Делчев), *"Неврокопчанка"* (с. Лъжница и с. Корница) и *"Еделвайс"* (с. Дебрен). Осигурихме експертна помощ за изготвяне на техния устав и програма, както и финансова подкрепа от фондация “*Отворено общество*” за тяхното съдебно регистриране.

Пред сдруженията представихме текущите образователни и социални европейски програми и условия за кандидатстване. Тези сдружения и училищните настоятелства се обединиха в Консултативен център по проблемите на жените и образованието с център Гоце Делчев.

Наши експерти помогнаха на Центъра да изготви пороект за провеждане на общински спортен празник по случай на 1 юни - празника на детето. Кандидатствахме пред Комитета за младежта и спорта и спечелихме допълнителна финансова подкрепа за изпълнение на проекта. Центърът представи пред училищните настоятелства и други текущи образователни и социални проблеми.

11. Общински спортен празник в чест на 1 юни

По спечеления проект на училищните настоятелства и женските сдружения всички училища в община Гърмен получиха финансова подкрепа за подобряване на спортните си бази и за осигуряване на спортни пособия и награди. Проведоха се училищни съревнования. На 1 юни се проведе общинска спартакиада в с. Огняново. На отличилите се отбори по атлетика, футбол, волейбол и плуване връчихме награди.

III. Последствията

Проектът изпълни предназначението си - той успя да съживи извънкласната дейност в училищата, а също и гражданската инициативност на учители, млади специалисти, родители. Диалогът с университетски специалисти и експерти помогна на младите образовани хора в този край да преодолеят чувството си за безперспективност и провинциалност, те възприемаха някои нови идеи и подходи за извънкласната си работа с учениците. Инициативите по проекта провокираха и други училища в региона да търсят резерви за финансиране и организиране на подобни дейности.

Като успех отчитаме привличането на допълнителни инвестиции по дейностите на проекта - от Комитета за младежта и спорта; Британския съвет, фондация “Отворено общество“. Необходимо е да се продължи работата в тази насока, като се върви към институционализиране и интегриране на местните

инициативи и образователни дейности, а също и към разширяване на техния обсег.

Бихме искали да благодарим на програма "Phare LIEN", че подкрепи осъществяването на този проект, а също и на Британския съвет в България за дарението от английски книги; на г-н Едуард Ричардс, за неговата лична съпричастност, на Комитета за младежта и спорта в лицето на зам.-председателя му Атанас Георгиев, които съдействаха за провеждането на спортния празник. Всички прояви и инициативи биха били невъзможни без подкрепата на ръководителите на местните институции — училища, читалища, кметства. Специална благодарност дължим на директора на училището в с. Огняново г-н Качаков, в с. Горно Дряново — Благой Бакиев, и в с. Рибново — Андрей Башев, както и на председателя на читалището в с. Горно Дряново Велизар Чолаков. Искаме да благодарим също на Звездица Чаушева от с. Дебрен и Емилия Шаркова от с. Горно Дряново за това, че ни предоставиха семейния си фотоархив.

В тази книга публикуваме някои от събраните от нас ученически есета и родови истории, интервюта и устни автобиографии на обикновени хора от тези села, снимки и архивни материали, а също някои наши впечатления и разсъждения за ежедневното общуване и манталитет, за модернизацията и ролята на училището, библиотеката и медиите, за причудливото взаимодействие между традицията, модата и модерността в Гоцеделчевския край. Милена Ангелова, която ръководеше кръжоците по краезнание, очертава посоките на развитие на модерните институции и свободната гражданската инициативност в този край през 30-те години. Статията и е придружена с някои ценни архивни материали. Кристина Попова разглежда детството в процеса на модернизация в тези селища. Нурие Муратова предлага анкетите си върху значението на семейството и върху историята и първоначалното преживяване на модерни феномени като радиото, фотография и др. Петър Воденичаров, който ръководеше кръжоците по писане и композиция, публикува някои от ученическите есета и анализира комуникативните кръгозори на учениците и техните планове за бъдещето. Христофор Поповски представя свои наблюдения върху работата на учениците в кръжока по живопис в село Рибново и

върху особеностите на тяхната изразност. Анастасия Пашова, която работеше с детските учителки и женските сдружения, представя своите анализи за мястото на жената в ежедневния свят и в религиозните ритуали, тя публикува устните гещалт автобиографии на три поколения жени от две семейства, биографии, които свидетелстват за напреженията между традицията и модерността, между женската инициативност и повелите на родовата и религиозна традиция. Тя се занимава и с представите за смъртта и погребалните обичаи и обреди.

Тази книга би била интересна за широк кръг читатели - за деятели на граждански сдружения, работещи в областта на образованието и социалната интеграция на маргинални групи, а също и за социолози, етнолози, историци и филолози, интересуващи се от ежедневния език, религия и манталитет, социалните процеси на модернизация, а също и за всички, които биха искали да се почустват съпричастни с тревогите и вдъхновенията на младостта в един необикновен български край - някъде там, високо в Западните Родопи.

От авторите

Биографични есета на ученици и студенти от Гоцеделчевския край

"Моите планове за бъдещето"

Джемал Авдиков, VI клас

Някои деца, които живеят в градовете сигурно ще имат по-добро бъдеще. Децата от планинските села нямат голям избор.

Родил съм се и живея в планинско селце. То се намира на около 30 км от гр. Гоце Делчев и се казва Рибново. Не съм мислил какъв мога да стана за в бъдеще, но сигурно ще е нещо свързано с природата. Обичам да скитам из горите, познавам много местности в Дъбраж - Каракая, Гатера, Вищерица, Елушка река, Дуандере, Канала, Поляните, Сухия чарк и др. Събирам много билки, гъби и боровинки. Става ми болно, когато гората се реже и опожарява. През всеки изминал ден животните в нея намаляват.

Искам да изработвам хранилки за сърни, зайци и други животни, обаче трябва да се забрани убиването на животни. Трябва още да се загради гората с телени мрежи.

Мустафа Али, VI клас

Бъдещето е вид мечта, която човек не може да я предскаже. Всеки човек иска да си узнае бъдещето, затова много хора отиват при гадатели или още наречени врачки и им се доверяват, но не всичко е вярно, понякога само лъжат хората, за да не са тъжни.

Всеки човек, както и аз искам да имам щастливо бъдеще. Но аз не мога да си представя как е възможно на света да има такъв човек, който иска да няма бъдеще или въобще да не живее, само защото приятелката му е изневерила или съпругата го е напуснала, защото е беден, грозен или защото не притежава физическите и душевни качества на някои други хора. Но такъв човек не трябва да се отчайва, а да се примири с това, че Бог го е създал такъв, какъвто е и че на земята няма човек без недостатъци.

Аз искам да завърша успешно средното училище и да имам възможност да продължа учението си. Искам да стана известен като фут-

болист или филмова звезда. Другите момчета може да си мислят как ще прекарат службата си или за кого ще се оженят. Аз мисля, че съм още малък да мисля за тези неща, първо нека да завърша учението си и после ще се насоча към това.

Недред Османова, VII клас

Всеки човек откакто се помни има поне една своя мечта или един план за бъдещето. И аз мисля занапред да имам голяма къща, да е обзаведена добре, застлана с мокети, подредена с много мебели, със завеси дълги и красиви на цветя. Но също така желая да съм изучена да следвам за специална личност, т. е. учителка, медицинска сестра, спортистка, дизайнерка, сервитьорка и др. личности. Но от всичко най-много ми харесва да съм учителка, да преподавам по любимия си предмет. Затова въобще няма да се колебая, ще гледам занапред, пък каквото ми е писано. Но за да ми се осъществи мечтата трябва да полагам много труд, учене, учене, а за това съм готова, нито за миг да не се отделям от училищните предмети и изисквания на учителите.

Трябва много да внимавам и да бъда дисциплинирана, в който и да е час. После да се омъжа, но след като завърша, никога преди да се дипломирам. След като се омъжа да се сдобия със семейство и да си взимам парите за прехрана лесно, аз знам, че това не е много лесно, но ще се боря за добро бъдеще. Но не само да съм образована, изучена, но и да съм добра към учениците си и към колегите, но също и услужлива и гостоприемна към роднините и съседите. Хубаво е да се притежават и двете неща - хем и да съм добра, но също услужлива и гостоприемна. Красотата не краси човека в никакъв случай, ако си красива, а не си добра, ти тогава си злобна, а ако си добра и красива ще си имаш уважението от цялата махала и всички, които ме познават или познавам. Но много услужлива и обичлива към семейството. Аз не искам да си имам прислуга, готова съм да ходя на работа и да си подреждам къщата. Аз искам да си живея в родния си край, да съм близо до родителите ми и до балкана със земеделието. Съвсем да съм като останалите хора, но да притежавам диплома. Да съм пълна с пари, да си сдобия животни, да имам постоянно месо за храна. Градината ми да е оградена с цветя, по средата да има рози и люляци да ухаят стаите и коридорите на простор и вечна чистота. Също да имам овощни дърве-

та, голямо плодородие в градината. Да имам кола, да ходя с различни скъпи дрехи. Но ако реша да не уча и да мисля за глупости, няма да имам добро бъдеще. Провалиш ли се от самото начало, то до край ще ти бъде опропастен живота. Но ако изпълня това, което мечтая съм сигурна, че ще изградя добро бъдеще и ако това всичко се превърне в реалност, аз ще бъда най-щастливата в света от самото начало до край. И с това завършва моето по-добро бъдеще!!!

Александър Баделски, V клас

Човек трябва да има добро семейство - весело и щастливо. Като стана голям искам да се оженя и да имам две деца - момче и момиче. Искам да стана футболист и да играя в отбор "Ловеч", а жена ми да е актриса. Аз може би ще се оженя на 20 години. Надявам се, че ще имам къща и тя ще бъде много красива. Предпочитам жена ми да бъде от село Д. Дряново, да е красива и работлива. Децата ми да се казват Ирена и Алекс. Искам да живея в град Ловеч заедно с моето семейство. Понякога ще отиваме всички в Благоевград и Долно Дряново. Хубаво ще бъде, ако жена ми и децата ми гледат всички мачове на отбора, в който играя. Децата ми искам да бъдат добри и щастливи, да са отличници в училище. Жена ми и аз да бъдем добри в работата си.

Така си представям моето бъдещо семейство. Надявам се мечтите да съвпадат с тези на жена ми и да се превърнат в реалност.

Фикрие Сердарева, VIII клас

Трудно ми е да говоря за семейство. Може би по-трудно от самия труден живот, който живея. Мъчно ми е да разгадая и опозная вълшебството, което свързва едно семейство. Мъчно ми е като чуя самата дума семейство. Сигурно защото го нямам или не като другите или не точно такова, каквото на мен сърцето и душата желае. Ако имах семейство с истински родители...

Ех, ако имах, тогава нямаше да живея при родителите на баща си. Тогава щеше да е както сърцето диктува и душата радостно трепти. Но, уви.

Сега за мен е толкова неистинско, сякаш чувствам, че съм в чуждо. Сякаш сънувам, сякаш всичко около мен е лицемерно, фалшиво. Имам

майка и баща, братя и сестри, но разделени сме на три. Къде съм аз, къде са те, къде е моят детски рай? Къде?

Даниел Баделски, V клас

Всеки човек трябва да създаде семейство, за което мечтае.

Като порасна искам да си имам едно мое семейство. То да се състои от: жена, две деца - момче и момиче - и аз.

Имам претенции, жена ми да бъде певица, а момчето ми да се интересува от футбол, момичето ми от музика, а аз да съм футболист от "Левски" (Сф).

Да имам къща в София, близо до стадион "Георги Аспарухов".

Ще се радвам моето семейство да има възможност и време за развлечения, през лятото да ходим поне за 10 дни на море. Децата ми да имат много приятели и образование.

Аз предпочитам момичето ми да е учителка по английски език, момчето ми футболист. Но това зависи от тях, те ще бъдат свободни да избират заниманията си.

Ще се казват Даниел и Ирена.

Естествено няма да забравям родителите си. Ще им ходя на гости, особено през празниците, за да бъдем всички заедно, те също ще бъдат част от моето семейство, заедно с брат ми и сестра ми.

Би било чудесно, ако всичко стане така, а може би още по-хубаво.

Юлбие Кутрева, IX клас

Животът е много кратък и всеки се стреми да постигне своите цели и осъществи мечтите си. През своя живот всеки се стреми да направи живота си по-лек и добър. Като всички хора аз също и мам мечти и планове за бъдещето си, но не зная дали ще ги постигна.

Още от малка мечтая да стана полицай. Хората казват, че тази професия е трудна и не е за жени, че всяка жена трябва да се омъжи, да има съпруг, деца и красив дом. Е, не че аз не искам да се омъжа и да имам деца. Избрах тази професия преди всичко, защото е благородна. Чрез нея ще мога да помагам на хората, които са безпомощни, да се боря срещу несправедливостта. Аз много се възхищавам на полицаите, защото те рискуват живота си в името на справедливост-

та. Чрез тази професия жената ще може да покаже на хората, че и тя може да бъде силна, и че няма нужда да застава винаги зад някой мъж. Не че имам нещо против мъжете, но ще бъде добре да разберат, че и жената може да бъде независима. Аз съм човек, който мрази насилието и винаги, когато стана свидетел или да ми се отдаде свободен случай се опитвам да помогна или да го спра. Страшно много харесвам хора в униформа, те по някакъв начин придават власт. Също така обичам и бързите скорости. С други думи всичко, свързано с полицаите, а именно униформи, коли, оръжие и т. н. ми харесват. Чрез тази професия ще се опитам да помогна на хората, да направя тяхното ежедневие по-безопасно, да не се страхуват да пратят своите деца на училище, да не би някой да ги отвлече или убие. Без страх да си лягат и да не се страхуват, че някой може да нахлуе в къщата им. Имам още много планове за бъдещето си, но не зная дали ще мога да ги постигна. Но искрено вярвам и ще направя всичко по силите си, за да осъществя мечтите и плановете за бъдещето си.

Мустафа Узунов, VII клас

Моите планове за бъдещето са, че ще направя семейство и ще започна личен живот. Аз ще започна да свиря и така ще караме. Моята мечта е да стана музикант. Това ми е любимата професия, защото я и умея. Имам сега едно куче на име Джим, то е на 5 месеца. Като започне да гони по гората зайци ще го продам и ще си взема нова йоника.

Тази година, която следва ще кажа на майка ми да ме пусне на море. Аз съм убеден, като й кажа тя няма да ми откаже, затова ще отида на море и ще видя малко живот. Моят друг план е като порасна и изуча ще ми направят изпращане и от тези пари ще си взема модерна кола на име Опел Вектра.

Тогава с колата си ще ходя навсякъде, където си искам. Тогава ще съм и пълнолетен и семейството ми няма да се безпокои за мен. Ще мога да си качвам гаджето в колата и закарвам до тях, тогава няма да се безпокоят, че ще ме хване полицията, защото ще изкарам книжка.

Лека полека и ще наближат годините за женене. Тогава ще хванеме някакво момиче и ще се оженим и ще се моля да ни е брака щастлив и да се обичаме. Ще си създадем деца и ще ги обичаме, те от година

на година ще пораснат и ще ходят на училище.

Те ще започнат да учат, ще почнат да следват, ако им върви училището ще станат важни и интелигентни хора. Кой за учител, кой за нещо друго и така завършват моите планове за бъдещето.

Ибрахим Бошнаков, VII клас

Аз искам да осъществя някои планове за в бъдеще като изкарам 8 клас и продължа да уча в по-горен клас и като изкарам III курс мечтая да продължа да уча във ВВС (Военно-въздушни сили) и да стана пилот и да пътувам със самолет из България и чуждите страни. Също така мечтата ми е да изуча някои други езици, защото те са нужни за всеки един пилот. Най-вече обичам да рискувам, затова моята мечта е като влезна в казармата да отбия военната си служба в поделенията на ВВС, защото може да се скача с парашути от самолетите. Ако плановете ми не се осъществяват във ВВС-то ще направя още един опит като се опитам да отида в БА (Българска авиация) в град София. Това е един от моите планове, които смятам да осъществя за в бъдеще. Мойта мечта е да летя в небесата, защото обичам да гледам небето, облаците и най-вече планетите. Ако изобщо мога да достигна до някоя от тях. Избрах темата за бъдещето, защото обичам рисковете и много рискувам, но смятам, че не е лесно да се стане пилот, понеже и техните задължения и рискове не са много лесни. Един пилот е винаги в напрежение, защото във всеки момент може да излитне. Ако е във ВВС може да бъде изпратен на война или на някое военно учение. Ако е самолет на БА може да превозва пътници от едно до друго място или да превозва багаж от едно място до друго място. Най-вече обичам да стана пилот във ВВС, защото техните задължения са да опазват страната от война и да има мир в България.

Затова моята мечта е да бъда пилот във Военно-въздушни сили.

Сане Кичукова, VII клас

Казвам се Сане Кичукова и съм на 14 години. Днес ще ви разкажа за моето семейство:

Моето семейство се състои от 6 души: дядо ми, баба ми, баща ми, майка ми, аз и сестра ми. Баща ми е безработен човек, майка ми е

също безработна жена. Моята баба и моят дядо са пенсионери, а сестра ми е на 10 години и е в IV клас. Тя се казва Кимиле. А аз съм на 14 години в VII клас обичам да уча, също така и да ходя на училище, през свободното си време пиша разкази и теми.

През лятото ние работим в Добрич, защото майка ми и баща ми нямат работа на село. Ако родителите ми работят държавна работа, аз мисля, че нашето семейство ще бъде по-заможно. Родителите ми са безработни и те са принудени да работят в Северна България на чужда земя. Въпреки че нашето семейство не е от най-заможните в селото, аз много се гордея, че съм се родила в него, защото съм много щастлива там. Ние като отидем в Добруджа работим тютюн и боб и като го изработиме взимаме парите и се прибираме в нашия роден край. Когато настъпи зимата започваме да плетеме и да правиме губери, а дядо ми ходи на дърва. Баба ми е добра жена и през зимата ни плете чорапи и много ни уважава със сестра ми. Миналото лято ние бяхме в добричкото село Пчелник, но беше за кратко време и почти цялото лято го прекарахме в село Рибново. ние с майка ми ходехме за гъби, за боровинки и тъй се прехранвахме докато баща ми се завърне. Той беше в Добрич, за да вземе парите от боба, но не му е било лесно да работи на тая жега. дядо ми като помлад човек е бил овчарин и леко полеко са се издигнали той като е бил овчарин и все повече като остарява казал на баба ми да продадат овцете и да не се занимават. Тогава дядо ми и баба ми заминаха в Добрич и те там да работят по-лека работа. После като заминаха, купиха си къща, почнахме да живеем щастливо, аз помагах на майка си да берем тютюн, също така й помагах в семейните работи, кога да шетам, кога да мия чиниите, винаги й помагах. Когато настъпи зимата да се завърнем в нашия край, ние взехме голяма печалба от тютюна и се прибрахме в родната ни къща. Тогава баща ми каза да направим нашата къща наново. Когато минаха 5 месеца нашата къща изглеждаше много по-добре.

Семейството е нещо, което човек се радва да го има. Понякога у нас това е традиция, която може да се случи в други семейства. Нашето семейство е много добро и никога хората не ни са одумвали. Слава на Аллах, аз съм попаднала в много добро семейство, където има добри родители и добре си възпитават своите деца. Ние сме кротко семейство и винаги съм мечтала за това искам така това да остане за мен и за моите деца. Искам само да ви кажа, че който няма семейство трябва само да съжалява, а семейството остава завинаги в нашите сърца.

Кимиле Сиракова, VI клас

Човек не знае какво го очаква в живота - лошо или добро. Но аз както всички хора искам бъдещият ми живот да хубав. Аз сега съм VI клас, мечтата ми е да изкарам средно училище и висше училище. Искам да стана стюардеса, да зная всички езици много добре, за да разговарям с много хора. Да обикалям света и държавите. След това искам спокойно да си намеря приятел, да се омъжа и съпругът ми да ме разбира добре и да ме уважава. Животът ми да е много хубав и прекрасен, след това да се сдобия с рожба и то да е красиво момче. Надявам се някога тази мечта да се сбъдне.

Юлиян Димитров, VII клас

Моите планове за бъдеще са големи и много, но засега най-напред е да завърша успешно основното образование и след това да помисля къде да продължа образованието си и в каква специалност да се ориентирам. Защото човек на млади години мисли, мечтае за едно, но съдбата го сблъсква със съвсем непредвидени и неочаквани трудни проблеми.

Първи вариант е: Мисля и мечтая да завърша някое учреждение със занаятчийска специалност, която ще ме подготви да овладея даден занаят, който ще бъде по-печеливш в живота. Защото на този етап на развитие на нашата икономика трудно може човек да преуспее по честен път в живота.

Вторият вариант е, ако докато порасна не приемат нашата държава в членството на Евросъюза, то живота тогава ще стане по-тежък отколкото сега. В такъв случай е като порасна да търся работа в чужбина, за да мога да препечеля малко повече пари.

Ако тези планове не се осъществят, то тогава остава третият вариант. Това е да продължа тежката и нервна дейност на търговец като майка ми. Тази дейност, да се занимаваш с бизнес, т. е. прекупвач на даден вид стока, в момента е слабо доходна, защото държавата е ограбена и хората са бедни, не разполагат с достатъчно финанси, за да си позволят всичките екстри. Затова най-много мечтая и се моля да се оправи политиката и икономиката в България, за да ми се сбъдне първият вариант, да стана занаятчия. Защото вторият е откъсване от близки и приятели и е доста труден - да намериш хубава и доходна работа в

чужбина. Третият е свързан с много пътуване и психическо натоварване на този етап на безпаричие.

Най-напред се моля на "Господ" да ме дари със здраве и сили, за да мога да бъда по-упорит и смел да перодолея трудностите и да преуспея в живота, и най-вече да си изградя добро семейство.

Автобиография на Селвета Ибраимова Айролова

Родена съм 1978 г. в град Гоце Делчев, където съм прекарала и детството си. Рождената ми дата е 10.10.1978 г. и съм в еднаква степен връстничка на родените в 1977 и 1978 г. Фактът, че съм родена към края на годината поражда въпроси около тръгването ми на училище. До 4-5 годишна възраст съм под грижите на майка ми, която в това време не работи. След това за няколко месеци посещавах Целодневна детска градинаN5 в град Гоце Делчев, а през есента на 1984 г. тръгнах на училище. Тогава съм 5 години и няколко месеца и съм включена в експерименталната паралелка на шестгодишните. Обучението се водеше в две изолирани стаи на първия етаж, съединени с широк коридор, който служеше за столова. Заниманията бяха целодневни, там се хранехме и в отделни стаи спяхме по 1-2 часа следобяд. Преподавателките бяха две. В четвърти клас преминахме в прогимназиалния курс. Една от останалите паралелки се разпадна, класът се увеличи и стана едно обединяване на 6 и 7 годишните. Справях се относително добре с обучението, но полагах повече усилия от съучениците си, тъй като бях най-малката в класа. Не мога да обвинявам никого за това, тъй като тръгнах на училище по-рано единствено поради голямото си желание. Бях едно дете и родителите ми рядко са ми противостояли за нещо в стремежа си да не ме ощетят от някои неща. Имам смътни спомени от ранното си детство, но повечето от разказите на майка си знам, че съм проявила интерес към училище във времето, когато тя е била учителка. Тя е преподавала в родното си село по заместване. Понякога ме е водила със себе си и по нейните думи на 2 години съм знаела

азбуката и съм пеела "Марсилезата". Именно затова родителите ми не са намерили за нужно да ме разубеждават относно училището.

С времето обаче нещата се промениха. Занемарих ученето в 5-6 клас, развалих успеха си, нещата, които изучавахме ми звучаха трудно и неразбираемо, загубих интерес към училището и носех в себе си едно неизживяно детство.

Предпочитах да си чета книжки, отколкото учебниците по физика и биология. Завърших 7 клас с две двойки за годината. Но майка ми не се беше отказала от намерението си да ме вкара в "правия път". Въпреки сълзите, обещанията, молбите тя не се вслуша в мен, а този път направи това, което беше решила. Не ме допусна до поправителните изпити и чрез молба до директора и разговори с него беше определено, че "повтарям класа по желание на родителите". Известно е отношението към повтарящите. Бях толкова плаха и объркана. Майка ми ме успокояваше и още имаше някакви надежди за мен. Същото лято като компенсация от родителите си получих карти за ваканционно летуване и на море и на планина.

Есента попаднах в един чудесен клас. В една нова атмосфера, която преди не ми е била позната. Бях приета много радушно, новите ми съученици бяха много внимателни и възпитани деца. В предишния клас цареше винаги една напрегната обстановка, обидите, подигравките, сбиванията бяха нещо обикновено. В новата среда всички се държаха като приятели, това много ми помогна. Първо се сближих с едно момиче, с което бяхме заедно на планина. Станахме добри приятелки и днес, когато я срещна, нося хубави спомени. Важното беше, че в тази среда у мен се прояви нов интерес към училището. Вече влизах в една спокойна стая, в която се водеха спокойни или по-емоционални разговори, но не се прескачаха чинове и не хвърчаха тебешири. Повечето от тях също бяха шестгодишни, те бяха наистина от моето поколение.

Върнала се беше от майчинство учителката ми от 4-5 клас по литература, тя преподаваше в новия ни клас. Дължа много на нея. Тя успяваше да ме поощри и да задържи вниманието и интереса ми към литературата. Пооправих си успеха. Това ми позволи след 7 клас да кандидатствам в гимназията в Гоце Делчев. От няколко години бяха създадени специализирани паралелки. Много обичах да рисувам и мисля. Баща ми рисува много добре, а чичо ми е художник. Може би щях да се реализирам в тази насока, но още помня как казах на майка ми, че

дали човек изобразява нещата с четка и бои или с думи няма значение, важното е да можеш да изразиш това, което искаш да бъде разбрано.

Същото лято бях на планина. Върнах се само за изпита по литература и пак заминах. За разлика от мои съученици не бях ходила на частни уроци, не бях чела критика, разчитах на себе си. Вярвах си, че все ще измисля нещо. В темите импровизирах. Не се повтарях, не цитирах критици, тълкувах произведения от своя гледна точка и имах успех. Оценката ми на изпита беше една от най-добрите. Паралелката беше с профил литература, история и западен език. Отново нов клас, но вече бях свикнала да се адаптирам. В началото контактувахме по-плахо, но до края на четирите години, прекарани заедно прекрасно се опознахме. Всеки успя да се ориентира и да открие приятелите, които търси. На абитуриентския бал вече можех да дам оценка за всеки съученик, за духовните му търсения, за интересите му, характера, амбициите. В класа имаше само 4-5 момчета и 20 момичета. С времето неприятните моменти избледняват и сега пазя повече хубави моменти за първата си оценка в гимназията. Една хубава двойка по история, не мога да се оправдая, освен с това, че бях в ново училище, в нов клас, беше едва третия час и не бях прочела нищо. Оттук нататък историята можеше да си намери логичен завършек - един нов срив. Успях обаче да си наложа волята и да си върна доверието на преподавателката, за която се носеше славата на прекалено взискателна, заядлива, студена, дребнава. Дължа много и на нея, повече отколкото на класната си ръководителка, учителка по литература. Още същата година завърших с петица по история, а в следващите години бях една от най-добрите в класа. Материалът беше увлекателен и го усвоявах отлично. В 8 клас ни преподаваше и друга жена, оставила голяма диря в съзнанието ми и оказала влияние върху мен. Това беше 30-годишната Кати Рудник от Корпуса на мира. Тя беше дошла от Сан Стефано в САЩ. Никога преди това не съм била особено добре с английския език, това беше до голяма степен предопределено и от системната им работа по мнения. Понякога съм оставала сама, слушала съм английски песни и са ми звучали така невероятно далеч, така недостижими, а у себе си имах един дълбок копнеж да науча английски език. Изглеждаше ми невъзможно. Бях се справила с руския отлично през всичките си години на възход и падение, но не и с английския. Майка ми казваше, че "езиците не ми вървят" не е точния отговор. Кати Рудник започна

обучението ми по американска система, от a, b, c и някои съученички изглеждаха страшно отегчени, че им се повтарят елементарни неща, други не се възползваха от тази възможност за ново начало, но не и аз. Вкопчих се в нея и това, на което ни учеше - записвах и учех старателно всяка дума. Успях да взема това, което исках. Кати знаеше само няколко български думи и ако искаш да се разбереш с нея трябва да си служиш изключително с жестикулации и английска реч. Когато завърших гимназията вече бях нещо различна от преди четири години. Бях научила и разбрала много.

След абитуриентския бал изпаднах в някаква тежка депресия. Плачех безпричинно и задавах на майка ми множество неопределени въпроси. Не знаех накъде. До вчера бях ученичка, имах среда, приятели. Сега съм никоя. Всеки се пръсва нанякъде. Не можех да гледам как целия ми довчерашен свят се разпада и да не плача. Плачех за себе си, колкото и срамно да е да си го призная. Не ми беше до четене, това беше единственото нещо, което знаех, че трябва да правя. Наближаваше кандидатстудентската изпитна сесия, не знаех какво точно да чета. Не знаех какво искам да стана и какво искам да правя. Всичко стана толкова спонтанно и нещата сякаш се подредиха от самосебе си. Писах за литературните си наклонности. Прецених, че за малкото време, което имам за подготовка ми е нужна позната материя, нещо, в което бих могла да затвърдя знанията си. Разгледах конспектите на СУ "Св. Климент Охридски" и на ЮЗУ "Неофит Рилски". Видях, че произведенията в тях ми бяха познати. Отделих около две седмици за четене на критика и разчитах главно на това, което си знаех. Държах изпити в Благоевград и София. Явявах се на теми в СУ. Имах два изпита, които бях изкарала с 3.20 и 3.50, които ми гарантираха прием в платено обучение, като се имаха предвид резултатите на останалите кандидат-студенти. В БЛагоевград кандидатствах за предучилищна педагогика и на изпита имах 5.25 и още на първо класиране бях приета държавна поръчка. Не пропуснах шанса и си подадох документите за записване в тази специалност, тъй като и приятелката ми беше приета НУП. Тази специалност не ми допадаше много, но родителите ми не биха ме издържали, ако бях платено обучение и щях да се принудя въобще да не уча. Нямаше да си го простя това, ако го бях направила. Нямаше да открия това, което търсех. В ценностната си система поставям на първо място семейството, приятелите, духовните пот-

ребности. В курса по предучилищна педагогика открих приятелство, което исках. Изградих си сърдечни връзки, които се затягат вече втори семестър и трудно бих могла да имам сигурността, която имам без тях. Научих се да вярвам в себе си, да преценявам нещата от собствена гледна точка, защото всеки човек има своя субективна позиция. Това, че много хора вярват в едно нещо не значи, че то съществува, това че много хора подкрепят една тези не значи, че тя е правилна. Този ред от мисли е породен от темата, която писах в СУ. Продължавам да мисля, че тя не е била четена, не е била разбрана, не е била оценена по достойнство. И толкова по-зле за самия еснафски манталитет, който я е проверявал. В едно нещо съм сигурна: човек трябва да знае цената си, защото, както казва Гьоте "Скромността краси просяка". Това е в общи линии ориентацията на живота ми.

По различен начин стоят нещата в личен план. Майка ми и баща ми са от едно село, наречено Плетена. И двамата са завършили гимназията в село Сатовча. Първите 3-4 години от брака си прекарват на село, където майка ми е учителка, а баща ми е технолог към АПК. После получават апартамент в Гоце Делчев и се преместват там. Щастлива съм и заради свободата, която съм получила от родителите си. Изключително разкрепостени и с модерно мислене хора. Днес много мои приятели ме обвиняват в наивитет и се боя, че това много ми вреди. Лошо ли е, че приемам нещата за чиста монета? Смятам, че както аз съм пряма и открита в отношенията си с другите и те са такива с мен. Знам, че не е така. Повтарям си, че трябва да се съмнявам във всичко и във всеки, но когато настъпи моментът забравям да се съмнявам. Не мисля, че е лошо.

Всички хора се опитват да постигнат някакво усъвършенстване, но няма правила как да живеем правилно. За себе си смятам, "че съм се развила твърде късно в един век твърде стар", както беше казал някой преди мен. Не ми понася атмосферата на съвременното динамично техническо ежедневие, не че съм крайно романтична. Днес на романтиката се гледа като на отживелица. Въпреки това съм успяла да си открадна дъх на прясно окосено сено, песни на горски птици, сладка умора след тежък летен ден. Аз не съм Червената шапчица, която носи баничките на баба си. При баба ми и дядо ми е моето бягство от цивилизацията. Те живеят в един затворен свят, променен, но съхранил особеностите на бита и традициите отпреди 100 години.

Друго важно нещо в семейството и за мен, и за всички беше раждането на сестра ми през зимата на 1986 г. Бях на 9 години и бях много радостна, но едва ли съм съзнавала в какво ще се превърне тя за мен. Осъзнах и ролята на второто дете в семейството. Тя прогони егоизма и егоцентризма у мен. Научих се да обичам нещо повече от себе си, да се грижа и да се раздавам за някого. Тя е вече 10 годишна и израсна пред очите ми и колкото клиширано да звучи, това е истината. Болно ми е за проблемите на съвременния свят, съвременното общество, където децата са най-ощетени, огорчени, разочаровани. Кой може да обясни на едно дете що е икономическа и политическа криза и как можем да пощадим едно дете от тях, от стреса и напрежението, които пораждат.

Приятелите: Дали пак няма да прозвучи наивно и отвлечено, но за мен най-добрата ми приятелка е майка ми. Усещала съм го инстинктивно, но чак в последните години го разбрах. Научила ме е от малка да не лъжа, макар че около 4-5 клас имаше един период, когато сериозно послъгвах, за забавление и се чувствах победител, ако не ме разкрият, но човек е лесно податлив на изкушенията. Понякога се шегувам и след това си признавам истината, сигурно в резултат на трудно заблудима съвест. Между мен и майка ми има една неопределима връзка и защото нямаме никакви тайни. Споделяме всичко една с друга и аз й имам пълно доверие. Мога да й доверявам най-съкровените си тайни, мисли и преживявания без да се поколебая. Това много ми помага. Вслушвам се във всичките й съвети и вземам от тях това, което ми е необходимо. Казала ми е, че една майка никога не мисли лошо за детето си и дори, ако понякога греши, тя греши от любов. В света обаче нещата са толкова относителни, че го приемам за моята майка, а не по принцип.

Приятелите са нещо много важно и човек трябва да си изгради маниер на общуване, за да печели приятели. Когато един човек ти е приятел, ти също трябва да си приятел за него, трябва да даваш, за да получаваш. Звучи като сметка в търговски тефтер. Днес по-скоро бихме го нарекли бартерна сделка, но преди са го наричали приятелство. Това е силна страна в живота ми. Имам и съм имала много приятелства. В спомените ми има топки, въжета, ластици, карти, лексикони. Много игри и детски спречквания, сърдити лица. Смятам, че съм взела от първите си

години всичко, което съм могла и това ме кара да се чувствам пълноценен човек. В училище (в гимназията) всички бяхме отделни на групички, както обикновено става. Кафетата и класните стаи помнят много задушевни разговори за любов, за философи, религия, поети, книги, преподаватели, за приятелски и неприятелски кръгове и т. н. Когато дойдох и заживях в Благоевград носех в гърлото си буца и усещах осезаемо празнотата, далечността на онзи свят и онези заговорнически лица. Спокойна съм, че те са някъде в миналото ми, в живота, който съм изживяла и никой не може да ми ги отнеме. Отново се срещаме и още сме приятели, но вече не е същото, най-малкото ние не сме същите. Но в живота има една цикличност, има я независимо от нас и независимо отдаваме ли й значение.

Всяко зло за добро, когато губиш не знаеш какво печелиш и още много подобни сентенции извеждат идеята, че нещата се редуват. Само не знам точно кога и как се е случило, откъде е започнало, от една дума, от една неприкрита усмивка, но сега пак имам своя приятелски свят, моите нови приятели. Той е една верига, която ме е оградила и ме пази от директните набези на живота. Това е моят нов свят, моите нови приятели, сякаш винаги съм ги познавала и съм знаела, че ще ги срещна. Хубаво е когато някой ти вярва повече, отколкото ти вярваш в себе си, когато ти казват, че всичко ще се оправи или че се тревожат за теб и са готови да ти помогнат.

Колко жалко ми изглеждат тези няколко листа. Това моят живот ли е? Разбира се, че не е. За да се опише един живот е необходим цял живот. Това е по-скоро профилът ми, очертан по олющената мазилка на сграда, на фона на фаровете на преминаваща вечерта кола. Колата отминава, тъмнината се връща на мястото си, силуетът ми изчезва. Аз съм там, но вече никой не ме вижда, сякаш никога не съм била и няма да бъда. Не съм сигурна, че ако се бях насочила към рисуването, щях да мога да изразя всичко това или да бъда по-изчерпателна. Ако избера мастилото пред четката, човек пише първо за себе си, после за приятелите, за славата и накрая за пари.

Писах, за да се знае.

Аз, Селвета Ибраимова Айролова в лето...

"Моите страхове, надежди и перспективи"

Казвам се Гюлемсера Алиева Имамова и съм родена през 1978 г. в Сатовча, живея в село Плетена планинско селце с много хубави чисти и прохладни води. Майка ми се казва Айше и е родена 1956 г. в с. Плетена. Произхожда от средно заможно семейство. Тя е най-малката от трите дъщери на дядо ми Иляз и баба Айше. Баща ми се казва Али и е роден през 1956 г. също в Плетена. Той е пък най-малък от децата на баба ми Сабрие и дядо ми Осман, който е починал много отдавана и изобщо не го познавам, тъй като не съм била още родена. Имам двама братя и една сестричка. По-големият ми брат се казва Али, а по-малкия Иляз. Сестричката ми се казва Фатме. Така накратко ви запознах с моето семейство. Аз съм първото дете на родителите ми и като малка съм била много по-галена от тях. Спомням си, че всяко мое желание е било изпълнявано. Винаги съм носила хубави дрехи, имала съм много играчки, никога не съм била лишена от каквото и да било. Родителите ми много ме обичат, но и са ме възпитали в рамките на поносимото. Тъй като са ми угаждали на всяка моя прищявка това не означава, че съм била някаква глезла и изобщо не съм се съобразявала с никого. Имало е моменти, в които са ми удряли по някоя плесница.

Детството ми е било фантастично, докато се е родил брат ми. Тогава аз оставам на по-заден план, тъй като той е тогава по-малък и всичко се повтаря както преди. Но аз много го обичам, както и другия си брат и най-вече сестричката си, понеже без тях ми е много скучно. Спомням си как като деца сме си играли, смели, веселили, как сме правили заедно по някоя беля и после сме се оправдавали едни на други. Всичко това днес ми се струва ,че е било някакъв сън, който е бил и повече не съществува. Едно от най-хубавите неща, за които си спомням в детските години е денят, в който щеше да ходя на училище. Аз бях толкова развълнувана, както всяко дете, че не оставях ученическата си чанта през деня, даже и вечерта. Още си спомням красивите усмихнати лица на учителите и най-вече на учениците, които изпълваха училищния двор. Веселите гласове ехтят още в ушите ми и ми навяват такива спомени. Никога човек не е бил толкова щастлив и безгрижен, както в детските си години. Тогава не се притеснява от нищо, тъй като е под майчина и бащина закрила и топлота. Тогава ти се струва, че съществува само доброто, щастието и се надяваш, че всяко желание

ще ти се сбъдне и в главата ти витаят такива прекрасни мечти. Докато един ден порастваш и разбираш, че някои от тези твои мечти и блянове просто си отиват, както лястовичките отлитат на юг през зимата, само че повече никога не се връщат. Тогава разбираш една голяма истина, че съществува голяма дума - зло, която преди това не си познавал. Лично за себе си мога да кажа, че разбрах живота едва тогава, когато започнах да уча в Сатовча в гимназията. Понеже дотогава аз бях едно скромно, срамежливо момиче и малко с по-старомоден начин на живот, който водя под влиянието на родителите си. Но точно, което искам да кажа е, че не съм като другите свободна, които изобщо не се спират пред нищо, но затова не съжалявам. Напротив, много съм задължена на майка си за възпитанието, което ми е дала. В Сатовча се научих да мисля малко повече за себе си, отколкото да угаждам на другите. Всеки път, когато искаш да помогнеш на някого и му направиш добро той винаги ти отвръща с нещо лошо. Старите хора с право си казват, че каквото и да направиш, както и по какъвто начин да постъпиш, никога няма да станеш по-добър, по-хубав и т. н. за тях, дори и живота да си жертваш. Затова моят девиз е: "Никога на колене, пред когото и да е!"

Изобщо, за да си щастлив в този изстрадал свят, трябва да можеш най-напред да разбереш смисъла на своя живот, да разбереш причината, за която живееш, трябва да можеш да направиш така, че да се разбираш с всички, въпреки че понякога се стига до противоречия. Не всичко е така, както ти се иска да бъде, но когато например се постараеш и се опиташ да го възприемеш по този начин, по който ти се иска да бъде, може би стигаш до правилното решение. Всеки човек през своя съзнателен живот си мечтае за едно хубаво бъдеще, за един прекрасен свят без сълзи, в който да живее без да пречи на другия. Както всички така и аз си имам свои мечти, надежди, страхове. Винаги съм имала големи надежди и съм била сигурна за утрешния ден, но когато вече постъпих в 11 клас половината от моите мечти и надежди може би се изпариха като утринна роса от първите слънчеви лъчи. Това е така, защото тази икономическа криза съсипа държавата ни. Тези високи цени просто ти замайват главата и просто постъпваш в една безизходица.

Когато си създадеш една въображаема картина от това, което си мечтаеш и ти се иска да се сбъдне и съзнателно имаш надежда, че

може би ще стане реалност, се чувстваш толкова щастлива и ти се струва, че всичко, което хвърчи се яде. А накрая се оказва, че това не може да стане по никакъв възможен начин, дори и да опитваш със сетни сили. Тогава имаш чувството, че е настъпил краят на света и не можеш и не искаш да намериш смисъла отново да живееш, тъй като си изгубил всякакви надежди за втори шанс, успех. Аз преживях такова чувство покрай абитуриентския бал, но с течение на времето се пооправих и сега не знам откъде се появи в душата ми отново чувство на оптимизъм и вяра пак в утрешния ден. Никога няма да забравя тези сълзи, които съм изплакала, никога няма да забравя тези горчиви дни на отчаяние и мъка. Те за мен ще останат като една или две черни страници в моя живот. Но всичко това свърши и се опитвам да го забравя и от време навреме изпитвам страх отново да не се повтори. Надявам се да бъда вече щастлива. Когато погледна напред към бъдещето без да обръщам назад глава към миналото си представям такъв прекрасен живот. Мечтая си да имам професия, с която да си изкарвам прехраната, никога да не ме подценяват, а да ми се възхищават, а дори и да ми завиждат, да имам мил и грижовен съпруг, деца, които да ме обичат, както и аз тях. Надявам се всичко това да се сбъдне и мисля, че имам основание за малка надежда, понеже въпреки кризата аз съм сега вече студентка и се надявам да завърша успешно, за да мога да гледам с оптимистични очи напред и само напред. Не искам да ме обхващат страхове от рода на тия, че държавата ще се разпадне още повече (в икономически смисъл) и няма да има смисъл от нищо, не искам дори за миг да си помислям, че ще настъпи някога края на света, не искам да живея с постоянния страх, че никога няма да успея. Зная, че в живота има много преживявания и сълзи, и смях, но защо след като винаги човек мисли само за хубавите неща, винаги ще се намери от нещо да изпитва страх? Нима Бог ни е създал само да се страхуваме? Нима не можем да забравим или поне опитаме да преодолеем този страх? Мисля, че ще успеем - но само, ако опитаме. Нали са казвали, че от "опит глава не боли".

Всеки първи опит може да не е успешен, но след това вече можем да изградим успеха. Никога не трябва да се отчайваме. Аз виждам от себе си, когато ми се иска нещо да стане се боря със сетни сили да го направя, да успея и съм разбрала, че има полза от първия опит, понеже някога съм имала такъв успех, който изобщо не съм го сънувала. Мис-

лела съм, че никога няма да го направя, че няма да мога да го постигна това, а накрая се оказва, че успявам и то от първия път. Но дали е било просто положителен ден за мен или просто съм имала голям късмет, не знам. Никога не искам да губя, както всеки човек, но това естествено не може да стане. Винаги има такива моменти, при които губиш, въпреки че се стараеш. Но едва ли някой може да каже, че винаги печели без нито веднъж да е загубил. Нали самият живот е като една игра на карти - печелиш или губиш. Винаги трябва да има някой, който да ти попречи по един или друг начин в дадена твоя цел. Аз мисля, че съм човек, на когото може да се разчита, защото на никого не мисля злото и се надявам, че и към мен ще се отнасят така, както аз към тях.

“Съвсем да съм като останалите хора, но да притежавам диплома...”

Биографични есета и комуникативни светове на ученици от с. Рибново и с. Дебрен

Петър Асенов Воденичаров

1. Въведение.

Със съдействието на учителите по литература и рисуване организирахме конкурси за най-добро автобиографично есе и рисунка в

Традиция и модерност - всичко има в с. Рибново

училищата в Гоцеделчевския край. Предложихме на учениците от 6, 7 и 8 клас да напишат есета по някоя от следните теми: “*Моите планове за бъдещето”, "Най-веселата и най-тъжна случка в моя живот”, "Моето семейство”*. Повечето ученици предпочетоха първата тема, някои писаха и по трите теми. Ще се съсредоточа върху

биографичните есетата на учениците от мюсюлманското село- Рибново, където събрахме общо 47 есета. Ще използвам и техните рисунки на същите теми, а също и наблюденията ни върху ежедневния живот в селото.

Село Рибново е изолирано високопланинско село, разположено е на родопски връх на около 30 километра от гр. Гоце Делчев. Разположението му създава чувство за сигурност и независимост и благоприятства развитието на твърде своеобразна култура. То е най-многолюдното планинско село в региона - около 3000 души, изселване в града и по-ниските села почти не съществува, а браковете стават изцяло в селото. Рибновци са оказали най-решителна съпротива на насилственото преименуване и ограничаване на религиозните права, предприето от комунистическата власт през 70-те години. Днес в селото има две джамии с училище по Коран към тях, петима ходжи, почти всички жени са облечени в пъстроцветни шалвари, престилки и забрадки, религиозните порядки се съблюдават от мнозинството. В крак с времето, през 90-те в селото са открити десетина частни каравани, барчета, ресторанти, в които звучи поп-фолк (чалга). Почти във всяка къща има кабелна телезия, а често и видео. Предишните малки текстилни и обувни предприятия са затворени и голяма част от населението се изхранва с отглеждане на тютюн и картофи, сезонно събиране на горски плодове и гъби, млади жени работят в шивашки цехове в съседни села, много мъже работят като строители-гурбетчии в София, Благоевград, а също и в Германия, Израел, цели семейства се преселват през лятото и есента в Добруджа, където на ниви под аренда отглеждат боб и тютюн. Към основното училище е пристроено крило за новоткритата гимназия. Има също здравна служба, читалище и детска градина. Вечер кръчмите се изпълват с възрастни мъже, а кафенетата и барчетата с млади момичета и момчета, на главната улица става и “движението”, където моми и ергени се разхождат, оглеждат и ухажват.

2. Планове за бъдещето: нормален и уютен живот

2.1. Добро семейство. Повечето ученици чертаят бъдещето си със “смирено” въображение и по сходен начин: преди всичко да намерят добър човек от родното село, с когото/която да създадат семейство, да отгледат, най-често, две деца - момче и момиче, които да възпитат

добре, след това идва желанието да изучат благородна професия-лекар(ка), учител(ка), медицинска сестра, полицай (ка), горски служител, чрез която да си изкарват хляба, а и да помагат и закрилят другите.

"*Най-голямата ми мечта е да намеря най-добрия човек, с който ще изживея остатъка от живота си... Не винаги човек може сам да осъществи плановете си* "(Минка).

"*Родена съм в едно обикновено селско семейство, живеем нормално като всяко семейство... Искам съвсем да съм като останалите хора, но да притежавам диплома* (Рафие).

"*Аз искам да си живея в родния си край, да съм до родителите ми, до Балкана и земеделието"* (Мурат).

"С*лед това да започна работа по специалността като учителка по български език и то в родното ми село Рибново"* (Фатме).

Да намерят човека, с когото/която да създадат семейство и да отгледат и възпитат децата си - това е основният мотив в есетата. Дали тези мечти могат да се обяснят само с традиционния родово-колективистичен характер на селската култура? Сравненията с есетата на учениците от други мюсюлмански и християнски села насочват към влиянието и на други фактори. Темата за доброто семейно възпитание и морала - почит и грижа за възрастните родители, преклонение пред семейството, децата и родния край, трудолюбие, милост и закрила на бедните и слабите, присъства в повечето есета на рибновските ученици. Философски приповдигнатият стил говори за влияние на религиозното обучение и възпитание - в курсовете по ислям и в семейството. "*След като излезна от училище посещавам Коран курса, там се чете свещената книга Коран ел Керим"* (Къдрие):

Често се цитират готови изрази от нравоучителните четива: "*Брат ми - той е първият човек, роден от любовта на моята майка и моя баща"*; "*Бракът полага основите на семейството"; "Всеки се старае да събере в себе си посоките на времето, да изпита отговорността да бъде достоен продължител на семейството си"*; "*Тя е толкова добра и мила с нас, че тя за нас е всичко на света. Тя не ни е просто майка, която ни е носила девет месеца в утробата си, а ни е първата приятелка и разбира се първия човек, който ни изслушва с внимание и ако имаме грешки, ни съветва с добро"*. Тази висока реторика е характерна най-вече за момичетата, момчетата пишат по-конкретно и делово.

Но семейните отношения са не само център на религиозното възпитание, те са основна тема и на новата популярна култура:

На петъчен пазар с мама

телевизионните сантиментално-родови саги, особено латиноамериканските, които се следят с особен интерес от възрастни и малки. Тези сериали, с католическата си религиозно-семейна чувствителност и емоционална преувеличеност очевидно съответстват, а вероятно и допринасят за новото емоционализиране на отношенията между съпрузите, а също и между родителите и децата в мюсюлманските села. Трябва да отбележа, че други телевизионни програми, като - MTV- клипове, психо и трилър филми и др. отблъскат с необузданата си образна експерименталност и "демонизъм" и не се радват на популярност.

По-голямата семейна емоционалност очевидно е свързана с модернизирането на живота и намаляването на раждаемостта през последните десетилетия. За по-големите емоционални очаквания от

семейството говорят и рисунките на момичетата- бъдещите им домове са украсени с ковьори с влюбени лебеди, дантели, розови храсти, а съпрузите нежно се докосват. "В изображенията на човешките фигури впечатлява

Първа светска сватба - Емилия и Емил Шаркови, 1975

особената телесна нежност и съпричастност - съпрузи и деца, приятели и роднини са най-често хванати за ръце или прегърнати, усмихнати. Неотменно присъстваха цветя - в саксии, вази, или като изображения на килими, ковьори, които създават атмосфера на особена доброжелателност (Поповски, 1999, с.300).

В действителност градините и цветята в Рибново са доста оскъдни, но градинското великолепие е завладяло културното въображение- то присъства с ярките си "щурави" багри, както в традиционните бродерии по чорапи, килими и дантели, в щампите по шалвари и забрадки, така и в закупените от пазара изкуствени цветя и домашни украшения. Великолепие, което напомня за райската градина - дженета: "*Искам домът ми да е със завеси, дълги и красиви на цветя, градината ми да е оградена с цветя, под стаята да има рози и люляци,*

да ухаят стаите и коридорите на простор и вечна чистота" (Фатме).

Сред цветята преобладава розата - уханието на милосърдието в исляма и в християнството: сълзите на Пророка Мохамед се превръщат в рози, "*розовата му хубост изпълва света с рози"*, розовата вода и локум напомнят рая при възпоминанията на умрелите, розата е любимото цвете на повечето деца, а и България е страната на розите (за значението на розата виж Delaney,1991). Традицията си е взаимодействала с популярната култура - икебаните, градините и плувните басейни от филмите, и любовните романи са се пренесли в мечтите за бъдещия дом, а заедно с тях и мобилните телефони, фотьойлите, камините, модното облекло.

Рози и рожби на Рая, с.Дебрен, 1970 г.

Отчетлив е стремежът към съхраняване на емоционалната семейна памет в популярните от няколко години семейни фотоалбуми и видеокасети, заснети по поръчка на родителите при прохождането, първия учебен ден, рождените дни и абитуриентските балове на децата.

Израз на търсенето на нови емоционални жестове на ухажване е появата в края на 70-те в Рибново на "движението", феномен на

младежката градска култура от средата на века. То съчетава мегданската селска традиция - празнични носии и обособяването на момичетата в малки комшийски, роднински или приятелски групи (най-често еднакво облечени) с по-голяма публична свобода на междуполовото общуване като отсядане в кафенетата и ресторантите.

Връщайки се към есетата, трябва да изтъкна, че новите медийни влияния обикновено са подценени и непризнати от учениците. Художествените фантазии се обуздават не само от религиозното възпитание, но и от реализма на ранното приобщаване на децата към семейното оцеляване: "*Въпреки че нашето семейство не е от най-заможните в селото, аз много се гордея, че съм се родила в него. През лятото ние работим в Добрич, защото майка ми и баща ми нямат работа на село... Когато настъпи зимата, започваме да плетеме и да правиме губери, а дядо ми ходи на дърва. Баба ми е добра жена и през зимата ми прави чорапи. Ние с майка ми ходим на гъби, на боровинки и така се прехранваме"* (Сане). Някои деца не само работят наравно с възрастните, но и разсъждават като тях, прагматично, без волности на въображението: "Д*а съм пълна с пари, да се сдобия с животни, да имам постоянно месо за храна... да имам кола, да ходя с различни и скъпи дрехи"* (Фатме); *"Какво да завърша, за да се осигуря материално и да създам семейство, което трябва да бъде идол за всички* (Фикра).

В мечтите си за бъдещето рибновци никога не се позовават на филмови или литературни герои и сюжети. За сравнение най-честите житейски образци на децата от града са холивудски и спортни звезди. Поради атеизма на учители и родители, много от тези деца израстват без всякакво религиозно възпитание и при наличието на повече свободно време, гетоизирано при градските условия в детски стаи, зали за компютърни игри, кина, дискотеки - тяхното въображение попада изцяло в плен на медийната поп-култура: "*Искам да стана известна манекенка... ще отида в Америка и там ще се запозная с Леонардо ди Каприо"; Когато стана голяма бих искал да замина за Америка и там да работя като археолог... А пък археолог искам да стана, откакто даваха филма "Житието на младия Индиана Джоунс"* и т. н. Дали неограниченото мечтание е характерно за децата, които имат отграничени от света на възрастните детски светове, свободно време и развита игрова култура или пък повечето действителни перспективи пред децата развиват въображението им?

Всъщност мечтите на градските деца са доста еднакви и се ограничават само до приключенията и насладите на младостта, издигнати в култ от масовата култура. Тези деца имат обособени и удължени детски светове, в които няма място за брака, зрелостта, потомците или пък смъртта. За сравнение ще цитирам някои рибновски деца, които с нравоучителния тон на техните родители и възпитатели споменават за преходността на живота, спокойната старост и изпълнения дълг към идните поколения:

"*Но ще дойде ден, когато ще остареем и за миг си спомняш как всичко е отишло на вятъра, как бързо са отминали красивите и прекрасни дни* (Кимиле).

"*Няма грозен човек, на този свят всички сме еднакви. Бог го е харесал така и така го е създал. Искам в бъдеще хората да са по-различни от сега, да се обичат всички..."* (Невсе).

" *Със собствен труд да мога да работя и да се грижа за хората, да имам свободата, която всички хора заслужават ... Желая да създадем един нов свят, в който да можем да се гордеем с нашата България и да оставяме висотата си и гордостта на нашите деца, внуци и правнуци* (Селве).

2.2. Благородна професия. Повечето ученици искат позната и благородна професия - лекар(ка), учител(ка), медицинска сестра, горски служител, кмет. Това са единствените професионалисти, които децата познават от живота си в селото, а и само с тези професии те биха си намерили служба в селото, в което биха искали да останат:

"*Ще лекувам всички хора, няма да гледам кой е красив или грозен, беден или богат. Аз ще гледам да спася неговия живот. Искам хората да говорят добро за мен"* (Силвия).

"*Искам да изработвам хранилки за сърни, зайци и други животни, обаче трябва да се забрани убиването на животни, трябва да се загради гората с телени мрежи"* (Джемал).

С влиянието на книгите, пресата и телевизията могат да се обяснят и някои от по-дръзките мечти на учениците- да станат адвокат(к)и, полицаи(ки), депутат(к)и, стюардеси и пилоти, но те мотивират избора си не толкова индивидуалистично - чрез личното предизвикателство и престиж, колкото чрез благородното покровителство и солидарността при момичетата и чрез повелите на дълга и мъжествеността при момчетата :

Кимиле иска да стане депутат “*Искам да помогна на онези деца, които и до днес не знаят къде са техните родители, те са безащитни цветя, те са като цветя, които бързо могат да се счупят ... След това ще се омъжа за човек, който съдбата ми е определила, ще си имаме деца, ще си живеем щастливо*”.

“*Още от малка мечтая да стана полицай. Хората казват, че тази професия е трудна и не е за жени, че всяка жена трябва да се омъжи, да има съпруг, деца и красив дом. Е, не че аз не искам да се омъжа и да имам деца. Избрах тази професия, преди всичко, защото е благородна. Чрез нея ще мога да помагам на хората, които са безпомощни*“ (Юлбие).

“*Най-вече обичам да стана пилот във Военно-въздушните сили, защото техните задължения са да опазват страната от война и да има мир в България”* (Ибрахим).

Какви биха могли да са източниците на реториката на благородството и солидарността, които ученичките използват при мотивиране на избора на професия? Наблюденията ни върху живота в селото показват силен групов контрол върху поведението на отделния човек. Общите религиозни ритуали и нравоучителните пожелания приобщават към групата, а чрез клюки и мълви ежедневно се санкционират отклоняващите се от нормите. Комшийско и роднинско услугване е ежеднение, а общоселската взаимопомощ намира израз по празниците. Вътрешногруповата солидарност е особено необходима за оцеляването в условията на високопланинска откъснатост и социална маргиналност. Днес засилилите се религиозни повели за благородно покровителство, за добри отношения и хубав моабет с всеки се опитват да усмирят новите политически и бизнес разноречия и социални разслоения, настъпили заедно с демокрацията: “*Според друго предложение бъдещото е трябвало да бъде по-богато. Не съм съгласна, защото не са ти нужни пари, богатства и слава, когато не си здрав-душевно и физическо здраве. Според мене бъдещето не трябва да бъде богато за хората, а да има много здраво бъдеще. Казва се така: "здравето не се купува с пари”* (Къдрие). Ислямската традиция препоръчва и регламентира по-равномерно деление на имането-заможните трябва да дават милостиня данък на по-бедните и сираците, популярна е вярата, че “всяко нещо, което подадеш на другите, ти се пише на оня свят, грехове се заличават”. Жив е все още и споменът

за комунистическото време, рибновци смятат, че тогава са имали повече и на всички е било по равно, по-спокойни са били и по-добри, знаело се е и кой командва, само да не са им забранявали да ходят на джамия.

Религиозните внушения “богатството развращава сърцето”, ”благородното служене на другите е по-важно от личното удоволствие” се подкрепят и от някои популярни медийни предавания - латиноамериканските саги, сериалите “Доктор Куин лечителката” и др.

Много момчета искат да станат военни, летци и полицаи, а в

Почерпихме се за клетвата, с. Дебрен, 1975 г.

плановете си за бъдещето почти всички споменават войнската си служба. Изпращането на войник се е превърнало в общоселски празник, а всички момчета пазят в албумите си снимките от този важен ден, в който са станали вече мъже. По традиция на войнската служба се гледа като на необходимо за мъжете изпитание, като дълг към държавата и Бога. Ще цитирам един студент от този край за неговото

преживяване на казармата:

"Всеки мъж трябва да пази държавата, но не само това. Това е много съществена част от моя живот. На някои хора им трябва казарма, на някои не. На мен определено ми трябваше. Всъщност е много хубаво един мъж да можеш да го затвориш някъде, какво ще стане от него. Много интересно. Един човек, един мъж може да стане мъж, когато се затвори някъде - тогава става мъж, истински. Просто като му ограничиш свободата. Може да преоткрива себе си. В тоя смисъл може би преоткрих себе си... По голяма увереност в себе си, в това, че животът ти не струва толкова много - понякога. За това, че страхът е неизменна част от тебе и зависи от това как ти ще реагираш" (Медо, 26 г.) (Воденичаров, ... 1998).

За култът към мъжествеността допринасят и популярните сред момчетата полицайски, военни филми, и екшън филмите за подвизите за супермъже-герои.

Трябва да отида войник, с. Дебрен 1970 г.

2.2. Неблагородна професия: фолк-певици, журналистки и футболисти. Някои ученички мечтаят да станат фолк певици. Почти всички момичета обичат да пеят и повечето от тях са надарени със забележителни гласове. Пеенето, което е част от традиционната моминска селска култура, след 60-те години е получило институционална подкрепа и организация, разгърнало се е в системата на художествената самодейност - в многобройните училищни и читалищни фолклорни състави, регионални и национални конкурси, събори и отличия. Много от учениците и днес с ентусиазъм участват в оцелелите фолклорни състави и печелят награди по фолклорните надпявания. Но в избора на професията фолк-певица най-голямо влияние изглежда че оказва новата поп-фолк вълна - аудио и видеокасетите на чалга-звездите и предаванията за тях по регионалните телевизионни канали се радват

на особена популярност.

Момчетата обичат да ритат топка, любимият им спорт е футбола и въпреки че организираните спортни състезания са все по-малко, много от тях мечтаят за футболна кариера и следят с интерес спортните телевизионни канали. Практиката от последните години е окуражаваща: чалгата и футболните трансфери след 1989 година се оказаха доходоносни и твърде демократични начинания - само в тези области беше възможна кариера и на талантливи, макар и необразовани и без социални връзки, млади хора.

"Тази професия не е много благородна (журналистка) *но чрез нея хората научават всичко, което става по света... ще направя собствено предаване, в което ще разказваме за живота на известни поп-фолк певици"* (Фикра).

3. **Планове за бъдещето на учениците от едно село в равнината**. За да откроя своеобразието на есетета на рибновци, ще ги сравня с есетата на учениците от друго едно мюсюлманско село - с. Дебрен. Селото не е изолирано, разположено е в равнината, на десетина километра от гр. Гоце Делчев и на два километра от общинския център с. Гърмен; наброява около 2000 души, браковете стават също в селото, но изселванията към града, а също и в чужбина (най-вече със злена карта в САЩ) са по-чести.

Дебренчани имат много повече възможности за работа - в селото има гръцки шивашки цех, на земя под аренда те отглеждат тютюн, краставици, лечебни растения; мнозина работят в близкия град и големи села. Барчетата и кафенетата са много, но голяма част от младите дебренчани предпочитат да се забавляват в града.

Дебренските ученици общуват по-често с града и с "големия свят", те имат и повече възможности за образование и работа. В есетата на момчетата високата реторика на дълга е изместена от делнична пресметливост и ироничната нахаканост на жаргона.

Повечето искат да изучат някакъв занаят, да станат шофьори, да започнат дребен бизнес и да се задомят на село. Момичетата се чувстват много по-ощетени от това, което им предлага живота на село, в техните есета религиозната реторика на благородството и солидарността е разколебана, преобладава критичния тон, скептицизма, желанието за промяна. В сравнение с момчетата те са по-склонни да се установят да живеят на друго място, а също и да продължат да учат висше

образование:

"*След седми клас баща ми иска да ме запише в Банско, за да завърша за горски служител. Братовчед ми иска да отида с него в Русе, и след една година училище там изпращат някои ученици в Турция. Ако не отида на нито едно от двете места, след осми клас ще отида в УКВ-то в Гоце Делчев. По време на училище мисля да изкарам шофьорска книжка. След 12 клас влизам в казармата. След като се уволня, искам да карам хляб на чичо ми. Когато карам хляб, мисля да си намеря красиво момиче"* (Ахмед).

"*В селото, в което живея, няма много удобства, но все пак е красиво, защото съм родена в това село, то за мен е най-милото нещо, тук са всички мои роднини, приятели... но знапред бих помислила за едно по-различно, по-шумно и оживено място.. За мен не съществува разлика в религията. Всички сме хора и трябва да се обичаме. Мечтая да завърша като икономист или адвокат. Тука хората работят като роби на нивата"* (Фатме).

"*Специално за моето село, искам да се променят мислите на хората, да влязнат в крак с времето... да създам едно добро и сплотено семейство, но на всяка цена това да не бъде на село, а в някой град сред образовани и културни хора, за да създам едно добро бъдеще за моите деца"* (Фатме).

"*Засега и да учим и да не учим пак шивачки ще станем...много искам да стана певица, но още сега съм отчаяна от живота в тая държава, когато порасна и ако имам възможност ще се махна оттук"* (Анъмка).

В тези есета овладеният красив изказ е отстъпил място на една по-спонтанна изразност, отворена към сметките на ежедневния език, към иронията на видео жаргона и чалгата: "*Наистина престижна професия (педагог), но къде, къде по-добре живеят дриги хора - тези с мобифоните и хубавите коли, тези с големия бизнес"*; *"искам също да си хвана гадже- хубаво и готино" ; "бяхме шокирани от тази случка"; "получи нервна криза"; "купоните са всяка сряда"; "да ги въвлечем в нашите тъпи игри"; "ще си купя мотор и ферари с цвят червен"; "искам да съм бизнесмен и да въртя далавера"; "да си позволят всички екстри"; "просто всичко да бъде о'кей"*...

Преди десетилетия дебренчани са изоставили планинското си село и вкупом са слезли в равнината, младите хора, засега повече в

мислите си, продължават пътуването към града.

4. Благата и неудобствата на модерността.

Опитът ни като преподаватели в училището в с. Рибново беше особено приятен. По-суровото възпитание и изграденото чувство за авторитети и дисциплина у децата, високопланинската им гостоприемност благоприятстваха обучението и личните ни контакти, и ни изкушаваха да проектираме върху тях носталгията си по загубените патриархални ценности.

Градските младежи като че ли са по-претенциозни и по-объркани. В индустриалните общности семейството не е вече икономически кооперирана единица, в която децата играят важна роля. В тях има все по-малко нужда от работна ръка, особено неквалифицирана, и младите хора са държани настрана от пазара на труда за все по-дълго време в различни "забавачници" - градини, училища, университети,

Прибрахме картофите - с. Горно Дряново

клубове, кина, дискотеки. По време на икономически кризи правителствата обикновено удължават задължителното образование и благоприятстват записването в университета. Накрая малцина намират работа по специалностите, за които все по-дълго трябва да се обучават, а някои изобщо не намират каквато и да било работа. У нас процентът на безработните сред младите е най-голям, а и младите специалисти- лекари, учители, инженери, получават минимални заплати. Поради обедняването на училищата и липсата на реалистични професионални перспективи младите хора стават все по-апатични към образованието, и при кризата на семейството и църквата за възпитанието на тези деца се грижи единствено забавната индустрия.

Канадският антрополог Дж. Петит обръща внимание на естествената за младежите нужда от магическо-духовни преживявания, които религиозното възпитание удовлетворява по градивен начин. Според него съвременното секуларизирано образование се грижи най-вече да не засегне идеологическите интереси на възрастните и напълно нехае за нуждите на самите деца. Запълването на нуждата от магическото се превръща в доходоносен бизнес - филми, клипове, компютърни игри, наркотици...

Медиите са особено необходими за модерното общество, от една страна те те свързват и информират, от друга развиват въображението и експерименталното мислене. Проблемът е, че забавната индустрия често експлоатира игровия потенциал на децата по един произволен, самоцелно-наслажденски начин, пренебрегвайки и понякога взривявайки изискванията за познавателна и социално-етична адаптация на младите хора. Особено опасно е това влияние за деца, разполагащи с много свободно време, неясни социални ценности и липса на перспективи. “Смята се, че инстинктивната човешка нужда да изкарваш сам хляба си по един социално приемлив начин може да се отлага безкрайно, ако вниманието на младите е достатъчно заето с дейности, които са добри по принцип или поне не са очебийно вредни: записи, радиа, телевизори, игри, книги, списания, филми... Най-важното е, че са им подсигурени училища, които са станали задължителни ... Да се опитваш да заинтересуваш младите хора от забавления и почивка, преди те да са опитали какво е това работа, е като да изпържиш яйцата десет години преди закуската и след това да я съхраниш във

фризера” (Pettitt, 1970. с.120).

Учениците в с. Рибново и с. Дебрен живеят един по-суров, отруден живот, но са им спестени и много от рисковете на модернизацията - отчуждение, скиталчество, отрицание. Да останат в уюта на традицията, като се ползват и от всички удобства на модерността; да останат съвсем като останалите хора, но да се сдобият с диплома и кариера - това всъщност е една доста дръзка мечта. Дали младите хора в тези села ще продължат да учат и когато вече не очакват, че ще могат да си намерят работа в родното село. Дали ще се изселват към градовете и чужбина или ще се разрастне гурбетчийският модел като компромис между необходимостта от професионална реализация и привързаността към родното и обичайното, ще се промени ли обичайният манталитет - отговорът на тези въпроси зависи и от това кои от мечтите на днешните ученици ще се сбъднат.

Библиография:

Воденичаров, П., Попова, К., Пашова, А., 1998: Искам човекът да е винаги приятен и да си правим моабет. София

Поповски, Хр., 1999: Една различна експресия. В: Balkanistic forum, 1999, Благоевград.

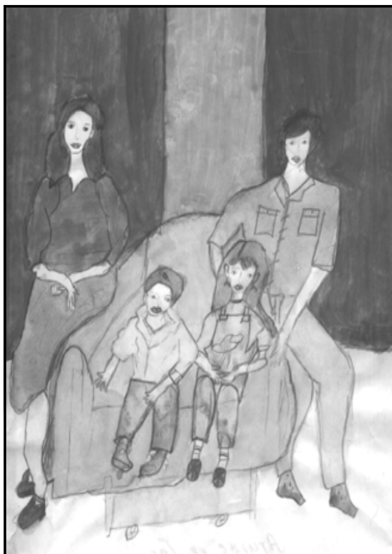
Delaney, C., 1991: The seed and the soil. Oxford

Pettitt, G.,1970: Prosoners of culture. New York.

Една различна експресия

Христофор Поповски

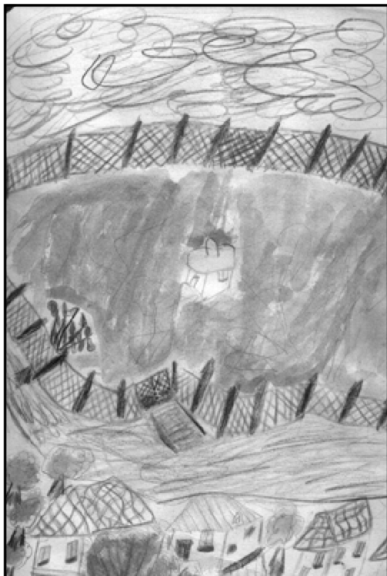
Проектът на клуб "Отворено общество" - Благоевград "Изолираното село в Европейския дом", подкрепен от програмата ФАР ЛИЕН на Европейския съюз, даде възможност на ученици от планински мюсюлмански и християнски села в Гоцеделчевския край (Рибново, Горно Дряново, Огняново, Дебрен и др.) да изучават извънкласно английски език, писане на есета, компютри, екология, краезнание и живопис. Идеята беше да се съживят кръжочните форми, да се предоставят възможности на учениците да развият дарбите си и да получат модерни умения, така че инерцията на местните традиции, географската и културна изолираност, бедността да не зачеркнат професионалните перспективи за развитие на децата. Придобитите умения укрепиха самочувствието на много деца, решени да продължат образованието си в специализирани училища в големите градове.

В рамките на този проект аз ръководих курс по изобразително изкуство в с. Рибново. То е най-голямото високопланинско село в Гоцеделчевския край (около 3500 души), без миграция, със своебразна култура и нрави, то има живописно географско разположение и неповторима атмосфера. Главната цел на курса беше да развие естетическия усет у децата към околната среда, в частност - развитие на чувствителността им към красотата на родния край, посредством пленера като форма на изобразителна дейност. А също и да им даде възможност да изразят най-съкровените си копнежи, преживявания и намерения за бъдещето

чрез тематични рисунки. На участниците беше представена по-подробна информация за някои проблеми и задачи, характерни за пленерното рисуване и пейзажа, а именно:

- тематичен обхват и емоционално естетическо въздействие на пейзажа;
- определяне границите на пространствения и зрителен обхват и формата на пейзажа;
- пространствени планове в пейзажа;
- композиционни варианти в пейзажа;
- различни изобразителни техники, използвани в пейзажа;

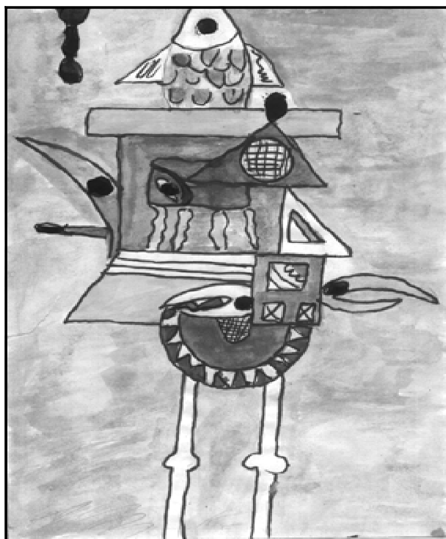

Разработвахме също така фигурални композиции по следните теми: "Моите планове за бъдещето"; "Моето семейство", "Моето бъдещо семейство" или просто теми, избрани от самите участници, като най-често това бяха илюстрации по любима приказка, някаква друга история или случка, местни празници.

Формирането на групата беше осъществено с помощта и препоръките на преподавателите по изобразително изкуство в местното училище, но основна предпоставка за участие беше желанието за работа на самите участници. Групата се състоеше от 12 момичета на възраст между 11 и 13 години. Личните им мотиви за работа бяха разнообразни, но преобладаваше желанието чрез изобразителната дейност да могат по модерен начин да изявят собствените си умения, знания и опит. Безспорен стимул беше предоставянето на материали за рисуване на участниците. За тях това беше нещо ново, специално, модерно, радваше ги моето особено внимание и разбиране. Те отвръщаха с отвореност, искреност, отзивчивост за приемане на нова интересна информация.

Непосредствен интерес предизвика запознаването и овладяването на акварела като живописна техника. Това беше един

последователен процес от множество опити и експерименти. Тъй като участниците не бяха ангажирани с тематични ограничения, някои от тях постигнаха доста интересни резултати, като работите им могат да се определят по-скоро като абстрактни - всъщност те представляват непринудени, дори случайни, и въпреки това целенасочени цветови експерименти. В тях те изразяваха отношението си към цвета като гама, хармония и интензитет. Това беше безспорен фактор за овладяването спецификата на акварела като живописна техника, което по-късно улесни изразяването им в техните работи.

В техните пейзажи присъства характерната за детската възраст плахост, наивност, несигурност в линията и конкретизирането на формата, несигурност в изразяването на пространството като дълбочина. Но паралелно с това личеше една особена непринуденост в изображенията, изразяваща тяхното отношение към конкретното, едно особено цветоусещане, характеризиращо се със специфичен колорит и кадифена ефирност. С течение на времето те успяваха сами да избират обектите на своите работи, като проявяваха интересен усет за композиция, пространственост и красота. Най-често изобразяваните обекти бяха язовирът над селото и разпръснатите около него плевни, селските улици и джамиите.

В тематичните рисунки, където имаха свобода сами да избират цветове и композиции, се откроява особеният им афинитет към празнично-ярките, наситени тонове - розово, жълто, виолетово, синьо, зелено, сякаш като компенсация за кафяво-зеленикавите и приглушени тонове на заобикалящия ги свят и еднообразието на ежедневието им. В изображенията на човешките фигури впечатлява

особената телесна нежност и съпричастност - съпрузи и деца, приятели и роднини са най-често хванати за ръце или прегърнати, усмихнати. Неотменно присъстваха цветя - в саксии, вази или като изображения на килими, ковьори, които създават атмосфера на особена доброжелателност.

Всички деца притежават художествено-творческо чувство, но особеният афинитет към изобразителната дейност на участниците в този курс мога да обясня със силното влияние на художествено-битовите занаяти като част от женската традиционна култура. С почит и особено внимание те разказваха как техните майки, лели, баби правят китеници, цедилки, черги и молитвени килимчета, бродират престилки, чорапи, кърпи. Творби, които впечатляват с колорита, орнаменталността и усещането за празник. Но въпреки силното влияние на традицията в техните работи ясно личеше и стремежът към един нов, дори и за самите тях, начин на изразяване, индивидуална чувствителност и покоряваща мечтателност.

“We are four happy girls, always together...” [1]

Детството в процеса на модернизация

Кристина Попова

Работата с децата от българомохамеданските села по проекта “Изолираното село в европейския дом” ни срещна и с някои от специфичните страни на детството и отношението към децата. Това породи интереса към начина, по който традиционната ислямска култура разглежда мястото на детето в обществото, както и на историческите аспекти на тази проблематика.

Представянето на нормативната страна на отношението към детето според ислямската религия е от значение, защото тази тема е малко позната в историческите изследвания от една страна, а от друга -независимо от местните традиции и въздействието на общонационалните тенденции, религията не само оказва трайно въздействие върху социалните взаимовръзки, но създава и канали на културни взаимодействия.

Краткото описание на ислямската традиция в отношението към децата е направено въз основата на студията на изтъкнатия немски изследовател на исляма Харалд Моцки.[2] Неговата студия “Детето и неговата социализация в ислямското семейство през Средновековието” е написана въз основа на анализ на Корана и множество съчинения от средновековни арабски учени из областта на правното положение, отглеждането и възпитанието на децата. Харалд Моцки посочва, че засега

липсват конкретноисторически изследвания на детството в ислямските общества.[3] Във втората част на настоящата работа са представени някои наблюдения върху историческите промени на детството в последните десетилетия в селата, където работихме.

1. Детето и неговата социализация в ислямското семейство

Ситуацията в Западна Арабия преди исляма и критиката на Мохамед.

Нагласата към децата е от решаващо значение в исляма от неговото начало, защото в началото на седми век ислямът се появява и с радикална критика на дотогавашния начин на живот и мислене. Мохамед критикува и нагласите, и отношението към децата, които той е преживявал сред своите

съвременници в Мека. За него тези нагласи са израз на погрешно отношение на хората към Господа. От това научаваме и повече за отношението към децата в Западна Арабия преди исляма и картината от Корана се допълва и от по-късни извори, където се описва типичната за бедуините ситуация. В староарабските номадски общества за деца преди всичко се смятат синовете - думата дете на арабски означава

същевременно и син. В патрилинеарно структурираните общности синовете носят власт и престиж на родителите си.

Раждането на дъщеря в тези староарабски общества се приема като несполука за мъжа. Отвращението към дъщерите е могло да доведе до напускане на жената и детето, или дори до умъртвяване на детето - нещо, което се допуска и при бедност.

Самият Мохамед, който няма синове, а само дъщери, преживява последиците от това отношение - липсата на синове се възприема почти като бездетство.

Основа за неговата критика са и неговите собствени преживявания и собственото му детство. Израснал като сирак в голяма бедност и без перспективи за бъдеще, той достига богатство и създава добър дом. Този успех той отдава на Божията милост. Но от детството му остава чувствителността към другите безпомощни и беззащитни индивиди в Мека - бедни, роби и пленници - оттук и постановките на Корана за сираците. По същия начин Мохамед се противопоставя на умъртвяването на момичетата. Той не мисли, че децата са собственост на бащата, а че са индивиди, които имат право на живот. Той не смята, че бедността е основание да се умъртвяват децата. Децата - момичета и момчета, за него са Божии творения, които Господ дарява на хората. Божия воля е хората да имат момичета или момчета и е престъпление според Мохамед хората да се противопоставят на тази воля.

По-късно Мохамед още по-силно се опълчва срещу негативното отношение към дъщерите и им отрежда дял от наследството. Нещо повече, той посочва, че синовете могат да бъдат и Божие наказание, ако те изкушават човека към неверие, те не могат да спасят човека от последиците от неговите дела. С това islямът скъсва с дотогавашната племенна етика - в него преди всичко човекът е индивид, който е отговорен за себе си, и след това - член на определена общност.

Така в Корана се отразява отношението към децата, което се отличава рязко от практиката през VI и VII век в Мека и Медина. Много от това отношение се обяснява с фактите от биографията на Мохамед - с неговото детство - сирачество, и с неговите собствени деца - дъщери. Тези факти са го накарали да търси нови отговори и решения за обясняването на социалната действителност и нейната промяна.

Развитието след Корана

Зададените от Корана импулси за създаване на нови нагласи към децата се разпространяват, прецизират и развиват от ислямските учени в следващите столетия. Според тази литература детето се смята за дар Божи и особено доброто дете - *валад салих* - е знак на Божията милост към родителите. Децата дават щастие, радост и утеха на този свят, но това е твърде малко в сравнение с онова, което родителите могат да придобият чрез децата си в отвъдното: молитвите, които детето отправя след смъртта на родителите си, имат спасително значение и носят придобивки за Съдния ден. Понякога дори се казва, че родителите ще бъдат възнаградени за добрите дела на децата си.

Особено значение за родителите има смъртта на децата. Казва се, че починалото дете е застъпник в Съдния ден и води родителите си в рая. В литературата има затрогващи истории как децата отказват да влязат в рая без своите родителите. Оттук се появяват образите на децата като райски цветя, или представата, че ароматът на детето е дъхът на рая.

Освен това създаването на деца се приема за богоугодно дело, и то както на момчета, така и на момичета. Многократно се подчертава колко радост носят дъщерите на родителите си: те ги даряват с любов, помагат им, те са сестри, майки, лели, никой не утешава така, както те, никой не се грижи за болните и слабите така - дъщерите са най-добрите деца. Мъж, който отгледа три дъщери /в други текстове две, или дори една/, и ги омъжи, получава допълнителна защита от ада. Но който се сърди за раждането на дъщеря, или дори желае смъртта ѝ, ще отговаря според ислямските теолози в Съдния ден за детеубийство. Тези предупреждения показват, че учението на Корана не навсякъде е намерило почва за новото отношение към дъщерите - нещо, което се вижда и в множеството арабски поговорки, останали от предислямската нагласа към тях, част от които са живи и днес.

Детето в социалната мрежа на ислямското общество.

Елементарните му права

В ислямската градска култура, която се развива от седми век

нататък, децата и детството се разглеждат като аспект на социалната действителност, в нея се регулират отношенията на възрастните към децата, определят се правата, и се създават социалните мрежи, в които децата израстват. Закрилата на детето започва още преди раждането, като умъртвяването на плода се наказва. Коранът предвижда особено значение на 120-ия ден от зачатието, когато идва един ангел, който му вдъхва живот. Също така бъдещата майка може да не спазва стриктно задължителния пост. А също така нероденото още дете може да бъде предвидено в завещание. С раждането си детето придобива правото на закрила като най-общо принципът е, че бащата носи общата отговорност за живота и добруването на детето, той трябва да създаде материалните условия за неговото израстване, както и неговото включване в ислямското общество, т.е. да осигури неговата религиозна, интелектуална и професионална социализация.

Ролята на бащата след раждането

Както в предислямските времена, така и по-късно, бащата трябва да е вън от къщи при раждането на детето, на него вестта се съобщава със знак, или с пратеник. Понеже не е имало регистър на ражданията, оповестяването на раждането е трябвало да стане в кръга на роднини и съседи и то е имало голяма правна стойност. Бащата благодари на пратеника за добрата вест. Детето има правото на хубаво име, защото се вярва, че между значението на името и самия човек има връзка, и че лошите имена вредят на този, който ги носи. Името на детето се

произнася от бащата, но изборът се прави от двамата родители, като при случай на спор все пак учените дават предимство на бащата. За най-хубави имена учените - теолози, посочват Абдулах /Божи слуга/, Абдурахман /Слуга на Милостивия/, Мохамед и Ахмед. С името си и името на бащата детето има необходимата идентичност и с тези имена човек ще бъде призован на Съдния ден.

Разпределение на ролите в процеса на социализация

До 5-7 годишна възраст след раждането грижите според ислямските учени се предоставят на майката - което е практика в много случаи и до днес. Особеното при исляма е, че това е норма по отношение на жените. Ако по някаква причина майката не е в състояние да се грижи за детето, то това право или задължение не преминава към бащата, а към други роднини от женски пол или определени жени, според някои сунитски правни постановки - тази грижа може да бъде предоставена дори на еврейка или християнка. Най-важната грижа на майката е храненето, чистотата и надзора над детето, както и възпитаването на самостоятелност в тези области. Ислямското право предвижда две години кърмене на детето, което време със съгласието на бащата може да бъде съкратено или удължено.

В случай на развод детето не може да бъде разделяно от майката без обосновани причини. На около седем години приключва правото на майката да се грижи за детето. Единствено маликитите удължават срока на това право до времето на половата зрелост. Според сунитските правни школи бащата, или мъжът е, отговорен за възпитанието. По отношение на

дъщерите различните правни школи на исляма не са единни и според някои от тях момичето трябва да остане по-дълго при майката, за да усвои домакинските умения. При всички тези тълкувания ислямските учени се ръководят преди всичко от схващанията си за интересите на детето. След седмата година майката губи правото си да наказва детето, това право запазва бащата.

Особено важно в ислямското общество е регулирането на отношението към сираци, подхвърлени деца, слабоумни и незаконородени. За всички тях ислямските учени са потърсили разрешение за това кой трябва да има грижите за тях, като най-общо грижата се поема от ислямската общност като религиозно задължение.

Педагогиката в ислямското средновековие

Педагогическите представи на исляма се развиват след девети век, като на мястото на бедуинските и други близкоизточни начини и техники на възпитание се възприемат някои късноантични научни традиции, както и нови педагогически представи, като в литературата се срещат различни възпитателни методи в следващите векове. Елинистичните представи и възгледи навлизат след X век с преводите на арабски, като се разпространяват най-вече от трудовете на Ибн Сина /Авицена/ и други учени в следващите столетия. Елинистичните възпитателни учения се приспособяват към ислямските представи и се разработват като единно възпитателно учение. Учените от X и XI век подчертават значението на детството за по-късното развитие на индивида по-силно, отколкото в предишната ислямска литература.

Ибн Сина отдава предпочитание на възпитаването на децата в общности пред това в дома, за да се използва конкуренцията между тях. Тогава обаче трябва да се избягва контактът с лоши другари. Набляга се и на играта и нейното значение преди всичко за отпочиване от тежките занятия.

Така различни народни магически и други само повърхностно ислямизирани практики се конкурират с елинистични теории и съвети, които навлизат в арабските съчинения чрез медицинските съчинения. Някои от тях са възприети от ислямските теоретици в техните педагогически концепции. Медицинските книги за отглеждането на децата от X век - доколкото е известно - в арабскоислямската

литература през средновековието нямат свои последователи.

Обратно на това, педагогиката като обща задача на родителите играе голяма роля в ислямското мислене. Възпитанието е религиозно задължение на родителите - мюсюлмани, то е задължение към детето и Господа. Това е така, защото хората имат дълг да предпазват другите от ада, т.е. да посочат на своите деца правия път. Възпитанието е най-добрият дар, който родителите могат да дадат на децата си. Възпитателните цели могат да се разпределят в четири групи: по отношение на Господа, на родителите, на другите хора и индивидуални добродетели.

Своеобразен каталог на целите на възпитанието се намира в Корана - в Сура 31:13, 16 - 19 под формата на бащини съвети. Особено са важни молитвата, добрите дела, търпеливото приемане на съдбата, избягването на гордостта и високомерието, спокойният ход и тихото говорене. Такива бащини съвети по-късно са предпочитан жанр в ислямската педагогическа литература. Доброта, благодарност, милосърдие, почитание, приятелство и послушание са най-важните добродетели. По-късната ислямска литература прибавя и вежливостта и други добродетели като изискването да не се говори без разрешение в присъствието на родителите, и да се върви само след тях. Особено важно е възпитанието на чувство за срам. Празнословието и безсрамието са също толкова осъдителни като лъжата и псуването. Особено място в ислямската традиция придобива дългът на децата към майката, който понякога може да получи преднина пред бащата или съпругата.

Препоръчително е децата да се прегръщат и целуват докъм 6-7 годишна възраст, както самият Пророк е правил, да се даряват и да се играе с тях. Към възпитателния репертоар обаче се числят и боят и наказанията. Ислямските учени препоръчват родителите щедро да си служат с похвалите, и пестеливо с упреците и наказанията. Майката има право да служи със страха от бащата като средство за дисциплиниране. Телесният контакт между родители и деца се ограничава с възрастта и след десетгодишна възраст се препоръчва децата да имат собствени легла.

Изобилието от произведения на ислямски теолози и философи в периода VIII - XIV в. за мястото на децата в ислямските общества, за тяхното възпитание и отглеждане, показва според Харалд Моцки

голямото значение, което islямската религиозна традиция отдава на нормирането на това отношение. Според него *"тази картина...е във висока степен идеална и нормативна. Как децата наистина живееха в семейството, как в действителност се възпитаваха, какво беше отношението към тях - затова знаем твърде малко..."* [4]

2. Детството и отношението към децата - исторически промени и тенденции

Настоящият поглед върху промените в детството в последните десетилетия в няколко българомохамедански села в Западните Родопи само поставят темата за необходимостта от изследване на историята на детството.[5] Той е само опит да се проследи въздействието на модернизационните процеси върху детството и неговата промяна като важна част от самите тях. Само сравнението между детството на различните поколения може да покаже силната историческа промяна в преживяването на тази възраст, която веднага се откроява при сравняване на автобиографични спомени за различните времена.

Демографските изменения и раждаемостта в българомохамеданските села в Западните Родопи следват общата тенденция, характерна за процеса на модернизация: демографски преход, който води до утвърждаване на модела на малкото семейство с две до три деца. Този модел се утвърждава през 70-80-те години и макар, че се срещат и семейства с повече деца, създаването на семейство с две деца господства в представите на днешните ученици за техния бъдещ дом. Носители на промяната в репродуктивното поведение са най-вече родените през 50 - 60-те години. В много отношения това поколение играе най-важна роля в създаването на вътрешна динамика на процесите на модернизация в тези села.

Най-общо могат да се разграничат няколко поколения, чието детство е засегнато по различен начин от въздействието на тези процеси. Това се отнася до промяната на ролята на училището, образованието и писмената култура, както и на тяхното възприемане в селото, до участието на децата в труда и "икономическото" отношение към тях в семейството, до разпростиране на процеса на индивидуализация върху децата чрез разпространение на формите на лично пространство и индвидуални занимания /четене, учене, игри,

играчки/, създаване на лични планове за бъдещето, избор на професия и т.н.

Това деление на поколения е условно. Селата не са - и не са били хомогенни в социално отношение. Делението на поколения - както това се прави в социологическата литература - има предвид общите "исторически преживявания" на връстниците, както и наличието на една група връстници, които въздействат върху останалите и придават облика на съответната възрастова група. В този смисъл възрастните поколения, до чието детство имаме достъп чрез техните разкази, и за които може да се ползва и най-ранната запазена училищна документация, са родените през 20-30-те години на ХХ век.

"Изкарал съм до четвърто отделение. Одехме със стоката. Одех чобанче и то босо, немах гуменици, напраем цървуле от язно, от крава, и то изсахне...и ни преяжда ножичките. Ходехме боси, тръне отдолу. Е така живеехме мизерно през детското време. Не се обръщаше внимание към децата да се учаа, повече със стоката одехме. И така изкарахме детския живот мизерно." /Джамал, р.1918 г./.[6]

В повечето от разказите на това възрастно поколение тяхното собствено детство е представено в контраст с живота на сегашните деца. Този контраст дава възможност да се видят най-важните от днешна перспектива параметри на детството през очите на най-възрастните:

"Ние не се хранехме, както децата сега как се хранат. Сега яде шоколаде, готвенко да му е, да му дадеш пари да си купи каквото то поиска. Тогава немаше...Не е като сега - кашкавал, овче сирене, та ки си зел и домата, буркан месо. Сега се яде много силно ядене, децата са силни и знаят"... /Джамал, р.1918 г./.[7]

Детството в тези десетилетия между двете световни войни е белязано преди всичко от спомени за участие в селския труд, в който на децата в семейството обикновено са били отреждани и тежки самостоятелни отговорности:

"Ке идаа бащата и чичото на пазар, я ке хвана воловето - ки ора, цел ден ки ора с воловето, метам плуго...и днеска, и утре така...сирачка работа" /Милятка, р.1924/.[8]

"Децата, те са всички с говедата тогава - голо, босо, няма папуци, няма цървули. Кои бяха по-богати, имаха цървулки, а па като мен тия - голо, боси. ..трън...търчиш, вървят ти воловете нейди, ша търчиш,

не признаваш ни тръни, ни камен, ни нищо"/Зайнепа, р.1932/.[9]

Трудът на децата има непосредствено значение за оцеляването на семейството и той слага основен отпечатък върху техните спомени.

Повечето детски спомени имат характера на обобщения, в тях много рядко се срещат отделни случки, по-скоро се очертава нормативната страна на всекидневието. Заедно с това в спомените за детството на най-възрастното поколение много рядко се говори за наказания или бой - това са отделни случки по поводи най-често на взаимоотношения между самите деца: според разказите родителите /както майките, така и бащите/ наказват децата си само в изключителни случаи.

Многото вмъкнати в собствената история разкази за младостта и детството на собствените родители, за техния произход и създаването на дом и семейство от тях, са интересни свидетелства на общуването на родители и деца и препредаването на семейните истории от поколение на поколение.

Извън семейния свят, в автобиографичните истории за детството на възрастните, се споменава и училището. То се среща по-скоро спорадично в тези спомени на най-възрастното поколение и заема твърде малко място в тях. Светските училища в повечето села в Западните Родопи се откриват в средата на 20-те години. Неговите образователни цели не показват веднага непосредствено практическия си характер и някои възрастни оценяват едва от по-късна перспектива тяхното значение:

"Та благодарим така, че научих се да писувам писма, та да си познавам и парите, да си е всичко така..." /Сали, р. 1918/.[10]

Възпитателното въздействие в детските години, в разказите на родените през 20-те години разказвачи /повечето мъже/, се свързва преди всичко с религиозното възпитание, както и със съветите на родителите:

"Слаб ученик бех по история, но четех, пишех, не ми вървеше училището. След това заучих на ходжа. Поучих две зими по един месец. Научихме само да четем Корана и исторически да сме с морала добри, да сме примерни, да знаем как да посрещнем човек, да говорим добре, да сме добри...Там много хубав съвет ни дадоха през това време - да не си хулиганин, да не пиеш, да не пушиш, да не говориш глупости, да се пазиш от лошите работи, да си примерен - в това сме ние възпитани" /Джамал, р.1918/.[11]

Традиционна и модерна сватба в средата на 70-те години

"...Той /бащата/ казваше: "Деца, яз съм остарял, в милиция не съм влизал...ако искате да сте справедливи...да не се занимавате с такива работи". Той остаря...нито на дете се скара, нито с човек се скара" /Фатма, р. 1938/.[12]

В повечето от тези разкази училището е запомнено най-вече със своята нова необичайна предметност: моливи, плочи, чин, дъска, както и с общо взето благосклонно - неутралното отношение на учителите. Според биографичните свидетелства и архивните документи повечето родители по онова време са изпращали децата си на училище. На онези, които по различни причини са спирали децата си, са били налагани глоби. От общо средно по около 90 деца в училището в с. Дебрен през 30-те години само няколко родители през учебните години са глобявани за системни отсъствия на децата от училище.[13] Според документите между тях има родители и на момичета, и на момчета. Вероятно причините не са били толкова в бедността на семействата, тъй като сред глобените има и по-заможни селяни, на които са били налагани глоби в значително по-голям размер.[14]

През 30-те и 40-те години държавната политика към българомохамеданските деца в Западните Родопи се изразява главно чрез дейността на училището. В селата все още липсват здравносъвещателни станции, детски градини и домове и други институции за деца. Учителите в някои села успяват със съдействието на местното население да открият безплатни ученически трапезарии за бедните деца, подпомогнати от Съюза за закрила на децата в България. Най-трайно утвърдилата се трапезария за бедни деца е тази в с. Дебрен - създадена още в 1931/1932 г. и ръководена от учителката Василка Алиманска.[15] В нея в продължение на повече от десет години 15-16 бедни деца получават хляб и топла храна, като част от продуктите /най-често фасул и кромид/ се даравят от населението.[16]

Подобни трапезарии се откриват и в другите села. /17/ Навярно поради ниската възраст на децата в автобиографичните спомени много рядко се срещат следи от тази грижа към децата.

През 30-те и 40-те години - доколкото може да се съди от наличните автобиографични спомени - училището не се свързва с бъдещата реализация на децата. Същественото за тях учене е усвояването на трудовите умения, необходими за домашното стопанство.

В следващите десетилетия обаче отношението към мястото на училището в детското всекидневие и в плановете за бъдещето се променя. Една от причините за това вероятно е откриването на работни места за хора с професия и образование в самите села: в създадените през 60-те години детски градини, здравни служби и т.н. Но този интерес не се обяснява само с оглед на перспективите за работа, самото образование получава по-висок обществен престиж. През 60-те и 70-те години кръгозорът на децата се разширява и чрез радиото и телевизията. Засилена от училището, ролята на контактите и взаимната подкрепа между връстници нараства и подпомага утвърждаването на предпочитаните от тях нови стандарти на всекидневния живот. За много от хората, родени през 50-60-те години, грижата за устройването на дома, домашните удобства и създаването на уют в крак с модата, и особено за бъдещето и просперитетът на децата, изместват дотогавашните хоризонти, свързани най-вече с оцеляването на семейството. В този процес може да се говори за поколение и поколенчески връзки, защото в спомените за 70-те често се говори за конкретни случаи, когато връстниците взаимно си помагат да се утвърдят тези нови стандарти:

"Ние с приятелки все бяхме като момичета, бродирахме, по 18 дни не се прибирах вкъщи, все смях по приятелки. После благодарение на приятелки се оправих, когато почнаха да се внедряват мокети, персийски килими, пътеки, нищо не исках от това, дето ми го беха дали" /Насие, р.1956/.[18]

Това е и първото поколение млади хора от българомохамеданските села, което не с отделни свои представители, а с по-няколко души от селото /в това число и момичета/ навлиза в средните училища в града. При принудителната промяна на имената обаче много от момичетата се връщат обратно на село и остават без образование. Затова според автобиографичните свидетелства от почти всички села /особено на жени/ възродителният процес е причинил сътресения по пътя на вече направения избор за по-добро образование и в много случаи е възпрепятствал оставането на децата в училище.

Участието в домашния труд остава важна част от всекидневния живот на децата и в следващите поколения. Днешните деца също участват в отглеждането на тютюна и други земеделски култури, както и в грижата за животните. Както и през 30-те години, и сега,

децата се освобождават за няколко дни от училище, когато трябва да се вадят картофите. Трудът на децата запазва важно икономическо значение, но отношението към децата в повечето семейства не е "икономическо". Несравнимо по-натоварени с работа отколкото учениците в града, на децата обаче се предоставя време за учене и развлечения: разходки, игри, гледане на телевизия. Мнението на децата и тяхната перспектива и желания в много семейства имат голямо значение:

"...И я думам: имам момиче,и толкова иска това момиче да иде да учи - и не може. И тя като дойде втория път и тя каза : И у вас има магия..." /Фатма, р. 1938/.[19]

Ако най-възрастните почти не говорят за игри извън труда в своите спомени, поколението на 40 - 45 годишните /особено жените/ си спомня по-сложни в сравнение с миналото игри със сюжети: не с кукли и други играчки, но игри на "продавачки в магазин" и други, заимствани от града, или резултат на динамизиращия се живот в селото. Играчките се появяват в разказите на родените в края на 60-те години, но тогава те са били рядък и ценен подарък и са били пазени изключително грижливо. Развлеченията на най-новото поколение деца продължават да бъдат повече колективни. Независимо, че на въпроса за любима играчка момичетата от курса по английски език в с. Горно Дряново отговориха, че това е куклата, нито една от тях не назова куклата с име.

Групите от по-големи деца /12 - 14г./, формирани обикновено от връстници от един и същи пол, играят голяма роля в детския живот днес. В с. Горно Дряново така се оформиха няколко ядра в курса по английски език, съставени от по 3-4 момичета. В своите есета на английски на тема "My Best Friend" - "Моят най-добър приятел", те пишат, че заедно със своите най-добри приятелки те учат, разказват си тайни, обсъждат бъдещето си и т.н. Също така момичетата - за разлика от момчетата - поддържат приятелства чрез писма със свои връстнички от други краища на страната, с които си пишат редовно, изпращат снимки и някои от тях взаимно са си гостували. Приятелските връзки са силно емоционално натоварени, и децата често питаха за нови думи, за да могат да опишат чувствата си към най-добрата приятелка.

Ученическото четене, което учителите се опитват да развиват

още от 30-те години чрез създаването на библиотеки, също има своя възрастова и половоспецифична характеристика. Учениците са най-добре изразената група читатели в читалищната библиотека в с. Горно Дряново - по-голямата част от читателите са ученици, от тях 2/3 са момичета. Като се има предвид, че най-възрастният читател е на около 57 - 58 години, то изглежда, че активното четене е започнало при част от родените през 40-те години. Детските книги и приказките са от най-ползваните книги в библиотеката. Въпреки това , когато трябваше да посочат "My Favourite Book" - моята любима книга - децата масово написаха, че това е учебникът по английски "Ring the Bell", което може би означава, че те все още нямат оформен читателски вкус, и поради това в момента за тях е най-занимателна книжката от часовете по английски. Много по-значими от книгите са латиноамериканските сериали: в тях и в други филми са намерени заети и най-разпространените образци за бъдещето. Заимствани по този начин, предпочитаните професии от момичетата: лекарки, медицински сестри, адвокатки, икономистки и т.н. засега остават повече мечти, отколкото свързано с конкретни планове себеосъществяване.[20]

Накратко очертаните промени в характеристиките на детството показват, че неговата промяна е една от най-видимите страни на процеса на модернизация в българомохамеданските села в Западните Родопи. Ако животът на най-възрастните изглежда по-скоро традиционен, то този на децата носи белезите на детството, белязано от консумативната епоха и медиите. Това е обаче живот в семейната и селска общност, която допуска новото развитие и дори го поражда. Тази промяна може да се разглежда като резултат на взаимодействие на силните традиционни нагласи с модерните институции, медии, комуникации. Това взаимодействие е породило силна собствена вътрешна динамика в тези села.

Тази динамика трябва да се има предвид с оглед на перспективите пред днешните деца и младежи: техните собствени стремежи и мечти за бъдещето се разполагат върху цялостната мирогледна система, изградена от социалния опит и нагласи на няколко поколения.

Бележки:

1. "Ние сме четири щастливи момичета, винаги заедно", използван е цитат от есе на тема "My best friend" на Атидже Пингова, 14г. от курса по английски език.

2. Харалд Моцки е професор по история на исляма в университета в Хамбург. В своя труд: Harald Motzki, Das Kind und seine Sozialisation in der islamischen Familie des Mittelalters, in: J. Martin, A. Nitschke /Hg/, Zur Sozialgeschichte der Kindheit, Verlag Karl Alberg Freiburg/Muenchen 1986, S. 391 - 443., той анализира не само Корана, но и трудовете на редица арабски философи и теолози от Средновековието. Тук представяме накратко неговите основни тези.

3. Харалд Моцки, пос. съч.

4. Пак там.

5. За задълбочено изследване на процесите на модернизация и историческите промени на детството в българомохамеданските села в Западните Родопи все още липсват достатъчно извори. Необходими са множество лични свидетелства, както и издирването и привличането на писмени документи: демографски, училищни и др. Тук са използвани някои архивни документи от Държавен архив - Благоевград, писмени работи на децата от с. Г. Дряново от курса по английски език, някои интервюта и автобиографични свидетелства, публикувани в книгата на П.Воденичаров, К. Попова, А. Пашова "Искам човекът да е винаги приятен и да си правим моабет", Речево поведение и жизнени светове на българи мохамедани от Гоцеделчевско и Разложко, Благоевград, 1998.

6. П. Воденичаров и др., пос. съч., с.49.

7. Пак там, с.59.

8. Пак там, с.80.

9. Пак там, с.105.

10. Пак там, с. 66.

11. Пак там, с.59.

12. Пак там, с.146.

13. ДА Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.81, л.59, л.74, л.75.

14. ДА Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.81, л.59.

15. ДА Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.79, л.512. Първите документи за трапезарията са от 1932г., но в тях се споменава за нейно съществуване от есента на 1931г. За председател на първия трапезариен

съвет е избран Мурад Чолаков, членове: Осман Ислямов, Осман Ходжов, Костадин Шиколарев. За готвене и храна на децата е определена свободната стая при джамията. Пак във връзка с потребностите на детската трапезария, е създадена и училищна градина.

16. ДА Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.79, л.529.

17. От трапезарията в с. Г. Дряново има публикувана снимка от пролетта на 1936г. в сп. “Обществено подпомагане”, кн.11 и 12, юни 1936 г. - Вж. снимката на корицата на книгата на П. Воденичаров и др., “Искам човекът...”. За съжаление липсват документи за дейността на трапезарията.

18. Интервю, ноември 1999 г.

19. П. Воденичаров и др., пос. съч., с.149.

20. В своя студия за жизнените планове на селските деца през 40-те години социоложката З. Иванова пише, че селските деца за разлика от градските не влагат въображение и фантазия в плановете си за бъдещето. Затова те се стремят към професии, които са им познати от практиката - шивачки и др. Една от промените половин столетие по-късно се отнася до тези нагласи. Също така тя смята, че тези планове не са устойчиви и в тях лесно настъпва т. нар. пасивно пренареждане, т. е. в зависимост от обстоятелствата в тях се сменят приоритетите. Вж. З. Иванова, Професионални стремежи на селските юноши и девици (13-15 г.), В: Трудове на института за социални проучвания, т. 2, С., 1946 г., с. 116-154.

Моето семейство, моят край - история

История на моето семейство

"Няма нищо по-мило и свято от семейството и родната стряха"

Емир Хайрединова Ликова

Баба ми Хатидже Сиракова е родена в село Рибново в многодетното семейство на Мохамед Сираков. Семейството й било бедно, затова тя била принудена още от малка да ходи с майка си да работи. Те изкарвали своята прехрана като работели на по-богатите хора в селото. Те работели от сутрин до вечер на полето - орали, сели и жънали като в замяна на техния труд получавали сравнително малко - хляб и няколко лева. По това време баба ми не получила никакво образование, а само елементарна грамотност да чете и пише. Учила в родното си училище в село Рибново. Омъжва се в своето село, обаче отиват да живеят в село Осиково. Раждат им се три дъщери. Мъжът й още много млад заминава на фронта, тъй като по това време България участва във Втората световна война. Когато той заминава на фронта оставя жена си с трите деца. Най-малката била едва на два месеца. Положението на баба ми било много тежко. Тя трябвало да се грижи за децата си, а животът по време на война не е лесен, няма достатъчно храна и дрехи. Живеели в една малка къща и спели върху папрат, който разстилали на земята.

Село Рибново

Един получава лошата вест, че мъжът й е убит заедно със своя брат и други хора от селото. Така тя остава да живее в мизерия и да се грижи за трите си рожби. След няколко години се омъжва за Алил Пачеджиев от село Дебрен, който също остава вдовец с три деца - две дъщери и един син. Те живеят известно време в село Дебрен, но с нея тя взема само най-малката си дъщеря, а другите две остават да живеят в село Осиково при своята баба. Както всяка майка, така и тя не може да издържи дълго без своите деца, затова един ден, когато съпругът й бил на работа тя избягва и отива в село Осиково при другите си дъщери. Още същия ден съпругът й закарва най-малкото си дете и отива при нея, където остават да живеят до края на живота си. Ражда им се дъщеря, която кръстили Айрие - моята майка. Тук те построяват къща, която била сравнително по-голяма и хубава от тази на баба ми. Занимават се със земеделие, като отглеждат много пшеница, царевица и овес. Отглеждали и два вола и един кон, с който обработвали своята земя. Имали и много пчели, оси, които произвеждали мед и восък. По този начин се препитавало семейството. Дъщерите на баба ми, които били от първия й мъж, се омъжили, като най-голямата от тях отива да живее заедно със семейството си в Турция, където остават и до днес.

Майка ми Айрие Пачеджиева, единствено дете от техния брак, завършва основно образование в родното си село. По-нататък започва да учи в село Гърмен. Не успява да завърши средно образование, защото в този период започва процеса - смяна на имената.

Дядо ми и баба ми били вярващи хора, затова не й позволили да продължи по-нататък образованието си, само и само да запази името си, което било свързано с нейната религия. Тя се омъжва в село Рибново за Хайредин Ликов - моят баща.

Баща ми е роден в бедно и многодетно семейство. Той бил принуден да напусне бащиния си дом и да отиде да живее в дома на майка ми в село Осиково. За разлика от моята майка той получава образование. Основното си образование завършва в родното село, а по-нататък учи и завършва Икономически техникум в Благоевград. Раждат им се три деца - две момичета и едно момче, които кръстили Емир, Рефат и Хатидже. Семейството им остава да живее и до днес в къщата на

дядо ми и баба ми. Дълги години се препитава от отглеждането на голямо количество тютюн. Освен това баща ми работи най-напред като касиер, а след това като главен счетоводител в АПК в село Осиково. Дядо ми умира 1982 г., а по това време родителите ми се намират в Турция. Така майка ми не успява да се сбогува с едни от най-скъпите си хора - баща си. Баба ми е жива и днес. Тя е на 79 години и живее при нас.

"Да изкарам по някой лев, за да продължа по-нагоре средното си образование"

Алдин Кехайов

Роден съм гр. Велинград през 1971 г. На 6 годишна възраст оставам кръгъл сирак без майка и баща. Майка ми умира от гръм. Отиваме цялото семейство през лятото на сено да го сушим, за да може да го подготвим за зимата на животните, след обяд започва да вали дъжд, придружен с гърмежи. Майка ми отива с цялото си семейство под едно дърво, заедно и с другите съседи, които са сушели сено, но в дървото удря гръм - под дървото са били 8 човека (хора) и 8 овце (животни). Понеже ние вярваме в Аллах (Бог) той разпределя жертвите по следния начин: 7 овце умират, а от хората 7 души остават живи, един човек умира и това е майка ми, от овцете една остава жива и това е курбан на майка ми, както казваме ние. По-късно умира и баща ми и аз оставам кръгъл сирак.

По-късно ставам чирак на хората, за да може да се препитавам, да изкарам по някой лев, за да продължа по-нагоре средното си образование.

Основното си образование завършвам в родния си край, а средното завършвам в гр. Садово, на 15 км от гр. Пловдив, по-късно постъпвам в казармата и стигам до извода, че в живота човек трябва да се насочи нанякъде.

Изкарвам казармата и решавам да кандидатствам в университетите в гр. Пловдив и гр. Благоевград, приемат ме и на двете места, но решавам да отида в гр. Благоевград, принуждавам се да запиша задочно, понеже трябва да се издържам.

Обичайните празници, които ние мюсюлманите честваме са: Байрам, който се празнува два пъти в годината. Единият, който го празнуваме се казва Шикер Байрам, той се казва така, защото в този ден децата ходят по мюсюлманските къщи и хората им дават захарни изделия (вафли, бонбони, дъвки, сухи пасти и други неща), а другият се казва Курбан Байрам, всяко семейство според възможностите си коли курбан (1 брой овца), който след като се заколи се прави на малки парчета и се дава на хората - прави се замяна - едните дават на другите.

Хората ходят по своите роднини, за да могат да си честитят един на друг Байрама - и Шикер, и Курбан Байрам.

През тези празници хората се веселят по 3-4 дена, играят хора, не ходят на работа, през тези дни по цял ден свири музика.

В Западните Родопи наистина има забележителни географски обекти, които внушават респект, преди всичко това е планинският масив Сюткя с едноименния си връх Голяма Сюткя (2186 м). Веднага правят впечатление някои парадокси: първо, планината е назована Баташка планина без особено основание, тя би могла да се нарече Велинградска, Ракитовска, та дори и Сърнишка, тъй както раздава всички богатства на всички селища около нея - води, гори, ливади, пасища, чист въздух.

Най-внушителни са Милеви скали, Пашови скали и Момина скала, за които са запазени легенди. Бялата скала е лобно място на националната героиня Вела Пеева - патрон на нашия град и оттам градът носи нейното име Велинград.

Старите къщи във Велинградска община си приличат по своята архитектура, в тях като строителен материал преобладава дървото, само в основите се поставя зидария от ломен камък. Покривите са били от грубо дялани дъски, а в по-ново време бичени на чарк. По-заможните и опитни стопани обаче строели обора отстрани на къщата, а другите помощни сгради (плевня, сайвант, кочина) в двора. Храната на хората е зависима от труда на семейството, от това, което то само произведе. А това са продуктите от оскъдното земеделие и скотовъдство: хляб, качамак, картофи, боб, мляко, сирене, извара, месо. Рядко се появявали на трапезата ориз, захар, зеле, зеленчуци, плодове. Закуската била обикновено попара от царевично брашно, триеница или кус, за обяд се приготвя готвено - картофи яхния, зелен или зрял

фасул, но без месо. С месо се готви един път седмично или на празник, когато се точи баница или шупла, вечер се ядат печени или сварени картофи със сирене или извара, а зимно време с трушия.

При обработването на земята е използвано дървено рало и плуг, брадва, сърп, коса, мотика, лопата, кирка, кола и каруца.

В горското стопанство - брадва, цапина, влачка, синджир, шилове, трион, жага, а в овчарския занаят - гега, ведра, гюм, ножици за стригане на вълна.

Облеклото на мюсюлманите се състои в следното, например, забрадката при жената е неразделна част от нея, нейните краища след завързването на врата се спускали свободно напред. А при мъжете особена черта е, че те носели (по-възрастните) фесове на главите.

Жената във Велинградско носела домашно плетени вълнени чорапи, украсени с шарки, носели са цървули, папуци, кундри, а в сухо време налъми.

Най-важните събития в живота на човека са - раждане, женитба и смърт, и са свързани с много обичаи.

При раждането на дете не бива много да се разгласява, за да не се мъчи родилката, по-голяма е радостта, ако новороденото е момче, защото то ще продължи рода, момичетата са чужди - те ще отидат в друг дом.

При прохождане на детето се меси простапулка и се раздава на децата, които след това минат по улицата.

Живяло векове наред изолирано от другото населението в Тракия, население във Велинградско е запазило своя бит и своето духовно богатство - народното творчество. Това са пословици, поговорки, клетви и заклинания, народни песни, инструментална музика и хора. Хората продължават да създават и леят народни песни, да играят народни хора, да свирят на кавал, свирка, тамбура.

Пословиците и поговорките са продължили да се използват в устната реч, чуват се и днес такива, каквито са били преди векове, една от най-срещаните пословици в нашия край е следната: "Род рода не храни, тежко му, който си я няма".

Също така се играят народни хора, наричани тайни, тихи, т. е. играни на тъмно без съпровод на песен или музика, за да не предизвикат гнева на властта в миналото.

Богато е културното наследство от народни песни тук, тях ни-

кой не е бил в състояние да възпре и унищожи, те са били винаги спътници на родопчанина - от раждането, та чак до гроба те са негова радост и разтуха, те са в кръвта и сърцето на млади и стари.

Още след Освобождението фолклористите се запознават с песенното богатство на Западните Родопи и по-точно с това на чепинското население.

Сам народният поет Иван Вазов дава пример като при посещението си в Чепинското корито през 1892 г. записва тук народни песни.

Във Велинградско понастоящем са известни доста певци и певици, изпълняващи богат репертоар от народни песни, които са автентични.

Много богати по строеж са те, освен стиховете от 8 срички срещат се песни с различен по брой срички - 10, 12, 13, 14. Истинското богатство на народното творчество е в съдържанието и разнообразието на песните - лирични и епични.

Патриархалните нрави са владели доскоро това население, защото то е живяло затворено в тесния семеен кръг. Особено жените - в техните песни се отразяват копнежите и любовта на младите един към друг, радостта от осъществената мечта за щастлив семеен живот, но заедно с това и разочарованието от семейния живот, от конфликтите в него.

Във Велинградско се пее широко разпространената песен за мъката на жената за рожба от сърце, но се вижда и специфичното в езика на песента:

"Пусто да остане, либе бре, от злато дете
от злато дете, либе бре, от сребро люлка
ага си немам, либе бре, от бога здраве
от бога здраве, либе бре, от сърцето рожба."

В записаните песни в Западните Родопи е отразена българската душевност и бит. Най-често героите са безименни - мома, момък, овчар, хайдутин.

Срещат се и песни, в които се разказва с по-спокоен тон и донякъде с примирение на последствията от тези жестоки събития в живота на родопчанина. Така е в песента "Аман веке, мале мила, от сеймене", записана от Иван Вазов в 1892 г., от певеца Мехмед Тумбев, а

обнародвана в "Сборника за народни умотворения наука и книжнина".

Внимание заслужават и трудовите песни, които се пеят в Западните Родопи. Те изобразяват родопчанина като трудов човек в скотовъдството, земеделието и гурбетчилъка. На овчарите са посветени много песни, те са предпочитаните избраници на момите, ето една такава песен:

"Станувай, Фатме, станувай
стига си, Фатме, лежала.
От поле, Фатме, ще дойде
голяма, Фатме, сюрия
с ваклите, Фатме, агнета
с рошавите, Фатме, кучета."

Доста са песните за патрона на Велинград - националната героиня Вела Пеева, едни са по мотиви на стари мелодии, но на други мелодиите са нови, например:

"В утро ясно, мамо, орли се вият
над орлово гнездо.
Пролетен вятър, мамо, оттук разнесе
дъхът на Вела Пеева
леле Вела Пеева."

В заключение ще кажем, че във Велинград от край време живеят няколко раси, това са: хора мюсюлмани и християни, които имат различни традиции и обичаи.

За мене не достигаше нито хляба, нито дрехите

Къдрие, р. 1938 г., Гоцеделчевско

Девет деца сме. Аз съм най-малката. Майка ми ме е родила на 48 години, когато е била, нали. Отгледала ни е много трудно, обаче дете не ударила. Се е гледала ей така, на кое кое му е приятно, каквото му

е приятно - това да работи.

С трудности ни е отгледала. Когато ма са гледа ме остава на по-големите деца. Немало е храна да ме хранят, нали. Не е достигала храната, понеже по-големите ми братя са били пастири, измекярчета нагоре-надолу. И како ме е оставила и по-големия брат ни е водел, така над селото има хвойна. От самите боборонки да ям от хвойната, е така... Има едни такива сини боборончици - трънки - от тях да ям... и съм спряла да ходя, понеже не достига хляба. На две години и половина съм спряла да ходя. После майка ми зяла да ма кара на нивата, там да може да дояждам.

Досега - 9 деца сме - още не сме се карали. 3 сестри и 6 братя сме. Немаме нещо да имаме спор - ни в имоти, ни нищо, спор сме нямали за нищо. Разбираме се. Около 140 души сме наследници на майка ми и на баща ми. Тъй като и другите братя и сестри имат деца, наследство, внуци, пра-пра-правнуци. Разбираш как сме били, отгледали са сме, голям род сме.

Трудни са били годините, когато сме преживели, нали, по-рано, но сега... по-съвременно карат. В смисъл, по-ранния живот, когато е бил, на майка ми: става сутрин, като жена най-първо трябва да опече хляба, да сготви и да вървят на нивата. За децата - немали са децата достатъчно дрехи, обаче трябва вечерта да ги окърпи, за да не са голи.Сутринта става, върви на нивата. След като се прибере имали са около 40 овце. Не са бил богати, обаче овце трябва задължително да имаш. Баща ми е бил в някаква организация, към ВМРО-то. Нали, времето е било тогава, някаква организация, нали, сложили са го. Него го няма тука. Тя се оправяла сама. Дядо ми почива в гората, при мъртвеца и децата около нея. Обаче никога спор не е направила на никакво дете, да направи забележка - ти това защо не си направила или онова? Тъй като е гледала да ги отгледа. 92 години почина майка ми, баща ми на 97 години почина, преди 2 години. Тя като е родила деветте деца при акушерка не е ходила. Мене ме е родило дома си, с краката напред, обаче на акушерка не е ходила, да каже да има проблеми, а кърмила ги е до 3 години. Баща ми е ходил, нали, ще иде от Пловдив пеша, от тук пеша в Пловдив, донася на децата да ядат, пак се връща, ще иде в Гоце Делчев, ще докара там кирията. Така не са отгледали. Сега-а, гледам живота малко по на друго, по на изкуствено. Тога е било по-о, ще намаже на децата една филийка ляб и масло, обаче от кравата, а сега маслото е изкуствено. Чувствам, че според мене е малко по-изкуствен живота, нали. От овцете, от козите, от кравите е друго, обаче друго

е изкуственото масло. Като за самото отглеждане майка ми си е давала съвети така на децата: кражба да нема. Девет деца, нито едно дете не е дошло с кражба или побой да е имало. Или пък, нали да скрие, да иде цигари да пуши нещо. Все ги е така напътствала., тъй като са много деца, да нема проблеми. Даже запитвали са как може да не иде на акушерки, нали, проблеми с това, при раждане, да отгледаш. Ражда дете, ражда го и като пада бебето тя го обвива в една риза. Пъпа го отрязва със сърп, връзва го от косата, отрязва за миг малко от косата и връзва пъпа. Идва по-големия брат и казва: "Мамо, конят е в някаква царевица на некакви хора. Ако седи трябва после да плаща там глоба, нали, задето е изял царевицата. Тя за аламинут излиза на двора и пада плацентата от нея. И тя излиза, обаче кръвта върви от нея, обаче гледа да закара коня и комшията я среща и казва: "Абе, комшийке, неудобно е да те питам, ама ти нали преди два часа беше бременна, видех те на двора?" "Ами така, комши, казва, ама аз сега го родих." "Е къде вървиш сега?" "Ами ше ида да закарам коня." "Е, как може сега да родиш и да..." "Ами ше ида, оти, казва, ше ме глобят и нема откъде да платя после глобата." И тя нема като сега дреи да се облече, нали, тога е било по-малко от другите, и на нея и на бебето нема какво да сложи, немало дрехи, с едно са били, има и още едно ново, ако някъде откарат. Нема облекла. И както е била облечена всичко е било кръви, цялата теча. И той я връща. Тя се връща у дома и ляга и казва: "Деца, аз ше умирам, ама нема да се плашите. Поне гледайте бебето." А бебето, увила го била, то не може да поема въздуха. Аз като съм се родила съм паднала и ма сложили на една тиква. Понеже като съм се родила с краката напред и съм била като умъртвена. След това дода брат ми, по-големия и е бил измикяр, казва: "Не може, мамо, така, казва, ние сме измикяри, вие тука бебета да раждате." Домъчняло му. И тя казала: "То е мъртво, нали, умряло е детето, сложите го там на огнище", нали се сещаш, напред както са били, там са готвили, както са сега камините, а по-рано е било като пещ, там са слагали дърветата и горят дърветата и имало тикви и мен ме слагат там, като мъртва и да дойде баща ми да ме носи някъде да ме зарият, както съм гола, без нищо облечена. Добре, по-голямата сестра казва: "Мамо, такво убаво бебе, голямо, е как може да умре". "Ами, така, умряло е, казва, нема да го барате". Цялата посиняла, въздух нема, не съм дишала. Тя взима дето такът, едни масури има, празни масури има, тя взима и

слага в устата да опина въздуха и в ушите да опъва, дано нещо да дойде въздух. А яз съм била, нали, сега като умъртвена, обаче сигурно някой вена си е работила. И по едно време съм продишала, дошла съм да дишам. И като братето зема да цика защо да ма оставят жива. А тя зела тога едно палто, палтото на баща ми и ме завила в палтото. И казала: "Оживя", а сестра ми се радва, че си има сестричка, обаче братята... много, още едно дете, това деветото дете... И така ма са гледали, за мене не достигало нито хляба, нито дрехите. Най-малката съм останала, ама... доволна съм и от майка ми и от баща ми, че отгледали ма са, не ма са допуснали да, е така да боледуваш толкова като другите деца, нали, все са гледали като другите да съм и яз. За тях не е достигало храна, нали, ама на мене да угодят, като най-малка. С трудности, ама. Ами труден е бил живота, не е като сега, обаче ми се струва, че е било по-добре, а сега са по-загрозени хората, просто жените, които са... майка ми даваше тоя съвет, много млади са женят и като малко се ожени, нали, роди едно-две бебета и спира. А тя казва: " Някоя, по-рано някоя стара баба е казала - нужно е на жената самата матка, тя си иска нея да си задоволява." Обаче тя са не може да се задоволи като правят абортите или пък ядат хапчетата, разбираш ме. "И заболява жената, казва, корема почва да я боли и почва да ходи зимно време разголена, изтива матката, казва и трудно забременяват." Това е много важно на младите, дори преди да са женени и след жененето, когато зимно време застинат яйчниците, трудно се забременява. Казва, тя трябва, така са били с такова разсъждение по-рано, да са ожени и да роди най-малко три бебета, да ги разреди, за да може да остане здрава жената, пълноценна майка. А сега, като спре кърмата, нали, роди майката, спира кърмата и започва да я заболява гърдата. Тя не му дава да кърми, за да бюста да запази и нарушава там някакви жлези и почват да я заболяват гърдите. Дава съвет, казва, да се ожените, не се ограничавайте, казва, всяко дете родено се ражда с късмет. То ше си роди за него ше си има, казва, Дядо Господ ше си създаде на него нареждания да си го отгледаш, и дреи ше има и ядене ше има. Както има за тебе, така ше има и за него. Ама сега младите, не става. Едно бебе и край: "Нема да раждам", а нужно й е на жената, разбираш ли ме.

Аз имам две деца и третото го абортирах на шест месеца, нали, без да искам, а оттам сетне не забременех, нещо повредих се и ме

оперираха с две операции, яз вече не можех да забременея. Поболях се, обаче, според мен, и дъщерите ми и двете имат по две обаче нужно е да си родят още по едно. Искам, ма те не искат, младите не искат.

Нали сега така, гледат по съвременно. По-рано било е така, трудно е да се гледат децата, нема дрехи, нема храна...

По-рано, когато пак са се заженили, по-ограничено е било. Зажени ли се жената, като са правили тука обредите, ще се ожени снахата и не е като сега. Сега, тя се ожени, баща ми като са е оженил е бил женен за друга жена аресва майка ми и казва: "Аресвам те ше ме земеш ли? Ше ме земеш ли, нещеш ли?" Виж колко разбрано ???? А тя казала: "Ми ти си женен, не мога, каква, да те зема като ти си женен". А той казал: "Ако ме земеш що. Обаче, дождаш и почваш, от-до в стаята, и на свекрървата ше правиш уважението, нужното уважение, и добитъка ти ше се разправяш, а мен нема да ма има". Той върви навън сутринта, като се прибере тя трябва да е всичко готово на нея вързано да вървят на нивата. Той се прибира и на него закуската да е готова и детето на гърба и да заминават на нивата. Нема "Не ща", нема "Не мога" като сега. Или пък бебето е било на 1 или 2 седмици и да я оставят нея дома пък другите да вървят на нивата. Не. Бебето щом е заминало 1 седмица откак го е родила, мята го на гърба и люлката ше е на нивата на дървото - на слива, на круша връзват една люлка. Значи, можело да се изнесе нема гоненица като сега и там, на нивата. Труден е бил живота, според мен е така. Вие младите донякъде, сега ше кажеш, че трябва да се създаде бъдеще, да не ражда, всичко гледа на бъдещето. Както сте вие сега младите, гледаш да изучиш, имаш мечти в друга дръжава да идеш, е, те мечтите завършват, да си дойдеш оттам, обаче като дойдеш ти някак немаш го това настроение, както го си имала сега да създадеш бъдеще, да си родиш едно дете, доде родиш едно дете и ти спират мечтите. Мечтите са някъде според мене от 20 до 30 години най-големите мечти, след 30 години някак ставаш малко по-друг. Не са същите мечти. Като всяка една млада аз си мечтаех да се оженя, да си имам къща и да си родя, най-първо да си имам дете като всичките майки си мечтаят. Обаче всичките мечти не се сбъдват. Обаче не се сбъдват мечтите, на всяка една не се сбъдват мечтите. Рядко са, рядко на някой да се сбъдне мечтата и да се роди бебенце. Рядко са тея дето ше кажат "Оженихме се с първата любов". Не! Аз се ожених на 18 години. Не всички мечти се сбъдват.

Много малко е било селото. Той помни когато са били 36 къщи. Имало е 4 братя, някакви Дренчеви, има и в Ковачевица Дренчеви, има в Марчево Дренчеви, има и тука Дренчеви. Ние не можем да кажем, че сме дали българи, дали турци, каквито сме родени, каквито ни гледаш, такива сме, обаче около селото турски гробове няма. Има римски гробища, така че тука сигурно някакви преселници са дошли. Обаче откъде са дошли... няма го тоя човек да докаже, няма такива стари хора да докажат от къде сме дошли.

А за формата, за шалварите - дошли са някакви албанци в Гоце Делчев и докарвали са някакви си басми, такива, шарени и казват: "Зимайте и шийте шалвари на жените", както е практично било за тях. Наште не искали, нали, ходели с такава носия и тея тука един-двама по-такива, дето са имали пари зимат от басмата и казват: " Ами ше ни ушиете в Албания, за да си донесе". Това е много отдавна... и оттам е дошла същата носия.

Наште тука са за селото, нали, три пъти са го потурчвали. Единия път през 12 година са сменяли имената, после седемдесе и коя година беше, когато пак... на три пъти са сменяли имената тука, карали са ги в Ковачевица на български имена. А по-рано и преди 12 година имало е, те доказват, че не сме турци тука, трябвало да си сме християни. Които сме останали, тия които сме заселени те са останали, те са приели вече турската вяра и са станали така... и създават се отношения. Иначе съседите се разбират. Баща ми на 97 години с Лещен и Ковачевица така се разбират: "Нямаме, казва, никакви отношения и много мраза, когато кажат, каза, че тия са такива, а другите онакива". Всичките сме едни, един хляб ядем, една вода пием, в една земя ще гнием. От една земя сме в България, не са разделени на турска земя или българска земя, нали. Турците са си в Турция, ние сме в България. А че изпълняме друга религия и носиме друга униформа, мисля, чи това нема никакво значение. Това, че има си... отделни обреди. Ами обредите са си на едните и на другите - и на евреите отделен обред се прави, и на женитба, и при раждане, и при смъртта. Така си е и на турците, така си е и на българомохамеданите, както сме ние. Майка ми три паспорта имаше - имаше и македонка, имаше българомохамеданка, имаше и българка. Начи това си е било при всяка една... нали, партия. Партия заеме, казва така ше си, друга партия дойде - така ше приемете. Така са били, не знам, според мене трябва разбираемост,

да нема вражда между едни и други. И разбиране, да се разбираме, пък кой както ще, така да си е.Годините са определени -60-70 години да ги отживееш. А си бил с такава униформа и с такова име... аз никога нема да питам човека: "Ти как се казваш?". Просто ше го поздрава и ше му кажа: "Ти как си?", а не: "Ти какво име носиш?" или пък "Ти защо носиш таа униформа?" Кой как желае, Дядо Господ го е създал, родил се е, го е създал и ше си го земе. Нали, природата си казва нейното, не може да си вечен, обаче трябва да го оставят човека да си го отживее така, както той го иска живота. Не, че ти ше ме задължиш: "Е така ше вървиш и това име ше носиш..." не е по волята на другия как да живееш. Трябва да си го отживееш в определените години по твоя воля, както ти желаеш. Обаче като си в държавата, както са другите, така ше вървиш и ти по техните закони, а не да противоречиш на законите, на държавата.

А за нациите, не е честно закъдето казват: "Тия са такива". Кача се в рейса: "Е, ти си турчин". Е, в рейса са се качили, български е рейса, едни са, в България живеят, турски цигани било там... помаци ли, какви. Абе защо да му каже "помак", каква нация, той нема нещо помак че е бил, не знам... обиждат се едни други, създават си отношения. А младежта сега се женят, не гледа българин с туркиня, българин с циганка или пък обратното, туркиня с циганин. Женят се тука, решили са оженват се, нали така са решили младите, имаме и от селото женени. Родителите, какво ше прават родителите, какво ше напраиш, като се харесват, оженват се, какво ше напраиш. Ти може да му направиш, има родители, които правят забележки... тва са - какво ше стигне време нещо за името спор ше стане, ше стане спор, нали, едните ше кажат тва име, а другите ше кажат другото име, обаче младите казват: "Не!" Това е, както казах, мерак, любов. Като дойде и ти каже: "Обича ме!" или пък обратно: "Обичам го!" е, какво можеш да направиш. Ти дори и да не даваш, той ше се скрие и пак ше иде. А аз в селото се жених, иначе има от тука женени, живеят си. Е, една тука има... в Гоце Делчев, той е българин, развее се, с две деца, са си имат бебе, идват си тука, нещо нема, какво ше прават спор. Ми са, че бил един българин, пък другия бил турчин или пък бил помак, в една държава са. Сега, децата се обичат, а ти дидеш да му напраиш, нали...

Според мене, зависи сърцето, къде ше тръгне сърцето. Ти например, когато тръгнеш с момчето и ти застанеш и кажеш: "Не, красив е, хубав е, скромен е, обаче, защо е такъв... по нация?" Ти, нали, го харесаш като човек?

История на село Дебрен

Статистически анализ на тенденциите на развитие на семействата в село Дебрен в миналото и сега

Звездица Чаушева

Откак се помни, земята на дебренци е била вклинена между землището на село Гърмен и село Дъбница. И хората винаги се питали какво ли е накарало първите заселници да изберат за селото си онова

Село Дебрен

място, там горе при орлите, на час и повече от час път от нивите си. Какво ли? Може би ги е примамил римският път, който водел от Никополис ад Нестум за Филипополис. Или обилната вода. Или разгледността - защото оттук като на длан се вижда цялото Неврокопско поле, оградено отсреща от сините грамади на Пирина, подпрели на

плещите си небето. Или удобството да се съзре отрано всяка опасност, която иде от ниско, та да се избяга навреме из околните гори...

А най-вероятно е всичко изброено да е било преценено от мъдрите заселници и да ги накарало да струпат тук своите къщи.

А откъде идва и името на селото?

Селото се намирало там горе - като погледнеш надолу било стръмно и когато хората се връщали от пазар долу в полето викали: *"Де бре, още малко остана, де бре"* и гражданите назовали нашите "дебренци".

Много оскъдни са сведенията за историята на село Дебрен. Съществуват различни мнения за възникването му на мястото на днешното старо Дебрен.

Едното, че първите жители на селото са дошли от град Дебър, Западна Македония, от преди около 300 години. Другото е, че селото се е обособило от сливането на малки махали, населяващи района около него.

Първите "дебренци" се смятали, че са били славяни, затова се вади извод от местностите около селото: Манастирище, Свети Георги, Кръст, Селище, Марин гроб, Архангелица, Света Марина, Тодориница, Речен... И фамилните имена: Борованови, Вълкови, Врански, Козареви, Кутелови, Лингарови, Купенови.

"Много ще да са претеглили тия люде... Чума ги е връхлитала, те са бягали по балканите... Също така са преживели и много измами, глад и лъжи."

През 1912 г. се заговорило, че идат български войски и тогава 18 семейства от село Дебрен се изселват в Турция и на тяхно място се заселват български бежанци от село Ловча, Драмска околия. Никак не било леко - и мохамедани, и християни еднакво теглили.

През 1962 г. в старо Дебрен земята започнала да се цепи и хората се запътили към околните села някои, заминали за село Дъбница, други за село Огняново. Но след като видели, че селото се разпада, поискали от общинарите териториален план за ново село. След дълги разправии им било разрешено да построят ново село близо до полето.

История на училището

Първият опит за откриване на училище е бил през 1912/13 г., когато е имало учител, стоял около 2 месеца, после бил изгонен от

ходжата. Жителите на селото били неграмотни, с изключение на 5-6 души, които изучавали турски език в Солун.

Следващият опит, вече успешен е през 1925 г., когато от град Кърджали бил назначен за учител в село Дебрен Никола Стефанов Алимански от село Кормянско, Севлиевско, където завършил педагогическото си образование.

Когато пристигнал в селото, той не бил посрещнат добре от кмета на селото Гавазов и селския кехая (прислужника на кмета) понеже хората били по полето. Веднага след това се запътил към общинския център село Хисаръльжа (Заграде), преспал у кмета и на другия ден заедно с него се качили в село Дебрен. Кметът насрочил събрание, на което официално оповестил идването на учителя Алимански. Но селяните се противопоставили: *"До се оджи са ни учили и от се натам па оджи ша учат"*.

След дълги уговорки те се съгласили да се открие училище, но при условие повече от учебните часове да бъдат на ходжата.

Въпросът бил решен и Алимански останал. Никой не желаел в къщата си даскала и той бил принуден да живее в едно с ходжата в една малка тясна стаичка, опушена, в която всяка вечер до късно се събирали на "моабет" старците.

Класната стая също била тясна и опушена с люлеещи се чинове. Цял месец учителят търсил помещение, за да го приспособи за училище и най-после открил "дюкена". След дълги разправии с помощта на училищния инспектор и околийския началник "дюкена" бил взет. Там учителят предвиждал и стаичка същевременно за квартира.

През 1927 г. идва учителят Георги Дърпатов от село Горно Броди. 1929 г. идва Иван Гулев, 1930 г. идва и учителят Симеон Балшов.

По нареждане Алимански бил преместен в с. Гърмен, там той среща младата учителка, току-що завършила педагогическото училище в Неврокоп - Василка, която става много скоро негова съпруга.

По настояване на дебренци те били върнати да учителстват в Дебрен. Това става 1931/32 учебна година. През същата година училището се снабдява с 580 кв. училищна градина.

Същата година започва като учителка и Василка Димова, а през 1933 г. и Благой Галев.

Условията за учебно-възпитателна работа били мизерни. Всичко се постигало с много труд и всеотдайност.

Едва на 26.10.1925 г. "отваря училището" с име "Климент Охридски". Първите два месеца занятията се водели в джамията.

През първата учебна година Алимански успял да събере подлежащите на задължително обучение (но само момчетата). Децата били на различна възраст (от 7 до 14 години). Но полека лека учителят спечелил учениците, а и тогавашните по-първи хора на селото и с тяхна помощ преодолявал фанатизма и съпротивата на родителите. Към края на учебната година Алимански и неговите ученици изнесли утро с художествена програма. Селяните били поразени - всички деца можели да четат, пишат и смятат.

"- Бря, даскале, какво направи ти, бря? За една година научи всички деца да четат и пишат, а ходжата само три деца." - провикнал се с радост кмета Гавазов и с това дал израз на общото настроение.

На следващата година бил изпратен още един учител - Стоян Венев от село Лечевци (Кюстендилско). Главен учител останал Алимански.

Открити били два класа и работата потръгнала. Дошло нареждане да се приберат и момичетата в училище. Дебренци изпаднали в ужас. Отново тревоги и горчиви съжаления, че са допуснали учител в селото.

С голяма мъка учителите събрали само най-малките момичета. А по-големките? "Те са женски, на тях не им требва четене, писане и смятане. Нема да ги правим даскалици, я. На тях мутвака и нивата" - говорели дебренци и захванали да навличат още по-рано на момичетата черни фереджета и 12-13 годишни да ги женят, само и само да не учат.

Но учителите все пак успели да овладеят положението. Влиянието им върху дебренци растяло и родителите били спечелени. На децата било позволено да носят учебниците вкъщи - това било голямо постижение в Дебрен.

Спомени на учителката Василка Алиманска:

"Когато постъпих на работа като "първата учителка" в село Дебрен, селото се състоеше от стотина каменни къщурки, покрити с тикли и дървени врати.

Жителите на Дебрен наброяваха около 500 души. Селяните тънеха в мизерия и несгоди, невежество и суеверия. Вярваха в уроки, магии, джинове и караконджоли, вълкатно (лоши духове). Например:

Манастир "Св. Архангел" - съществуват няколко предания за това място: 1. В тази килия се е криело манастирското имущество. 2. Служела за скривалище на манастирските хора. 3. През време на робството нощем тук хората се учели на четмо и писмо.

През моето дългогодишно учителствуване можах да се сблъскам с жените на село Дебрен. Обикнахме се с тези мили жени и бях почти винаги с тях - по седенки, годежи, сватби и гергьовски люлки. През 18-те години в Дебрен имах възможността да опозная говора, бита и обичаите на хората от селото. В техния говор са запазени много хубави стари български думи като: люде, гиздаво, благо и други. А и обичаите и песните им са чисто български. Те например празнуваха Благовец и Гергьовден. На Гергьовден си миеха главите със здравец, правеха чудни люлки. Всеки момък люлееше избраницата си, а девойките пееха гергьовски песни.

Много грабеха моми. Щом родителите не дават момата, момчето с неколцина другари я грабва и забягва в гората за 2-3 вечери.

Сватбите правеха по цели седмици. Невястата била покрита с червено бугасе. Така били правени булките през 1940 г.

А на челото, под формата на венче имаше налепени пъстроцветни пулове. Аз обичах да ходя на сватби и с часове се любувах на булката.

През 1975 г. още било запазено гизденето на булките, само че без бугасе. "С блати (цикламени) томаня (шалвари), напулени пиштюмаля (престилки) везани тюлбеня (бродирани кърпи) за главата."

Когато има сватба жените от рода и махалата правят баници и отиват при булката.

Най-добра приятелка ми беше една неня (баба) от рода Имамови, женена в големия род от селото Ходжови. Тя често ми казваше: "Даскалице, каквото ти казвам - тук да си остане, а та миловам (обичам) като мое чедо".

Понякога я заварвах да меси хляб, нареждаше ги на една дъска и казваше: "Тоя леб мусавиря да го ядат - така казваше майка ми." (Този хляб гости да го ядат.)

Учителите живеехме в близост до джамията в една тясна къщичка, наречена учителски пансион.

Много добре си прекарах учителското време в Дебрен.

През ноември 1943 г. училищното ръководство направи първата

екскурзия с местни ученици по маршрут Неврокоп - София - Пловдив - Смолян - Ксанти - Драма. В нея участваха Байрям Топчиев, Алил Камбуров, Мустафа Гавазов, Назиле Гавазова, Кемиле Шенгова, Атидже Караибраимова.

На другия месец под мое ръководство (Василка Алиманска) изнесохме представление на пиесата "Женят пък не питат". И само седмица след това бяхме поканени да изнесем представлението в читалище "Просвета" град Гоце Делчев пред препълнен салон и голям интерес.

Хубаво беше, но на 20.12.1948 г. след 21 години учителстване мъжът ми и моя 17 годишен стаж напуснахме училището в Дебрен и започнахме работа в село Хвостяне."

Семейство Алимански оставиха незабравими спомени у местните хора. През най-хубавите си години от живота те работеха всеотдайно за обучението и възпитанието на своите ученици. Те оставиха дълбока диря в съзнанието на дебренци.

През 1948/49 г. като директор е назначена Виолета Щерева. През тази година се поставят основите на прогимназиалното образование.

Създава се детски художествен ансамбъл, който печели първа награда на околийски състезания. Същата година в училището са назначени учителите Иван и Костадинка Ангушеви от град Неврокоп. Вече започват да се водят и самостоятелни отделения.

В следващите четири години директор на училището е Иван Николов Тупчев от с. Лещен и учителстват Тодор Шишков, Георги Дарев, Александър Соколов, Величка Поплазарова, Маринка Шишкова. През същата година по инициатива на учителите се прави пристройка от две стаи, изградени на трудови начала от учители и население. Започва се строежа на учителския дом.

В следващите години учителстват Димитрия Джамбазова, Благой Галев, Кирил Папанов, Георги Тетимов, Василка Бойна, Цветанка Терзиева, Мария Личкова, Петър Гелемеров, Костадин Стоилов и Надя Фидошева Руйчева. Училището било обзаведено с електронна машина, четиритактов мотор, карти и картини.

През 1953 г. за първи път се прави регистрация на неграмотните. Установяват се 120 такива. Директор е Елена Бусарова и следващите три години бавно и последователно се прави опит за ограмотяването им.

Учебната 1954/55 година започва под ръководството на Никола

Кордев. И през тази година за първи път всички учители подготвят годишни разпределения. През лятото е организирана детска градина с 40 деца и учителка е Мария Лешкова. Общият брой на учениците през 1956/57 година е вече 154.

През периода от 1958 до 1970 г. учителстват Рашко Руйчев, Магда Пашкулева, Гюрга Кременлиева, Мария Дунчева, Мария Каръмова, Величка Грозданова и др. Под ръководството на Борис Грозданов училището се сдобива със земя за учебно-опитно поле. Обзавеждат се първите кабинети по биология и химия. Преломна в живота на дебренци се оказва 1966 година, когато започва преселването на жителите от старото в новото Дебрен.

За по-малко от 7 години са построени множество къщи, водопровод и е прекарано електричество. Построява се едно ново селище с напълно нови постройки и нова архитектура.

По този начин се предотвратява миграцията на младите хора. Голяма е ролята за културното израстване на хората.

През 1969/70 година учениците, които започват учебната година в новото село Дебрен, наброяват 38 и са разделени с две слети паралелки - едната първи и трети клас, другата втори и четвърти, с учители НАдя и Рашко Руйчеви, отдали пълноценно живота си на просветителската дейност в селото ни.

От 1970 година в училището постъпва първият местен учител и директор г-н Бизьоков, под чието ръководство училището прераства в прогимназиално до седми клас и се преустройва бившата сушилня за тютюн в днешното училище. През това време вече броят на учениците наброява над 310, разпределени в 12 паралелки. Чувствително нараства броят на успешно завършващите в отделните класове. През този период учителствуват Лиляна Пиринлиева, Ангел Льотев, Елена Льотева, Мария Атанасова (Георгиева), Александър Михайлов, Анастасия Тунчева, Костадин Влахов, Надка Пиринска, Атанас Харбалиев, Георги Бебечев, Зоя Димитрова и др. Много от тях продължават и до днес своята учителска дейност в училището.

От 15 септември 1979 г. директор на училището е Спас Титимов. Учителският колектив наброява вече 23 учители - всичките редовни.

В този период се построява и оборудва допълнителна постройка към училището - бараката.

Построените къщи през 1985 г. са вече над 400. Броят на ученици-

те също нараства и още тогава се чувства нуждата от нова училищна постройка, чийто строеж започва през 1988 г. и продължава до днес.

В момента в училището се обучават 403 ученика, разпределени в 17 паралелки.

Учителският колектив наброява 29 учители, от които 14 с висше и 14 с полувисше образование.

През всичките години на съществуване на училището през неговите класни стаи са минали над 2100 ученика, завършили основно образование. 39 възпитаници на училището са завършили висше образование - учители, агрономи, икономисти, инженери и лекар; 40 са с полувисше образование, като с всяка изминала година броят им расте.

История на читалището

През 1936 г. със съдействието на Василка Алиманска и Никола Алимански се основава народно читалище "Отец Паисий", в което членуват много местни жители българомохамедани.

След преместването на селото читалището съществува и до днес.

Читалището се помещава в една от залите на младежкия клуб. Ще кажете: Защо? Защото в селото няма построено още читалище, но за в бъдеще да се надяваме, че ще има и такова.

В читалището най-добре е развита художествената самодейност, въпреки трудностите има следните художествени групи:

1. Детска група
2. Мъжки танцов състав
3. Женска певческа група

Ръководител с 30 години стаж е г-н Бизьоков на Мъжката група. И с 12 години стаж е г-ца Фиданка Чаушева - секретар-библиотекар на читалището и ръководител на групата за хумор и сатира.

Тези хора са се отдали изцяло на читалищната дейност. Трудностите ги забравят, по-важни за тях са успехите, които са постигнали и ще постигнат.

Художественият състав е участвал във всички национални събори в страната. Също така са изнасяли концерти и в Република Латвия - 1990 г. - Рига, Бауек и други градове.

Мъжкият танцов състав е играл на сцените в Холандия и Белгия.

Носиите, в които са облечени групите, са типично дебренски. Женски-

те костюми се състоят от:
1. Кафтан.
2. Риза.
3. Елек.
4. Ашмак (шал за кръста).
5. Тъкана престилка.
6. Чорапи плетени.
7. Пафти.
8. Кърпа тъкана.
9. Шамия (забрадка).

На Национален събор в Копривщица през 1986 г.

Характерно за тях е, че престилките могат да бъдат разнообразни.
Наименование на престилките:
1. Али бикир.
2. На локум.
3. На вешки.
4. На ябълки и др.

Те са изтъкани на стан от дебренски жени. Чорапите са плетени на 5 игли пак от жените и могат да бъдат:

1. На кукурешки.
2. На очи.
3. Шарени.

Мъжкият костюм се състои от:

1. чорапи.
2. Потури.
3. Ризи.
4. Пояс.

На Национален събор "Пирин пее" 1985 г. в местността

5. Елек.
6. Кърпа ткана.
7. Калпак.

История на детската градина

През 1972 г. една от стаите на училището била пригодена за Детска градина.

Първата детска учителка в селото е Ал. Бизьокова. Тя събира първата група деца за предучилищно възпитание.

След това започва строежа на детска градина. Тя била построена много бързо. В нея има място за 150 деца, също така е и много добре оборудвана.

"Нашият край е въобще забравен край"

Институциите в опитите за модернизация - Горно Дряново и Дебрен във втората половина на 30-те години на XX век

Милена Ангелова

Анализът търси социалните измерения на промените, маркирани като "модернизация" и е ситуиран времево във втората половина на 30-те години на XX век, когато след преврата от 19 май 1934 г. започва един период на възходяща етатизация във всички сфери на обществения живот. В този период "държавата" е тази, която се лансира като главния източник на модернизираща инициатива и именно интервенцията на държавните институции задава динамиката на промените, а границата между гражданския и държавно-институционния сектор на активност става почти неуловима.

Интересно е да се наблюдава как действат тези структури в мащабите на две малки села, разположени в близост до Неврокоп (дн. Гоце Делчев) - Горно Дряново и Дебрен.

През 30-те години Горно Дряново е изцяло българомохамеданско, състоящо се от 80 къщи в края 1939 г.[1], а в Дебрен от около 800 души население 105 са българи-бежанци от Драмско, заселили се тук след 1919 г.[2]

Проучването е базирано изключително върху архивни материали, засягащи двете села и даващи възможност да се проследят комуникациите между местните жители и институциите.[3]

При постановката на въпроса трябва да се държи сметка за няколко характерни момента:

- доколко модернизационните инициативи стоят във връзка с провежданите до средата на 30-те държавни стратегии;
- доколко регионалните специфики - социо-икономо-религиозни се оказват влияещи за успеха/неуспеха на тези стратегии за промяна;
- доколко те са основани на реални очаквания от страна на местното население или радикално интервенират традицията;
- какво е значението на личностния фактор.

В разглеждания период Дебрен и Горно Дряново са съставни на селските общини с центрове съответно с. Дъбница и с. Ковачевица[4] конституирани съгласно Наредбата-закон за селските общини (от 3

юли 1934 г.), според който общините се превръщат в "обществено-стопански единици", като най-малките подразделения на "държавния организъм". Основен момент в общинската реформа става създаването на програма за развитие на общините и тази програма набелязва голям брой мероприятия с цел "да се подобри народния бит и да се повдигне материалното благополучие и гражданско съзнание на населението".

Село Горно Дряново през 70-те години

В основата на дейностите по нея лежи създаването на система от фондове с различна цел, които имат централизиран характер за разлика от съществувалите дотогава местни общински или околийски фондове.[5] Кметовете по посочената наредба се назначават от министъра на вътрешните работи и народното здраве по предложение на областния директор и се превръщат в реалните властоупражняващи в поверените им общини, като в съставните села управляват посредством кметски наместници. Така съществуващото до този момент сравнително широко местно самоуправление се превръща в система на

централизирана местна администрация.

Тези управленчески структури и съответно възможности за осъществяване намеренията за промяна се проектират и в двете разглеждани села. Прави впечатление, че между 1935 г. и 1940 г. кметските наместници тук не са с местен произход и много често се оказват нечувствителни към специфичните проблеми на жителите или се опитват да налагат понякога неадекватни управленчески решения.[6] Не са местни и преподаващите в училището на Дебрен и Горно Дряново учители.[7] Това е обяснимо, защото населението от двете села в този момент не е в състояние да излъчи образовани кадри, които да покрият изискванията за тези длъжности. Основните училища се откриват през 1925 г. в Дебрен и 1926 г. в Горно Дряново.[8]

Икономическото състояние на двете села във втората половина на 30-те години е сходно. То трябва да се свърже със спецификата в развитието на Неврокопския край като цяло в междувоенния период. На регионално равнище проблемите идват в резултат на трудностите в стопанското адаптиране на присъединения по-късно в рамките на Царство България район (1913 г.), както и фактът, че от края на 20-те години до средата на 1934 г. в резултат на активността на ВМРО-структурите Петрички окръг се намира в условията на военно положение. Това означава, че намеренията от централно ниво за стопанското въздигане на този край и въобще държавните инвестиции тук са или закъснели, или изключително предпазливи. Означава също и, че в средата на 30-те години района се оказва без изградена адекватна инфраструктура и в невъзможност активно да се впише в националните стопански механизми. При все това държавната политика от втората полвина на 30-те години, проектирана дори в мащаба на двете села поне като намерение звучи достатъчно амбициозно: "От държавата се работи упорито и системно с голямо самочувствие от ония, които провеждат държавната политика в тоя родопски граничен край" - посочва в един свой доклад неврокопският околийски управител.[9] Пак според този доклад "пътища, оросяване, подобрение в производ- ството на тютюна..., а едновременно с това и увеличаване на възможностите на околията за свързване с вътрешността на Царството... е главна цел за стопанското преуспяване на Неврокопско",[10] За жителите на Горно Дряново и Дебрен много по-болезнен е въпросът с междуселските транспортни връзки и свързването със самия Неврокоп, където отново спо-

ред споменатия доклад, "населението отива масово всеки понеделник и оттам си набавя всичко, което му е необходимо".[11] Липсата на удобни пътища е причина другата възможност за препитание на местното население освен тютюнопроизводството - дърводобива и дървопреработването, да се окаже в голяма степен пропуснат стопански шанс заради трудностите с транспортиране на дървения материал до удобни търговски пунктове. Безизходицата от тази ситуация и невъзможността държавата да компенсира пропуските от модернизиращи капиталовложения до 1934 г. е повод дори в официален отчет от 1940 г. на кмета на община Дъбница да се появи емоционалният изблик: "Нашият край е изобщо забравен край".[12] За излизане от това положение населението разчита повече на собствени усилия доколкото съществуват такива възможности. Така например в основаната през 1932 г. в с. Лещен горска кооперация и през 1940 г. продължават да членуват жители на Горно Дряново.[13] Друга част от жителите на селото са членове на горската кооперация в Ковачевица.

Както личи също от архивните материали "в благоустройствено отношение селата са много назад".[14] И Горно Дряново, и Дебрен на този етап (края на 1939 г. началото на 1940 г.) не са планирани, а в плановете дори на някои съседни села "има големи опущения: не са предвидени места за училища, лечебници, читалища, наместничества..."[15] Много любопитен е докладът за намеренията на община Ковачевица относно задачите, които си поставя кметската управа за 1936 г., проекти, които визират и Горно Дряново. В списъка на заложените инициативи са включени "подпомагане на бедни граждани..., субсидии за земеделски стопани за направа на модерни торища, субсидия за сестри-посетителки, които ще приучат домакините към обзавеждане на образцови домакинства..., подпомагане на ученическите трапезарии, на ученическото дружество Червен кръст..., пропагандиране навика към често белосване на къщите, пропагандиране навика към набавяне кревати за спане, пропагандиране заменяването селските огнища - оджаците с печки, каптиране на водите и пр."[16] - голяма част, от които остават по ред причини за дълго време в сферата на намеренията.

Здравеопазването в района според официалните документи в разглеждания период е "още в началото на развитието си". Както отбелязва през 1940 г. дъбнишкият кмет Иван Донев: "Болници, родилни домове, здравни станции, лекари, акушерки и прочее са пожелания за

бъдещето. Главната на общинската и санитарна власт е грижа за чистотата и чистоплътността. А в това отношение има толкова много да се желае и да се прави, че не са достатъчни само опитите на санитарната власт, но и на административната и училищната власт".[17] И Дебрен и Горно Дряново през втората половина 30-те разполагат с амбулатории, които обаче се обслужват от участъковия фелдшер от централните за общините селища, а за по-сериозни случаи най-близката възможност се оказва неврокопския околийски лекар.[18]

От архивните данни става ясно, че с изключение на споменатите по-горе горски кооперации населението и от двете села "няма възможности за достъп до кредитни институти, синдикати и други кооперации". Представителите на местната изпълнителна власт отчитат този факт като "крайно неблагоприятен", но същевременно дават и до голяма степен неубедително обяснение за причините: "поради слабото културно ниво на населението, то не е в състояние да излъчи из средата си подходящи лица за управителните тела. Няма изглед в това отношение да се постигне скоро напредък".[19] На същото място се коментира и ситуацията с местната обществена благотворителност, която "не съществува" и че "само в училищата се поддържат детски трапезарии - и това е цялата обществена благотворителност в този край". Продължавайки дъбнишкият кмет отбелязва и че "предстоящата работа е огромна и не е по силите само на общинската управа. В тази работа трябва да бъдат ангажирани всички органи на властта, особено учителството. За голямо съжаление това не е така. Учителството, което може да изиграе истинска културтрегерска работа се държи незаинтересовано".[20] Подобни упреци към "учителството", особено що се отнася до учителите в Дебрен пред 30-те и първата половина на 40-те обаче се оказват повече от безпочвени, защото обзорният поглед върху архивните материали показва, че сред хората, които представляват институциите в двете села най-реален израз на активност демонстрират именно учителите. Ситуацията в Горно Дряново е по-проблемна за коментар в това отношение, предвид сравнително оскъдния училищен архив.[21] Става ясно, че учителите тук се сменят почти ежегодно, бюджетните средства за издръжка на училището от общинския бюджет са силно занижени, което предопределя ограничения кръг от възможности за някакви по-забележими инициативи. Училищното настоятелство постоянно отбелязва, че средствата за под-

държане на училището са "недостатъчни".[22] Достатъчно показателен е фактът, че от откриването на училището през 1926 г. до средата на 30-те броят на книгите в училищната библиотека варира между 3 и 15 заглавия.[23] Съществуват архивни податки, че в края на 30-те началото на 40-те години на територията на община Ковачевица има клонове на ученическо дружество Червен кръст, клон на Съюза за закрила на децата в България, Земеделско-стопанска задруга, но в архивните материали липсва повече информация за дейността им. Отново само податки се срещат за създаденото в началото на 1940 година в Горно Дряново читалище "Възраждане", за което се отбелязва, че инициативата принадлежи на учителите и кметския наместник.[24]

В с. Дебрен възможностите да се проследи дейността на учителите са по-големи, тъй като тамошното училище разполага с много по-богат архив, съдържащ над 1500 листа.[25] В създаденото през 1925 г. тук основно училище през 30-те години учителства непрекъснато (до 1948 г.) едно учителско семейство - Никола и Василка Алимански, чиято дейност в най-голяма степен динамизира обществената активност в Дебрен. В резултат на усилията изключително на Василка Алиманска местните хора, които до този момент нямат реален достъп до институциите се оказват включени в такива като трапезарийния комитет към училището и с по-широко присъствие в училищното настоятелство. В този смисъл обществено ангажирани освен кметския наместник и учителите се оказват и председателя на съществуващата селска задруга, ходжата, обикновени селяни.[26] Прави впечатление, че училището успява ежегодно да отделя средства за поддържане и обогатяване на библиотечния училищен фонд.[27] Още от 1932 г. Алиманска успява да организира ученическа трапезария за бедни ученици[28], а през 1939 г. отряд на Младежкия червен кръст и училищна аптека.[29] Пак от 1939 г. селото има и читалище ("Отец Паисий") и както е отбелязано в летописната книга на училището: "голяма роля изигра учителството и в доставката на радиоапарат за читалището. От 24 април 1939 г. се снабди с радиоапарат".[30] Читалището на Горно Дряново се сдобива с такъв през 1940 г. и както патетично отбелязва кметът то е "новата културна придобивка на сегашното време".[31]

Отново по инициатива на Василка Алиманска през февруари 1939 г. в училището на с. Дебрен е основана ученическата кооперация "Българка". Освен с личната активност на учителката това е свързано до

голяма степен и с активизирането на държавната политика спрямо българомохамеданското население и естествено се превръща в най-неврралгичния пункт в отношенията между местните жители и представителите на институциите в този район, макар и най-високата точка на напрежение, свързана с тази политика на "интеграция" да се отнася в началото на 40-те години с активизирането й в Неврокопско на дейността на дружбите "Родина". Мотивите за съществуването на кооперация "Българка" се обосновават с целта "обществеността да стигне душата на бъдещия селянин на с. Дебрен... чрез нея да се вижда силата на единението"[32], в преследването на "главната цел: приобщаването на българомохамеданите към родината".[33] В някои случаи, както личи от архивните материали, опитите от страна на местната изпълнителна власт да лансира инициативи за промяна създават осезаемо и в голяма степен оправдано поле на напрежение, неразбиране и трудности в комуникациите между местните жители и представителите на институциите. Осезаемо се отразява едно усещане за принуда и институционален натиск от страна на местната изпълнителна власт в това отношение, съчетано с изключително ниските възможности за осезаеми икономически подобрения в ежедневието на регионално ниво. Ясно се очертава едно постоянно прехвърляне на отговорности за неуспешните модернизационни намерения между различните институционни ресори. Това допълнително предпоставя прехвърлянето на актуални в този момент социално-икономически проблеми в обременителен залог за бъдещето.

Бележки:

1. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.17, л.17.

2. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.17, л.64.

3. Архивните фондове на Околийското управление- гр. Неврокоп (фонд 84к); на Селско общинско управление- Дъбница (фонд 148к), училищните архиви на местните училища (фонд 268к) и пр.

4. Община Дъбница включва селата Дъбница, Дебрен, Хвостяне,Блатска; община Ковачевица- Ковачевица, Лещен,Горно Дряново. Намират се в Неврокопска околия- до 1934 в Петрички окръг, а между 1934 и 1941- в Пловдивска област.

5. Вж. Колев, В., Общинското самоуправление и изпълнителната

власт (1879-1939), -В: 120г. изпълнителна власт в България, С.,1999, с.199.

6. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.8; а.е.17; ф.268к, оп1, а.е.59, а.е.79, а.е.80, а.е.81.

7. ОДА-Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.59, 79, 80, 81.

8. ОДА-Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.59,79.

9. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.17, л.64.

10. Пак там

11. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.17, л.66

12. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.17, л.64.

13. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.17, л.116.

14. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.17, л.66.

15. Пак там

16. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.8, л.25.

17. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.17, л.64.

18. Пак там

19. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.17, л.67.

20. Пак там

21. ОДА-Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.59.

22. ОДА-Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.59, л.126.

23. ОДА-Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.59, л.43, 79.

24. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.17, л.17.

25. ОДА-Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.79, 80, 81.

26. ОДА-Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.80, л.493

27. ОДА-Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.79, л.144, 149, 150, 341

28. ОДА-Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.79, 80.

29. ОДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е.209, л.8.

30. Пак там

31. ОДА-Благоевград, ф.84к, оп.1, а.е.17, л.118.

32. ОДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е.209, л.6.

33. ОДА-Благоевград, ф.268к, оп.1, а.е.81, л.283.

Архивни материали

НУЖДИТЕ НА НЕВРОКОПСКА ОКОЛИЯ

Доклад, направен в началото на 1940г. от Неврокопския околийски управител Димитър Дикански пред общогражданско събрание за стореното от държавата и общините по преуспяването на Неврокопска околия през 1939г.

Начало, поставено за равносметка на стореното, преценка на бъдещето и изработване план за настоящето.

Неврокопска околия със своето местоположение може да се причисли повече към високите непроизводителни околии, отколкото към низините. При средно ниво 550м. над морското равнище ние сме по височина наравно със Софийското поле.

Обаче близостта ни до топлото Бяло море дава възможност в климатично отношение да се изравним с Тракийската низина.

За това Неврокопска околия има всички данни да догони по производство тракийското поле.

Ние имаме и друго предимство. Наред с полето нашите гори са голямо богатство, към което тепърва ще трябва да бъде пристъпено за рационалното му използване.

Гори, тютюни, житни растения, зеленчук и овощия - ето нашето производство. Обаче, то все още не стигнало своя обещаващ размер.

В това направление от държавата се работи упорито и системно, с голямо самочувствие от ония, които провеждат държавна политика в тоя родопски граничен край.

Пътища, оросяване, подобрение производството на тютюна, зеленчука и овощията, а едновременно с това и увеличаване възможностите на околията за свързването й с вътрешността на Царството чрез автомобилни рейсове и железопътни съобщения е главната цел за стопанското преуспяване на Неврокопското поле.

Пътищата, тоя жизнен на модерната държава в околията са първа грижа на правителството. Фактът, че са изразходвани само през изтеклата 1939 г. за поддържането им 2 450 000 лв. показва, че в това отношение се сериозно работи.

Предприетите проучвания за възстановяване на изоставените в миналото Пиринско и Лещенско шосета ще възобновят връзките на околията със съседните Петричка и Св.Врачка околии и с Чепинската котловина. Започнатият през миналото лято основен ремонт на шосето Сатовча- Доспат- Батак, ще улесни връзката ни с Пещера и Пловдив. Трябва да отбележа, че сериозно се обмисля и проучва коригирането на сегашното шосе Разлог- Неврокоп.

За горските пътища в нашите гори се изразходват годишно около 3 000 000лв. и ние с право можем да заявим, че днес нашата част от Родопите е прорязана с горски шосета, които съперничат на тия в полето.

Повече от наложително е да се работи системно и упорито за свързването на горските с полските шосета. Направените постъпки и опити това лято, трябва да продължат. Предприе се още тази година направата на пътя "Вищерица"- Осеново- Обидим. Предстоят да се прокарат или разширят пътищата: Вищерица, с. Осиково, с. Скребатно, гр. Неврокоп, "Беслет", с. Ковачевица, Неврокоп. Местността "Гроба", с. Долен Банян, "Дикчан", Плетенската воденица, с. Сатовча. А така също и пътя с. Баничан, с. Корница и с. Брезница. Ще трябва да се преодолеят мъчнотии и пречки. Да се работи упорито, системно и неуклонно за създаването на тия връзки. А тяхното прокарване предполага обединените усилия на всички жители на Неврокопска околия.

Ние ще трябва да преодолеем усилията на онези, които имат интерес тия наши горски пътища да се насочват към тях, а не към нас.

Обединени като един човек с мотивираната подкрепа на всички заинтересовани служби в околията, аз съм уверен, че правителството ще се вслуша в нашите искания и ще ги удовлетвори.

Ползата от връзката, за която говоря е повече от очебиюща за околията. Тя ще даде възможност повече от 60 000 куб.м дървен материал вместо да се издига към връх "Кара-Тепе" и после да стига в Чепино, при близо 40 км. среден път, да слиза в Неврокоп при 20 км. наклон надоле, а оттук с камиони да се отправя на гара Белица или направо за София. Така ще създадем един постоянен поминък на много наши граждани. При това ще увеличим конкурентноспособността на нашите материали пред тия на другите райони. За всичко това е нужно само обединените усилия на Неврокопските граждани.

Едновременно с пътищата, държавата сериозно се е заела с оросяването на Неврокопското поле. Да се създаде оросяване на така доходната, иначе бедна от влага почва, това е първа грижа за държавата.

Очебиющи са усилията на държавата да създаде една система от напоителни канали по двата бряга на Места. За тия мероприятия до сега държавата е вложила само в три години кръглата сума 10 000 000 лв., а само тая година 4 913 000 лв. Тези грижи на държавата ще продължат със същия темп и занапред, като неминуемо сумите ежегодно ще се увеличават. Все тук му е мястото да спомена, че в програмата на водния синдикат влиза и постройката на електродобивна централа, която ще има за цел да спомогне построяването на помпени оросителни централи, а покрай тях и осветяването на населените места.

Оросяването се съпровожда и с отводняването на наводнените места.Баничанското, Жостовското и Гърменско-Дебренските блата са развъдници на малария, а същевременно и нерационално използвани земи. Отцеждането на водите им ще даде възможност на населението да се сдобие с една плодородна земя.

За да се спре засипването на долината от пороищата, от три години се систематично работи за залесяването на водосборните басейни на левите и десни притоци на Места из нашето поле.

Укрепяването на пороищата, коригирането на деретата, изправянето на реките - това е първа грижа на създадената недавна специална служба в Неврокоп. Секция по залесяването и укрепяване пороищата само тази година е изразходвала 832 255 лв. за лесокултурни мероприятия. Засадени са 887 357 фиданки, 23 653 кг. дъбов жълъд и са изкопани 1 668 129 дупки, и то в неудобните за работа горски райони и времена. При създадения горски разсадник и занапред лесокултурните мероприятия ще вървят с усилен, постоянно увеличаващ се темп.

Наред с тия грижи за работната земя, държавата полага такива и за самото производство от земята.

Тютюна е главната цел на агрономството в Неврокоп.Подобрение на разсада чрез подбиране най-подходящи семена, създаване на общи разсадници, проучвания в специалното тютюново опитно поле, подготовка и издръжка на тютюневи техници с мероприятия, които сочат голямата грижа на държавата в това направление.

Ние ще трябва да употребим всички усилия, за да може тютю-

невото прозводство на нашия край да бие всички други тютюни в България. А това не е мъчно. Изисква се повече желание от нас самите, повече грижи от агрономическата власт и главно голяма заинтересованост от държавата. Не притежаваме ли тия качества, липсва ли някое от тия условия, тютюневата култура ще крета по сегашния си път и ще изостава. С нея ще изостават, ще намаляват доходите, които ни дава.

Държавата е доказала своята заинтересованост, създадени са всички контролни и ръководни служби и тия служби работят.Само за 1939г. агрономството и опитното поле са изразходвали 687 194 лв. за стопански инициативи , из околията. В продажбата на тютюна държавата с право се намеси миналата година и задържа цените на действителното им ниво. От тая намеса Б.З.К.Банка претърпя загуби, но населението на околията получи кръглата сума 90 000 000 лв.

Гледайки напред, държавата едновременно с грижата за повдигане стопанското ниво на околията, мисли и за бързия начин за изнасяне това производство из околията на съответните пазари.

Създаденият пътнически рейсов път за София и Якоруда е едно удобство, което никой не ще отрече. Поставеното начало през изминатото лято и на автосъобщения през Доспат за Пещера- Пловдив е едно улеснение, което биде твърде скоро почувствано.

Зрее идеята за създаване на товарен рейс от Неврокоп за Пловдив и София, с което ще се урегулират един път завинаги цените на товарния превоз за и от Неврокоп.

Общините проектират през това лято създаването на автосъобщения Неврокоп- Копривлен- Жостово- Гайтаниново и населението ще се сдобие с едно бързо и постоянно превозно средство за връзка с околийския център.

Железопътната връзка на околията с вътрешността трябва да бъде главна грижа на Неврокопчани. Въпросът за железния път не трябва да слиза от сцената докато свирката на локомотива не пропищи из долината на Места.

Ние трябва да преодоляваме големи пречки, големи мъчнотии. Ние трябва да оборим тезата, че линията по-рано трябва да мине през Разлог, че после да дойде в Неврокоп, теза, която горещо се застъпва от Разложкото гражданство и е винаги на устата им. У нас наопаки, почти никой не се интересува от напредването на железния път към

Неврокоп и се чака благоволението на съдбата.

Трябва мъжки да се запретнем да се молим, да настояваме, да чукаме по вратите и да искаме час по- скоро черната лента да се извие край Места до Неврокоп.

Затова, да си подадем ръка и задружно да тръгнем напред да искаме, да ни се даде. Не са достатъчни само желанията и докладите на чиновниците. Повече от наложително е те да бъдат одухотворени и подети с жар от едно обединено застанало като един човек население, което като каже "искам", това да означава "може", и когато му кажат "може", това да значи "свършено".

А как ще го имаме всичко това?

Само с пълна вяра в държавата, правителството и народните водачи. Като ги слушаме, като се вслушваме в техните искания, за да изпълняват и те нашите справедливи и скромни желания.

Железницата да бъде в Неврокоп, въпреки всичко- това е моят повик.

Не само благоустройството и стопанството интересува държавата. Тя се грижи и за общественото благо.

Липсата на храни в околията е голям товар за държавата.

Затова се построи склада на Дирекцията на Храноизноса, което даде възможност на гладуващото население да се снабдява при определени цени с необходимите му храни.

На бедното население държавата отпуска на ниски цени зърнени храни за доизхранването му.

Само през 1939 г. из склада на Храноизноса са изнесени два милиона кгр. с брашно, дадени на бедни граждани за 135 000 лв.

Трябва да отбележа и отпусканите във вид на помощ срещу работа храни на бедното население. На три пъти миналата година държавата раздаде 145 000 кгр. жито, което й коствува към 580 000 лв.

Касата "за обществено подпомагане" не спре тук грижите си за неврокопското население.

В разни приюти и сиропиталища са настанени питомци и болни от околията, за чиято издръжка се харчат доста средства.

Отпуснатите помощи за разните обществени инициативи като трапезарии, летни игрища, помощи за слепи и пр. достигат сумата 190 300 лв., или само касата Обществено подпомагане за Неврокопска околия е отпуснала помощ 770 300 лв.

Накрай трябва да засегна и актуалния въпрос за града и постройката на водопровода. Заема за реализирането му е осигурен и е в ход. Разрешаването му е въпрос на дни.

Едновременно с държавата и общините творят в Неврокопска околия.

Само за 1939 г. в неврокопските села са построени:

Общински домове	3	102 500 лв.
Мостове	16	86 000 лв.
Огради	4	98 421 лв.
Укрепителни стени	3	23 100 лв.
Шосирания	7	191 700 лв.
Бюфети	1	45 386 лв.
Водопроводи	8	1 448 140 лв.
Чешми	16	86 000 лв.
Каптажи	4	161 995 лв.
Обществени нужници	3	40 000 лв.
Канали	1	25 000 лв.
Телефонни линии	6	95 643 лв.
Училища	11	1 569 249 лв.
Модерни обори	3	120 000 лв.
Напоителни канали	1	16 000 лв.
Укрепителни брегове	2	48 000 лв.
Корекция на реки	1	30 000 лв.
Консервни работилници	2	37 339 лв.
Горски пътища	1	280 000 лв.
Гробища		4 980 лв.
Изкопи		118 600 лв.
Залесявания		30 000 лв.
Измерване на общ. и учил. имоти		5 000 лв.
Ремонт на общински и училищни сгради		227 378 лв.
Водопои		8 000 лв.
Направа междуселски пътища		84 800 лв.
Доставка чинове		15 000 лв.

Които оценени общо дават една внушителна цифра от 5 277 730 лв. Никога в миналото общините в Неврокопско не са хвърлили за благоустройство подобни суми. Това е едно творчество, което не може да се отмине незабелязано.

За същото време Неврокопската градска община е вложила следните суми в благоустройствени обекти:

Довършване на новото училище	617 000 лв.
Пазарни бараки	36 150 лв.
Постройка гробища	10 000 лв.
Обори	95 000 лв.
Бордюри	21 200 лв.
Мостове	24 000 лв.
Канал	61 000 лв.
Водопровод каптажи	112 000 лв.
Водопровод 736 л.м	29 400 лв.
Укрепителни стени	58 000 лв.

Или общо само града е похарчил 1 276 000 лв., а цялата околия кръгло са изразходвани 6 553 730 лв.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Като прибавим към тия чисто благоустройствени инициативи и сумите, изплатени от държавата във вид на заплати на държавните чиновници в околията и раздаденото жито като помощ, а и сумите от касата Обществено подпомагане, ще достигнем кръглата сума 40 милиона лева.

В тая сума не влизат разходите, правени в другите служби като митница, съдилище, затвор, църкви, училища, лекари, болница, войска и пр., които поглъщат още много милиони лева.

За същото време данъчните постъпления в околията са кръгло 6 173 280 лв., да прибавим още два пъти постъпления от косвени данъци, та даже четири пъти повече, пак от околията, не покрива разходите, които се правят.

За общата равносметка на приходите и разходите на държавата в Неврокопска околия нека спомена и следните цифри, които ясно говорят за приходите и разходите на държавата в нашата околия:

Прихода на държавата от данъци, ценни книги, марки и вноски към разни фондове са общо 23 462 206. А разходите за същото време 34 129 467 или Неврокоп е получил повече отколкото е дал 10 667 261. Тия държавни разходи са за заплати: 23 000 505 лв., пенсии 763 743 лв., веществени разходи 5 000 334 лв. и за държавни строежи 3 000 112 лв.

Тия цифри ясно говорят, че държавата много добре схваща нуждите на неврокопското население и е отпуснала за него 10 и половина

млн.лв. в повече, отколкото то самото е дало на държавата.

В тия цифри не влизат сумите, които са отпуснати за разни общински строежи във вид на заеми и тия в държавните строежи, чиито търгове са изплащани в София.

На край.

Аз ще трябва да дам и един малък отчет за събираните през лятото от мое име помощи за подпомагане пострадалите от наводненията в Севлиевско и Нервокопско.

От общините са отпуснати помощи	56 109 лв.
От частни лица и чиновници	75 240 лв.
Или всичко събрани в околията	131 349 лв.

От тия суми са изпратени на помощния комитет при Д-во Червен кръст в София за пострадалите в Севлиево 50 365 лв., остатъка задържах за пострадалите в нашата околия.

Въпреки всички старания тая сума да се прибере в севлиевския фонд, успях да я запазя за околията.

Министерският съвет прие тя да бъде раздадена Невrокопско, а именно:

За с. Жостово	66 300 лв.
За с. Хвостяне	5 260 лв.
За с. Дъбница	2 524 лв.
За с. Долен	6 524 лв.
	80 984 лв.

Всички тия суми касата за Обществено подпомагане ще приеме като свои приход и същевременно за разход в Неврокопска околия, за да бъдат отчетени редовно всички вносители.

Заключавайки, аз като шеф на всички служби в околията не мога да не изкажа благодарността си на ония пчелици от общия държавен кошер, наречени нисши и висши чиновници в околията, които без шум, но с очебиюща упоритост творят благата за преуспяването на Неврокопския край.

ОКОЛИЙСКИ УПРАВИТЕЛ: Димитър Дикански

СПИСЪК ***на събрани за ученическата библиотека на Първоначално училище "Св. Климент", с. Дебрен, околия Неврокопска от учителския състав на същото училище с протокол N16 от 4.03.1936 г. към библиотеката по волни пожертвования- 466 лв.***

"Дяволчето с бялата опашка"- Р. Босилек
"Малката русалка"- Андерсен
"Сладкодумна баба"- Ел. Пелин
"Приказливи картини"- Ел. Пелин
"Смехурко"- Р. Босилек
"Преди, преди вретенце"- К. Малина
"Весела дружина"- Е. Коларов
"Дядовото момиченце"- В. Примо
"Варадин"- Ст. Попов
"Крали Марко"- Ст. Попов
"Царица Месем"- Панчев
"Нашите опълченци"- Н.Станев
"Народни въстания"- Н. Станев
"Христо Ботев"- Теофилов
"Първите български столици"- Ив. Велков
40 книги от "Малкия Гого" до "Малкия прислужник",
"Златния петел"
"Котаракът с чизми"
"Под турско иго"
"Отец Паисий"
"Софроний Врачански"
"Св. Климент"
"Хаджи Димитър"
"Снежната Царкиня"
"Малката Козета"- В. Хюго
"Изгубената Ленора"- М. Рийд
"Орманската девойка"
"В страната на чудесата"
"Дневник на един ученик"
"Дяволския остров"
"Момчето, което иска всичко да знае"

Из Доклад на ОБС - Гърмен, 1969 г.

В района на съвета във всички населени места ежеседмично се прожектират изпращаните по програма филми. Интересът към отделните филми се повишава в резултат на широкото рекламиране и вложеното майсторство при прожектирането на филмите. За да изиграят изцяло своята роля прожектираните и гледани филми ние все още трябва да работим много. Така например много по-голяма полза носи един филм, когато върху него се проведе обсъждане. При нас в тази насока не се прави почти нищо. Досега единствен опит за обсъждане на филм се направи от профорганизацията при ТКЗС. Ние препоръчваме на отделните профорганизации да залагат в своите месечни планове именно такива мероприятия - колективни посещения на филми, обсъждания и др., даващи възможност на кинозрителите да вникнат изцяло в съдържанието на филма и извлекат максимална полза от него по отношение повишаване културата и съзнанието на трудещите се. Засега анй-зле киното се представя в с. Дебрен, където рядко се прожектират филми и то от подвижното такова от гр. Гоце Делчев предимно през летния сезон.

Киносалоните при нас без изключение са в лошо състояние и не предразполагат зрителя, не създават обстановка за нормално и спокойно гледане на филмите. Особено лошо е състоянието на салоните в селата Лещен и Горно Дряново. Наложително е да се мисли за изграждането на киносалон в с. Горно Дряново, което село има бъдеще и жителите му ежегодно растат, това също се отнася и за новото село Дебрен, където само след няколко години ще слезне изцяло селото и ще чувства осезателно тази нужда от такава придобивка.

Радиовъзлите играят огромна роля в повишаване културата на населението. В нашия район работят два радиовъзела, захранващи 402 радиоточки. Малко са домовете без радиоточки, а вече има домове, в които се намират освен радиоточката, радиоприемник и телевизор.

Броят на радиоприемниците в района е 538, а на телевизорите 26. Тези цифри ежегодно растат. Особено бърз растеж се забелязва в броя на телевизорите. Докато през миналата година те бяха само 5, сега техният брой се увеличава над 5 пъти.

Огромният брой радиоточки, по които нашето население слуша

ежедневните програми на Радио "София", се използват широко и от нашите програмни комисии, които подготвят грижливо своите радиопрограми и запознават населението с постиженията в областта на нашето селско стопанство, учебно дело, търговия и др.

Програмната комисия ежеседмично изнася свои програми, наситени с много факти из нашето ежедневие. Няма случай, когато наши първенци, добри производственици в един или друг отрасъл да не бъдат включени към отделни радиопредавания, да им се изкаже похвала за вложените от тях усилия и получените резултати.

Нужно е още по-пълноценно да се използва радиовъзела в с. Ковачевица и по-често програмната комисия по селското стопанство с. Гърмен да търси програмната комисия. През отчетния период програмната комисия от Гърмен се класира на първо място в окръга...

Две генеалогии – седем житейски разказа

Анастасия Пашова

Генеалогичният метод е разработен като методология и технология за антропологични и социологически изследвания от Д. Берто[1] през 80-ше години на XX век.

Методология на метода

Самият Д. Берто[2] смята, че методологията най-напред е развита в контекста на западните общества.Тя се основава на идеята, че обществата крият в основата си огромни залежи от знания (знанията, които семействата и индивидите имат за своятя собствена история, за местните социално- исторически контексти).[3]

Всяка генеалогия включва представители минимум на две поколения от едно семейство. Оптимален вариант е, когато пряко се изследват три генерационни нива.

Чрез използването на този метод може да се проследят начините, по които всяко поколение е подготвило терена за следващото в твърде различни социално-исторически контексти, "всъщност ние констатирахме, че между микросоциалните феномени, които методът позволява да наблюдаваме почти директно и макросоциалните (социеталните) феномени, характеризиращи цялостно едно общество, разстоянието е по-малко, отколкото ни изглежда: историческите събития и процесите на социетална промяна (индустриализацията, урбанизацията, промяната на статуса на жените, повишаването на нивото на образование) оставят дълбоки следи в историята на всяко семейство".[4]

Според Д. Берто[5] сведенията, които се получават като информация са два типа:

1.Фактологическа информация за социалната траектория на всеки индивид (година и място на раждане, ниво на образование, година на брака,брой и години на раждане на децата, професионална траектория, миграционна траектория, големи биографични събития).

2."Коментари", описващи ценностите, стремежите, стратегиите на изследваните хора, както и контекстите им на действие.

Първият тип сведения се поддава на количествена обработка, която предполага да се знае от изследователя в каква степен извадката е статистически репрезентативна.

Дискурсивните коментари на интервюираните е друг от данни, които трябва да се обработят, първо чрез хермевтичен анализ на записваните разгавори, после чрез сравнение.

Според Д. Берто[6] основната сила на подхода е в неговия хибриден характер. Чрез него би могло да се преодолее разцепването между двете големи парадигми на емпиричната социология — статистическата парадигма и парадигмата, наречена "качествена".

Генеалогечният метод на Д. Берто е в пряка връзка с биографичния метод. От съществено значение за методологията и на двата метода е уточняването на два термина, които се използват паралелно. Това са термините "Life story" (разаказ за живота или житейски разказ) и "Life history" (житейска история). Д. Берто[7] предлага различна употреба на двете думи. С "житейски разказ" Д. Берто предлага да се назове разказът за един живот, описан от индивида такъв, какъвто го е преживял. Другият термин "житейска история" да се използва в случаите, когато се изучава отделен индивид и се използват разнообразни помощни данни — медицински, юридически досиета и свидетелства на други хора.

Според Д. Берто[8] съществено е не живота в смисъл на конкретна цялост, а значението, което човек му придава. В този аспект под "житейски разказ"(както присъства в заглавието) ще се разбира "историята на нечий живот", като средство на събиране на социологически ревенатни данни. В основата на този метод е признаване релевантността на човешкия опит - " човекът не се разтлежда като предмет на измерване, а като истински информатор, който знае повече от този, който задава въпросите. Проучването на разказите за живота не само като форма на изказ, но и във връзка с тяхната познавателна стойност, дава големи интерпретативни възможности, тъй като човекът е този, който задава въпросите. Разказите за живота на отделния човек се смятат за ценни заради "естествения" път за опосредстдяване на социалните ценности".[9]

Генеалогичният метод на Д. Берто включва жизнени разкази на няколко поколения хора от едно семейство или род.

Технология на прилагане на генеалогичния метод

1. Обозначаване обекта на изследване

Обект на изследване може да бъде всяко семейство, което най-малко в две от паколенията си е живяло в един регион.

2. Обозначаване целите на изследване

Изучаване влиянието на:

- външните и вътрешните фактори върху житейския път на представителите на различни поколения на дадено семейство;

- върху характера на вътрешно и междугенерационните взаимоотношения в него;

- върху взаимоотношенията на това семейство или на конкретните му членове с инстетуции на различни нива.

3. Метод на изследването

Биографичен метод, който се прилага на представителите от три поколения на дадено семейство с помощта на алгоритъма на биографичното интервю. Начални условия: възрастно поколение — ориентировъчно 1920 — 1935 г.; средно поколение — 1940 — 1955 г.; младо поколение — 1960 — 1974 г.

4. Формиране на хипотеза, с която ще се работи, и на програма на изследването. Формиране на критерии за социологичен избор на семейството.

Тези на Д. Берто за това как започва изследването:

1. Изграждане на банка с данни за конкретната история на семейството. Целта на банката с данни е събиране на информация за социалната история на определения регион от началото на XX столетие до съвремието. Под “социална история" се разбира историята на хората — какво се е случвало с тях, как са се формирали техните социални траектории, как ориентират своя собствен живот, как възприемат ориентацията на живота на роднините си, как отделни личности влияят върху формирането на колективната история на региона.

2. Изграждане на генерална тема на изследването. Тук е необходимо да се разбере, че история и общество са един и същ социално-исторически процес, който се възприема от различни гледни точки. Приема се, семейството и целият му роднински кръг е мястото, където се създават началните връзки на хората. Във връзка с това изследванията трябва да се фокусират върху семействата,

а не върху изолирани личности. При фокусиране на внимание върху семейството то би могло да се определи като специфично междинно ниво, което е под имплицитното влияние на общи социално-исторически процеси и конкретни индивиди.

Възможни теми за изследвания върху семейството

А. Социална мобилност

- как социалните траектории се формират под влияние на общите социално-исторически процеси в конкретен социално-исторически контекст;

- как конкретните индивиди са използвали различните социално-исторически контексти, реагирали са на неприемливите и са играли роли, продиктувани от общи социални условности. Крайната цел на социологията на социалните мобилности е откриването на законите на тези игри за всекиго в различните социално-исторически контексти.

Б. Взаимоотношения между представители от различни обществени кръгове, техните конкретни форми и как те се изменят в продължение на историята на XX век.

В. Предаване от поколение на поколение на ориентация и ценности, например религиозните, политическите, културните, икономическите, социалните ориентации, ценности и идентичности.

Г. Общи процеси на мадернизацията:

- миграция от селото- движение от агрокултурната работа до индустриалната работа, от индустриалните работници до служебните професии. Противоречие между реалния брак и мечтите за нормален живот в урбанизирано селище — наследници на тези процеси;

- пътища на общия растеж на нивото на образованието;

- намаляване на раждаемостта или типологичната големина на семейството — промяна на статуса на жената, увеличаване числото на майчинските пособия и разходите на семейството слад раждането на детето;

- секуларизация;

- конфликт между поколенията;

- промяна във формата на семейството — увеличаване нивото

на откритост, увеличаване на количеството на разводите, новите бракове, намаляване на патриархалността, авторитарността и др.

Тези предложени от Д. Берто теми за изследване не изчерпват, а по-скоро условно маркират някои от насоките за изследвания по социална история.

Б е л е ж к и :

1. Берто, Д. Семейни генеалогии и революция, Социологически проблеми, 3/1994

2. Пак там.

3. Bertaux, D. (1980). L, approche biographigue: sa validite methodologue, ses potentialites, Cahiers Internationaux de Sociologie, LXIX-2: 198-225

4. Берто, Д. Семейни генеалогии и революция, Социологически проблеми, 3/ 1994

5. Пак там.

6. Пак там.

7. Bertaux, D. Les recits de vie. Perpective ethnosociologigue. Editions Nathan, Paris, 1997

8. Пак там.

9. Гандева, Т. Емиграцията и жизнения разказ, Малкият свят на социалните процеси, С., 1996, с. 66.

"Само живи и здрави да сме,всичко ще се преодолее"

По метода на Д. Берто са записани четири устни автобиографии* на жени от три поколения от една фамилия. Най-възрастна е Фатма (р. 1935 г.), която е майка на Мая (р. 1957 г.) и свекърва на Звезда (р. 1958 г.). Най-малката записана е Златка (р. 1977 г.), която е дъщеря на Звезда и внучка на Фатма. Самите автобиографии дават прекрасна възможост да се анализира сходната ценностна система на записаните жени и оптимистичния им поглед към света, което е основание за извеждането на общото заглавие на текстовете.

"Всички харесват работливите моми"

Фатма, р. 1935 г., с. Лъжница, IV отделение

Казвам се Фатма по баща Кьорова. Родена съм през 1935 г. в с. Лъжница. Като съм се родила, яз съм била поред пета, преди мен още двама братя и две сестри. Много голямо семейство бяхме. Задружно семейство, много се уважавахме и яз имах златни братя и сестри. Като малка съм била много буйна, събирали сме се децата от махалата да играем и все яз ги водех. На училище съм ходила много малко, защото съм се разболяла. На осем-девет години съм се разболяла от много лоша болест. На десния крак ми се появи много черна рана - започва да гние малката кост и се отварят огромни рани. Никой не е вярвал, че ще остана жива, всички, които заболяха от същата болест умряха, а яз имала глава да пати. Затова напуснах училище, много ми беше мъчно, защото ми вървеше училището, но нямаше начин. Трудно детство съм изкарала, ходили сме с кравите и с воловете да ги пасем. Там какви ли не лудории сме правили, играели сме на стражари и апаши, играели сме на челик, на прескочи кобила. Ся като че ли децата не могат да играят. (Смее се) Най-

* По желание на информаторите всички имена и селища в текста са сменени.

много чакахме да дойде зимата. Нема работа, навали голям сняг, ние айде на сурганицата - така й викаме на пързалката. Сковал ни е нашия бобайко (баща) по едно дървено корито, идем на една местност къде е по-високо от селото и цял ден там се сургаме. Като се върнем мокри и гладни, найка (майка) се ни се караше. Много кротки хора бяха найка и бобайко, шест деца бяхме, всички израстнахме без крамоли и раздори. Като пораснаха братята ми, по-големите братя през 42-а година ги взеха запас. А на нас ни е трудно, няма кой да оре, да сей нивите, искат да ни земат воловете, така като сме заревали всички, о, какви времена бяха, тежки времена. В старата къща имахме скривалище. Ние скрихме там братята, когато идваха да ги търсят да идат запас, майка там ги криеше. Там криехме и пшеницата, а какъв глад беше през тия години, глад, нема какво да ядеш. Дойдат, всичко какво си изкарал с пот на челото, искат да ти го приберат. Затова и по нивите имаше едни големи глинени делви, там криеха селото житото (те и досега делвите са там). Вие не сте виждали какво е това глад, нашата майка ни е правила хляб от смляни кукужелки и боб. Много ни беше трудно през тия военни години. Ние сме орали, нашата майка не ни е давала да се тръшкаме. Тя казваше: "Айде ни шъ орем", а нашите ниви едни тежки, едни цървенаци, ей такива тупаци. Сеехме и плачехме, но трябва, защото зимата няма какво да ядем, ще умираме от глад. Но през лятото беше и много весело, особено по жътва. Съберехме се всички - найка, бобайко, братята, сестрите, а ако е голяма нивата викахме и други роднини, за да я ожънем за един ден. Найка събираше големи торби със ядене, защото сме много хора. Тръгваме рано, много рано да жънем, докато е хладно, защото после като запече това слънце не може да се диша. Нас децата непрекъснато ни пускаха за вода, до всяка нива има кладенци и ние тичахме с боклетата за вода. Трудно се жъне, но пък е много весело, слушаш от всяка нива песни се слушат. Надпяват се момите, момчетата се надвикват. Там си се и харесват. Всички харесват работливите моми. А ние децата най-много се радваме кога дойде обед. Найка застели големия месал, извади хляба и почва да го режи. Бобайко, като най-голям той разрязва хляба и докато той не почне другите не почват да ядат. Едно време много се почитаха старите. Помня найка, където и да идеше бобайко тя вечерта го чака сканчето

вода и кърпа в ръката, мие му краката и му целува ръка. И така всеки ден. Те казваха, че това е едно уважение към мъжа. Нас също ни учеха да уважаваме по-възрастните, а сега какво, никой няма уважение на по-стария. Труден, много труден стана сега живота. А сега да продължим както беше навремето. Братята като си дойдоха от запас взеха да се женят, най-напред големия, а след това и малкия. Станахме още по-голямо семейство. Народиха се и децата. Найка не може да насмогне хляб да намеси. И снахите помагаха. Не бяхме много богати, бяхме заможни. Имахме дюкянче и воденица, а и бяхме много работливи. Найка бе много чиста жена, на всичко ни научи - и чорапе да плетем, и черги и килими да си тъчем, затова кога се оженихме всичко си можехме. Най-много съжалявам, че умряха много млади. На найка й стана гангрена на ногата и на болница я караха и не можаха да я спасят, а бобайко не можа да издържи и той си отиде след нея. Ние бяхме по-големки и вече женени, ама най-малкия брат остана малко сираче, снахите си гледаха техните деца, за него нямаше кой да се грижи, израсна по кишите.

Помня най-голямата ми сестра кога се ожени, тя беше много хубава - висока, едра, сини очи и руси плитки. Ожени се в близкото до нашето село Абланица. Найка не я даваше, ама тя избърза. За много хубаво момче се ожени - красиво, работливо и много добро. Много често идваше и ни помагаше. Но найка като каза: "Яз нема да я остава в чуждо село" и отиде и си я закара, той дойде да си я тера, плачеше пред нея, но тя не се съгласи да си иде. Никога няма да забравя какъв мерак й имаше, а и беше много хубав човек. Сетне хванаха та я дадоха на един стар ергенин, много лош човек излезна. Биеше я, цял живот бял ден не видя от него и все си жалеше за първия мъж. Родиха им се четири деца, но той умря млад от рак, а тя цял живот беше болна от задух (астма) и така си отиде преди няколко месеца.

За другата сестра какво да ви кажа. (Разплаква се) С нея нямахме голяма разлика в годините и си израснахме заедно. Нея си я милувах (обичах) най-много. Тя беше най-хубава от всички. Руса със сини очи и руси плитки.

И тя малка се ожени. Без мерак се ожени, на седемнайсет години беше. Дойдоха да я терат (търсят) от Барутевите за най-големия им син, богати били, воденица имали, а тя хич не го щеше.

Ама нашите я кандардисаха (убедиха) много бързо и се ожени за него. Никога нема да й забравя сватбата. Едно време на булките им слагаха по лицето пулчета. С хубав жикет, с хубави томане, със зелена забрадка на главата. Сабале (сутринта) като я нашарят слагат я на един стол и цял ден там стои. Всички минават да я гледат. Най-напред гледат прикята (чеиза). Всичко каквото и изтъкала, изплела, всичко се слага на показ, да видят хората дали умееш да тъчеш и да плетеш. При нас по това ги оценяват булките. Закачват се на дълго въже даровете на свекъро и свекървата, на деверо и золвата и за всички има шарени плетени чорапи, а за жените шарени фоти (престилки). Като дойдат зурните цяло село се е събрало пред нашата къща, гледат прикята и булката, а пред портата чака един бял кон със шарено алище. Адет (обичай) е при нас да се дават пари на близките на булката когато взимат чеиза. Братята покачват булката на коня и най-големия брат го кара. Пред къщата на младоженеца се е събрало цялото село да видят как младоженеца ще свали булката от коня. И тя като мене отиде в голямо семейство, шест деца са, а той най-големия. Като ги почна мойта сестра и ги наприкьоса и всички ги ожени, ама бял ден не виде. Младичка умря на 49 години от рак. Четири дечица сираци остави, най ми е зор, че не се погаждат с бобайкото, всичките ги прогони та остана самичък.

А аз как се омъжих - какво да ви кажа, ей ся като се сетя направо ми се реве. (Плаче) Бях млада на седемнайсет години. Едно време ходехме през зимата на седянки или мисир ронехме, или тютюн нижехме и беше много хубаво. Събирахме се много приятелки по цяла нощ работехме, ама и колко песни сме изпели. Там идваха и ергенето. На една седянка с моя мъж се запознахме. Той беше много красив и аз като го погледнах сърцето ми спря. Не мога, по цели нощи мисля за него, а още не съм навършила седемнайсет години, ама яз мерак. Нашите научиха, че ходя с него. Бобайко дава, найка не дава, това е. Една ме видя с него и като се прибрах като ме подбара найка с бой, бой - цялата ме посини. За малко да умра от боя. Бобайко заколи едно агне та да ме сложи в кожата да оздравея. Тя найка не ме даваше оти беха много бедни. Бобайко му беше с една ръчица, той беше ходжа и от това се препитаваха. Ама тогава мислиш ли за такива работи. Само той ти е пред очите, ако знае

човек какво ще му мине през главата няма да бърза толкова. Като пооздравях малко избягах от нашата къща и така се оженихме. Нашите много време не ме искаха, ама яз какво да правя - той майка, той баща. Като отидох в тяхната къща какво да видя - пет деца, с трън да завъртиш, няма какво да хванеш. Гладни, дрипави, въшливи, а аз съм като тях дете. Свекървата нищо не работи. Свекъра и той не може. А деверите и зълвите нищо не умеят. А яз нали съм научено на труд, като ги грабнах с мен по нивите да ми помагат. Всичките се изпожениха, а ние се позамогнахме, народихме си дечица таман пет, живи и здрави да са, четири момчета и едно момиче. Колко трудно ни е било първите години. Те малки, едно след друго родени, ама бяха много задружни деца, много се обичат и досега са си такива. Най-много се радвам за това, че всички се изучиха, тримата ми сина са със средно образование, а дъщерята и най-малкия ми син с висше образование.

Моят мъж беше много умен човек. Без образование най-напред го направиха мифтар, а след това кмет. Много беше кадърен, умееше с хора да работи. През 1973 г., кога сменяваха имената той не си смени името и го изгониха от работа. След време го извикаха и стана секретар на читалището. Той като че ли за там е бил роден. Като тръгна от цяло село да събира самодеен състав. Събра момите и жените да пеят, мъжете да играят. Какви концерти изнасяха на Нова година, на Девети септември и Първи май! А пък какви събори се правеха в Сатовча, Ваклиново, Сърница, Пирин пее и Копривщица. Колко златни медала има! Много голям веселяк беше. Благ характер имаше. Много млади хора бяха покрай него. Едно време нямаше кафета и дискотеки. Там се събираха младежите. Пеят, играят, по-весело беше, не като сега. Там покрай него и децата ни израстнаха. Всички свирят на акордеон, всички пеят, а най-малкият завърши Висшата музикална академия в Пловдив. Ама много рано почнаха нашите нещастия, още преди седемнайсет години, кога сестра ми умря. Същата година се ожени дъщеря ми. Отиде в чуждо село. Хич не я давахме, тогава така се ядосахме, че не отидохме и на сватба. Тя и досега като се сети за тогава още ни се сърди, но такъв си беше моят мъж. Иначе много си милуваше децата. А ние с него винаги бяхме заедно, никога не сме се разделяли. Когато и да е имало веселба, сватба или нещо друго ние сме на хорото, живеехме си

много задружно и ни беше приятно. А когато имаше концерт на читалището ние сме там, отиваме да гледаме, нали цялото семейство е в ансамбъла, синовете ни свирят, а дъщеря ни пее. Тогава навремето правеха и събора "Пирин пее" на Предел. Чакахме го с нетърпение. Тай е много интересно, от всички краища на нашия окръг се събират състави да показват старовремски обичаи и песни. Има над десет сцени и навсякъде се пее.

Никога не съм вярвала, че тези времена ще отминат и ние само ще си спомняме за тях и то, когато най-скъпият за мен човек го няма. (Плаче) А какъв веселяк беше, в него нямаше злоба. Никога не се караше на децата, много ги обичаше. Най-големия ни син ни създаваше много проблеми, защото много пиеше, пиянството му е много лошо. Ожени се за много хубаво момиче. На осемнайсет години дойде у нас сираче. Срамежлива, мълчалива и много работлива. Но той си беше такъв, като се напие и я биеше. А моя мъж не даваше такива работи, той не разрешаваше в семейството да има крамоли и раздори. Иначе се събрахме голямо семейство.Големият син две деца, малкият две, другите ми двама сина - всички живеем в една къща. Мъжа ми им каза: "Стегнете се да изкараме повечко тютюн, та да направим къща". Та вместо една направихме две къщи. Отделиха се, родиха по още едно дете, сега имат по три деца, да са им живи и здрави. И те като нас през много трудности минаха. Четири снахи имам - всичките са ми много добри и много ме уважават. Но най-трудно ми е в момента без най-близкия човек. Много млад умря. И толкова бързо, както си беше на ливадата, дойде, затресе го и умря. Толкова исках да си погледам, а той така ме изненада. Яз с него си живеех много хубав живот, нито ме е нагрубявал, нито ме е удрял, много ме уважаваше, родихме си децата с мерак. Построихме им къщи, но той рано си отиде.

Децата ни иначе са много задружни, много се уважават. И внуците са много задружни. Единайсет внука имам, а сега чакаме и правнуче. А най-малката ми внучка е голяма дяволица. На четири годинки е, а всичко знае. Хубаво е, че е покрай мен да ме разсмива и да ме развлича. Живи и здрави да са децата, поне да имат по-хубав живот от нашия. Дъщеря ми също е много добре, малко е далечко от нас, но са по-добре, купиха си апартамент в Гоце Делчев. Има две деца, вече са големи, едното учи в Широка лъка, а другото в Банско.

Мъжът й замина за Гърция, нуждата го изгони и него, че нямат пари. И за нея ми е мъчно, че е далече, но като знам, че е добре не се притеснявам.

За какво още да ти кажа, толкова много неща са минали през моя живот, че не могат да се кажат с няколко думи. Ако едно кажеш, друго ще забравиш.

Много е тежко, когато останеш сам вечерта, всички се прибират по стаите си, а яз саминка. Всяка вечер си поревавам по малко. През главата ми минава целия ми живот. Найка му живя до 100 години и почина преди няколко месеца, а той си отиде младичък. Но така ни е било писано. А пък и децата са покрай мен. Толкова години живот разбрах, че когато си иде единия от семейството е много трудно, иска ти се ти да си на неговото място. Но така му е писано на всеки човек. Как ще живее, как ще умре и живота си тече, нищо не можеш да направиш.

"Всички са добре устроени, защото много работят"

Мая, р. 1957 г., висше образование, детска учителка

Родена съм през 1957 г. в с. Лъжница в много голямо семейство. Ние сме четирима братя и една сестра. Не е лесно да се живее в многобройно семейство, но за сметка на това пък е много весело. Иначе съм трета поред имам двама по-големи братя и двама по-малки. Още от малка по-големите ми братя непрекъснато бяха покрай мен. Толкова ми е било добре с тях, че не можехме един без друг. Спомням си нашата майка все си търчеше по нивите, а ние израснахме при баба ми. Тя почина миналата година на 103 години. Никога не сме се карали. Много ме обичаха всички, та и досега.

От детството имам много хубави спомени, но най-хубав е споменът ми за жътвата. Като малка ме водеха нашите с тях. Събираха се по няколко семейства и жънеха със сърпове. Като се наредят жените и момите, на които им викат жътварки, а мъжете връзват снопите и събират ръкойките. Та като запеят едни жътварски песни от хубави по-хубави, звучни, чуват се чак до другата нива, а момците непрекъснато се провикват. Нас, децата, все ни пускаха за вода. Идем на чешмата, играем си и така минаваше много весело. Спомням си, че много исках и аз да жъна. Тичам при майка ми да ми даде сърп и да ми

покаже как се жъне. Още от първия път се порязах, рукна кръв и повече не пипнах сърп. Така израснахме в труд.

Цял живот работехме - нашето семейство се занимава предимно с тютюн. Още от малки търчим по нивите, не сме си видяли детството, но няма никакъв друг начин, трябваше да помагаме на родителите си. Моята майка цял живот работи, сега не може да ходи, краката непрекъснато я болят и пак не се спира. Нали това голямо семейство трябва да се изхрани, да ги изучиш, къщи да им направиш.

Като дете най-много съм обичала празниците. Когато дойде Байрям започваме подготовката още от предишния ден, точим тънки листа за баници, баклави, а у нас се готвеше много, защото имаше стари хора и идваха много роднини. Ние сме много големи родове и през целия ден вървят гости, масата е заредена с ядене и чака още гости. И така до вечерта. Много празници имаше навремето. Моят баща дълги години беше секретар на читалището и основа и танцов и певчески състав. А ние от малки при него, пеем, свирим, всички умеем да свирим на акордеон, а и аз също, това като че ли на всички е в кръвта. В нашата къща непрекъснато се носеше музика. А аз от малка пея, обичам народната песен и я пея с удоволствие. Къде ли не сме ходили на концерти, във всички села от района, а едно време се правеха и събори и там сме пяли. Много по-весело беше, а сега колко по-труден е живота и не ти е до песен. Спомням си на Първи май, на Девети септември, на Нова година все изнасяхме концерти, а след това се събирахме и пеехме до сутринта.

И така, завърших осми клас с отличие и понеже и братята ми бяха в Гоце Делчев в ПГ "Яне Сандански" и мен ме записаха там. Вместо на квартира ме записаха в пансиона, но там беше като в казарма, в осем часа се заключваше. В началото ми беше много трудно, че бях напуснала нашите и все си плачех, но братята ми бяха при мен и бързо свикнах. Тук също беше много весело, правехме си забави, ходехме на екскурзии и бяхме много задружни. Единственият проблем беше, че много трудно се учеше, защото бяхме всички заедно на занималня и накрая, когато се готвех за матура не можах да издържа и отидох на квартира. Като завърших средното си образование баща ми, който беше много културен и интелигентен човек ме пусна да кандидатствам в София. Започнах работа като детска учителка в родното ми село. Големият ми брат се ожени и докара булка на моята възраст на

осемнадесет години. Беше сираче, но беше и много хубаво момиче. Тръгнахме да кандидатстваме и двете в полувисшия институт "Надежда Крупская" в град София. На нея й беше много трудно, защото имаше бебе, но нашите много й помагаха и така ни приеха. Работех и учех. Но не ми беше трудно, защото не бях семейна.

Въртяха се разни момчета покрай мене, но аз никого не си харесах. На един събор в село Сатовча моята братовчедка ме запозна с едно много хубаво момче. Много го харесах, бях пред завършване. Той непрекъснато ме търсеше, идваше и в София, и в Лъжница, но проблема беше, че нашите не ме даваха. В Лъжница момичетата не се омъжват в чуждо село. Това е много рядко. Но аз като го видях, влюбих се в него и реших за него да се омъжа. Завърших института на 5 септември 1979 г. Нашите не искаха да ме погледнат, но като разбрах, че не ме дават - избягах. По същото време се разболя и леля ми, сестра на майка ми от рак на гърдата и почина много млада на четиридесет и девет години. Никога няма да забравя сватбата ми. Най-напред нашите не се съгласиха да отидем в Лъжница. След това и те не дойдоха в Беслен. И затова през цялото време плачех, нищо не видях от собствената си сватба. Затова и сега като си спомня как постъпиха моите родители с мен не мога да им простя.

Иначе хубаво си заживяхме с моя мъж. Той работеше в Корница, близо до град Гоце Делчев и си пътуваше, а аз в Лъжница и аз си пътувах. Заживяхме в Гоце Делчев на квартира. За две години ни се родиха две деца. Никога няма да забравя колко ми беше трудно с тия две деца, непрекъснато ги мъкна по автобусите, но горе долу се оправихме, те вече пораснаха. На петата година си купихме апартамент. Всичко сме постигнали със собствени сили, с пестене, но от нищо не сме се лишавали. Мъжът ми работеше като началник на културата и двамата се събрахме веселяци, обичаме народните песни. А и къде ли не сме ходили. Обиколихме много държави - в Турция, Гърция, Македония и в Украйна сме били. Той водеше самодейния състав на село Беслен и навсякъде изнасяхме концерти. Не пропускахме събори. Колко златни медали имаме от "Пирин пее". Много весело беше, непрекъснато песни се пееха, хора се играеха, но тогава живота ни беше по-весел, по-леко ни беше на душата. А сега толкова проблеми ни се струпват на главата, че не искаш и музика да слушаш.

- Кажи нещо за твоите родители.

- Толкова много години съм живяла с тях и винаги ми е правило впечатление колко много се обичат и колко много държат един за друг. Отгледаха петте си деца в много задружен щастлив семеен живот. Те никога не са се карали пред нас. Като по традиция всичките ми братя се ожениха за малки момичета на по осемнадесет години. Но майка ми и баща ми на всичко ги научиха и не даваха никога да се карат. Като нашето семейство няма. Всички много се обичаме. Аз имам девет племенника, всичките са много задружни, много хубаво си живеят. Майка ми и баща ми направиха три нови къщи, всички са много добре устроени, защото много работят.

Най-малкият ми брат завърши Висшия музикален институт в Пловдив. Сега е учител в родното ми село. Всичко беше много хубаво, но миналата година баща ми внезапно почина, както си бил на ливада, върнал се, станало му лошо, докато ни извикат беше починал. Много трудно го преодолях. (Плаче)

Никога няма да забравя какъв хубав човек беше. И на нас ни е много трудно, но на майка ми е най-трудно. Толкова пъти съм я слушала, че и тя иска да си отиде с него. Не зная как ще преживее останалите години и как ще преодолее загубата му. Но така е в живота. Един си отива по-рано, друг по-късно, а тези, които останат цял живот не могат да забравят мъката. А няма никакъв начин и ние имаме деца и трябва да живеем заради тях.

За мен сега на тоя етап какво да ти кажа. Продължих работата си в Лъжница в детската градина, а мъжът ми се премести в град Гоце Делчев. Преди няколко години се записах във ВПИ - Благоевград и завърших висшето си образование. Много ми беше трудно, но с помощта на съпруга ми всичко мина добре. Децата пораснаха, съпругът ми и той завърши висше образование, но не работи по специалността. А парите все не достигат. Много скъп стана живота. Децата ни учат далече. Момичето ми Мариана учи в Широка лъка в средното музикално училище, тя много хубаво пее, наследила си го е от нас двамата. Момчето ми учи в град Банско в Горския техникум специалност дърворезба. Много са ми хубави децата, още не ми създават проблеми, но много разходи по тях. Затова се принудихме от няколко години сеем тютюн, за да можем да се оправим. Аз напуснах детската градина и започнах работа в една шивашка фирма за повече пари. Много ми е мъчно за работата ми, но двадесет години вече пътувам и ми омръзна,

а и превозите са вече много скъпи, не може да се издържа. Съпругът ми и той се принуди да замине на работа в Гърция да изкара някой лев. С тези големи деца с тези големи разходи не можем да се справим и посадихме малко тютюн. След работа го сеех, окопавах го и сега чакам да започнем да берем. Те и децата са големи и ще помагат. Да ти кажа колко е богат живота ми, но като започнеш да го разказваш забравяш много съществени неща, но в общи линии е това - свързан с радости, тъги, с много неща, които оставят трайни следи в живота.

Така е, но само живи и здрави да сме, всичко ще се преодолее.

"С труд изкарвах прехраната си..."

Звезда, р. 1958 г., висше образование, детска учителка

Родена съм през 1958 г. в родопското село Девин, сега вече град. Четири деца сме, аз съм най-голяма от всички. Мойта майка ми е разправяла, че съм се родила на седем месеца и едвам съм оцеляла. Имах много трудно детство. Баща ми работеше като бомбаджия в мината, а майка ми работеше в горското. След мен се родиха още двама братя и една сестра. На баща ми фамилията беше Джолеви, но всички в Девин им викаха Музикантевите. Баща ми свиреше на кларинет. Казват, че бил много хубав човек. Аз не мога да си го спомня, защото съм останала сирак на осем години, а най-малкият ми брат остана сирак на няколко месеца.

Една сутрин дойдоха и ми казаха страшната вест, че баща ми като е слагал бомбата тя избухнала в ръката му. И сега като говоря ми е много мъчно. (Плаче) Останахме сами на света, сами с майка ми и аз бях най-голямата. След една-две години започнаха да се говорят лоши работи за майка ми, че ходела с мъже и тя се принуди да се омъжи повторно в село Лъжница. Останахме четири деца без майка и баща и естествено, аз като най-голяма поех цялата тежест на семейството. И сега се чудя как съм се справяла. Може би това ме е амбицирало, защото бях пълна отличничка, но много ни беше трудно, защото никой не ни помагаше. Имахме чичовци, които живееха близо до нас, но не поглеждаха към нашия двор. Никога няма да забравя, единия от

чичовците имаше много дърва, а на нас нямаше кой да ни набере. Най-напред ни обвини, че сме взимали от дървата и започна да ги заключва. Това е оставило такъв лош спомен у мен, че този човек никога не погледнах, все едно, че не ми е близък. И така ден по ден се нижеха дните от трудни по-трудни, когато по-малките ми братя и сестри се разболееха, аз стоя до леглото им, докато им падне температурата, след това да сготвиш, да изпереш.

Детство, какво ли детство съм видяла аз, никакво. Колко съм завиждала на другите деца, че могат да излизат на воля, да играят, а аз остарях на десет години. Понякога толкова много упреквам майка си, че ни е изоставила, че първите години не исках да я гледам. Но сега, след толкова години, нямам толкова стаена злоба и понякога я разбирам, но никога не мога да й простя как може да оставиш четирите си деца на произвола на съдбата и да отидеш на повече от сто километра и да се омъжиш за човек, който е нищо в сравнение с баща ми, а и той с четири деца. Иначе майка ми е много оправна жена - тъче реснаци, родопски одеяла, килими, всичко й идва отръки, но вторият й мъж никога не го приех. Спомням си, бях много силна ученичка. Всичките ми братовчеди вместо да ми се радват, те ми завиждаха. А техните родители, моите лели и чичовци, непрекъснато говореха за нас. Най-трудно ни беше на празниците - на Нова година. Байрям - и ние като всички се готвим, купуваме продукти, точим баници, а няма кой да ни влезне, седнем четиримата и плачем. Но за сметка на това се амбицирах и завърших средното си образование с отличен. Никога няма да забравя, когато ми даваха дипломата как се разплаках пред цялото училище. Затова ви казвам, че моето детство премина в голяма мизерия с грижи за по-малките деца и не разбрах как съм пораснала. Искам да си спомня някоя хубава случка от детския ми живот, но не мога. С толкова мъка е свързано моето детство. И въпреки всичко, напук на съдбата ние израснахме и всички си взехме хляба в ръцете. Единият ми брат завърши за шивач и сега е най-добрият шивач в околията. Сестра ми се омъжи в Пловдив и е устроена много добре. А най-малкият ми брат в момента е секретар на кметството. Всички се устроиха, имат си къщи, така че успяхме да се преборим с трудностите в живота. Не знам дали някога ще ми бъдат благодарни, че аз съм причината да не се разпилеят по детски домове и как съм могла такава отговорност да поема. Сега като се връщам толкова години назад и се

плаша, а тогава съм била едва на десет години. Но си мисля, че тогава повече помагаха на такива семейства. От кметството много ни помагаха, докарваха ни дървата в двора и много помощи ни даваха. А сега като гледам по телевизията каква трагедия са такива семейства, че няма с какво да се хранят и къде да спят. Когато ги дават все си поплаквам. Свързвам моя живот и съдба с тяхната. Но мога да кажа, че съм много честен човек. Имам голямо чувство за отговорност. Много съм трудолюбива. Винаги съм страдала от чувство за малоценност. Не съм си имала приятел, когато се запознах с моя съпруг. Походихме няколко месеца, той беше от друго село, много далече от нашето. От същото село, в което се омъжи и майка ми. На осемнадесет години бях и веднага хлътнах по него. По-голям беше от мен, но влюбен човек пита ли за такива работи. Идва един ден и казва: "Ако не тръгнеш сега с мен, в Сатовча ме чака друга, за нея ще се женя". И аз нали съм си била глупава, тръгнах. Пеш от Девин до Сатовча. И наистина там го чакаше другото момиче. Когато пристигнахме в Лъжница, какво да видя - тяхното семейство още по-голямо от нашето. Пет деца - четирима братя и една сестра. Свекърва ми и свекър ми излезнаха много хубави хора. Не искам да ги наричам така, защото те за мен са майка и баща. Свекърва ми готвеше в една голяма бака и аз от срам докато стигна до масата, те са изяли и все гладна си стоях. Но после свикнах. Всички бяха много добри към мен.

Там хората се занимават с тютюн, а нашият край - само с картофи. Когато за първи път ме откараха на нивата да бера тютюн, не мога да го бера, тютюнът се бере отдолу нагоре, а аз отгоре надолу. Та като започнаха всички да ми се смеят, а аз да потъна в земята от срам. Още първите месеци забременях, а преди това искам да ви разкажа за най-хубавия човек в това семейство. Свекър ми, още като влезнах в тяхната къща той ме прие като собствена дъщеря. Зълвата ми, която е горе-долу на моята възраст се готвеше да кандидатства за детска учителка в София - задочно. Свекъра ми казва - ти също започвай да се готвиш, заедно ще вървите да учите. А аз го гледам и не вярвам на ушите си. И така, аз бременна и зълвата ми тръгнахме за София. Кандидатствахме и ни приеха и двете.

Това беше много голяма радост за нас и за цялото семейство. След около един месец родих Златка. Сега да ви разкажа за това раждане, това беше голям куриоз. Идват ми болките, карат ме в болница-

та, тамън да ме сложат на магарето тока спря, ами сега, нищо не може да се види. Запалиха свещи и родих дъщеря ми. Но когато я видях, беше много черно и грозно бебе. Като дойде баща ѝ направо остана същисан. Оставих дъщеря си на четиридесет дена и заминахме със зълва ми да учим. Много ми беше мъчно. По цели нощи съм плакала. Много съм благодарна на зълва ми, която много ми помагаше. А когато имах изпит, тя пазеше бебето. Отидохме на очни и трябваше да я оставя на свекървата, но после получих мастит на гърдата и трябваше да ме оперират в София. Трудно беше, но горе-долу избутахме първата година. Свекърва ми също много ми помагаше. Много оправна жена е. Но на следващата година за беля пак забременях. Жанет я родих точно, когато бях на очни в София. Много искахме да е момче, но жива и здрава да е, много е оправна. С много трудности завърших и станах детска учителка в нашата детска градина. Много си обичам работата, защото много обичам децата.

Семейството ни се увеличаваше с всяка изминала година. След нас се ожени и девер ми и те си родиха три деца. Представяте ли си какво голямо семейство бяхме? Свекър ми не обичаше раздорите и крамолите. Много хубав човек беше. Не даваше да има разногласия в семейството и затова живеехме много задружно. Поработихме една-две години и започнахме да мислим за къща. Започнахме да строим не една, а две къщи. Нас, като най-големи ни пратиха в новата къща. А аз не исках.

Искам да ви разкажа и за моята зълва, която обичам повече и от собствената си сестра. През всичките тези години ние с нея не сме се скарали, тя много ми помагаше, много хубав човек е, направо е прекрасен. Когато учехме заедно тя не беше омъжена. Търсеха я много момчета, но тя все не ги харесваше. Когато се запозна с мъжа и нашите не я даваха, защото е било в чуждо село, при нас не дават момичетата да се женят в чуждо село, а тя мерак. Той идваше и в София, и в детската градина, аз не смея да кажа на свекъра и свекървата, защото ще ме убият. След като завърши, реши да се омъжи. Само на мен каза. Аз се побърках, толкова ми беше мъчно. Но зная, това момче много го харесваше, друг толкова не е харесвала. Отидохме с нея в град Гоце Делчев, а тя имала уговорена среща. Решили да се женят. Ами аз как ще се върна у нас. Като се върнах, казах им, те като се затръшкаха и двамата, много им беше тежко. После си я прибраха, но не отидо-

ха на сватбата. Сега ще ви разкажа за тази сватба. Тя беше много интересна. Тя се омъжи в едно село близо до Гърция. Беслен се казва. Минава се през граничната бразда за да идеш в селото, а оттам можеш спокойно да минеш границата и да идеш в Гърция. Ние тръгнахме с нейни приятели от София и стигнахме до кльона. Там пазят войници и пиле не дават да прехвръкне. Стоим и чакаме да ни пуснат, три часа сме чакали. Сватбата вече ще свърши, а ние още не сме отишли. Когато пристигнахме, булката само поглежда към пътя и плаче. Никога няма да я забравя. После отидоха да си живеят в град Гоце Делчев, купиха си и апартамент. Имат си две хубави деца, но тя за мен си остана най-хубавият човек на света и досега.

Съпругът ми Илко иначе е много добър, но обича да си попийва. Много лошо качество му е това, че много ме ревнува. Яд ме е много на него, че никога не съм му давала повод, а и досега ме ревнува. Иначе е много работлив. Работеше в обувния завод "Жоси" в Хаджидимово, но след това, защото им даваха малки заплати, се премести в частна фирма. Горе-долу се опитваме да скрепваме двата края. Децата пораснаха, а свекървата непрекъснато ми натякваше да забременея за трето. В началото не бях съгласна, но после забременях. Родих през 1990 г., а то се падна момче. Когато му казаха на моя мъж, половин час не може да се осъзнае. После черпил целия ресторант от радост. Роди се в много лошо време. Нищо нямаше по магазините. Всичко беше тогава с купони, но горе-долу се оправихме. Иначе той е много хубаво синеоко момченце, което всички много обичаме и никога не съм съжалявала, че го родих, защото той ми е опора в живота. Есента ще тръгне на училище и отсега много се радва.

По-голямата ми дъщеря завърши средно образование и започна работа в град Гоце Делчев. Получава хубава заплата и си живее самостоятелно, а по-малката си е при мен и не е на работа. Но тя израсна по-буйна и много откровена, прекалено даже. Държанието й е повече като на момче, а не на момиче, но това не ме притеснява, защото се справя чудесно в живота.

Това е в общи линии моят живот, труден, изпълнен с радост и тъги. Но няма начин, всичко какво ни е писано, трябва да се случи, никой не може да избяга от съдбата си. Не съжалявам, защото живях като човек, с труд изкарвах прехраната на мен и на децата си. А живота не може да се опише с няколко думи.

Златка, р. 1977 г., средно образование, шивачка

Родена съм в село Корница през 1977 г. Живея в много красиво село, наречено Лъжница. Не съм изкарала кой знае какво детство, но имам много хубави спомени с моите братовчеди, които са много на брой. Моята майка ми е разказвала, че когато я откарали да ме раждa, точно тогава изгаснал тока. Акушерката се побъркала, разтърчали се, запалили свещи и така съм се родила на свещи. Майка ми точно тогава е учила и ме е отгледала моята баба, която е много хубава жена и аз я обичам страшно много. Също така с огромна любов си спомням за дядо ми, който почина млад и беше прекрасен човек, много благ и с много мек характер. Даже и да сме правили бели, той никога не ни се е карал. А ние сме много, родени сме по едно и също време пет и живеехме в една къща. Спомням си, че така разпределяха работата баба ми дядо ми, че майка ми и стринка ми да не се карат. Много хубави години бяха, после им направиха къщи и заживяхме отделно. Но пак сме заедно, защото къщите ни са близо. Аз още от малка много обичам да пея. Родила съм се сред песни в много весело семейство. Дядо ми работеше в читалището като секретар. Баща ми цял живот пее и свири в това читалище, леля ми също, тя много хубаво пее. А най-малкият ми чичо завърши музикалното училище в Широка лъка, а след това висшето си образование в Пловдив, така че пеенето съм го наследила от всички. Затова нашите ме записаха в музикалното училище в Широка лъка. Най-напред като ме отведоха изкарах изпита и останах. Много ми беше трудно, малка съм, не съм свикнала без нашите и само си плачех, а иначе условията в това училище са много добри. Пансиона, където живеехме беше много богато обзаведен. Най-важното е, че за музикалната ти подготовка се занимават преподаватели с всеки ученик поотделно. Там има най-различни школи по гайда, акордеон, пеене и много други.

Иначе и влизането беше много трудно. Всяка година, за да влезнеш трябва да полагаш изпити по специалните предмети и отиваш в по-горен курс. Иначе там си формирах гласа, поизчисти се, много ми беше трудно, но първите години се справих много добре. После ме скъсаха по един изпит, уплаших се и си дойдох. Много ме е яд на мен, че не

излезнах малко по-упорита, за да издържа. Но може би голямата вина за това мое решение има моя чичо, който е учител по музика. Когато ходих при него да ме обучава, той непрекъснато ми повтаряше, че от мен певица не става. И така напуснах Широка лъка и си дойдох на село, но трябваше да уча някъде и отидох в с. Слащен да завърша средното си образование. Там се запознах с едно момче, в което веднага се влюбих. Красив, много хубав, но продължи много малко, той излезна малко Дон Жуан, като прескачаше от момиче на момиче и бях принудена да скъсам с него. Много време не можах да го забравя, но сега не съжалявам, защото разбрах, че е едно нищо. Може би голямо влияние ми оказа и факта, че още от малка съм така своенравна по характер. Приличам изцяло на баща си и той е такъв чепат и упорит като мен. Научих се да чета и пиша на шест годинки. Тръгнах на училище, децата ми завиждаха за това, че умеех да пиша и чета, аз се отдръпвах при всеки възможен начин и не можах да си намеря стабилна приятелка.

Ние бяхме много задружни и много дружехме с моите братовчеди и затова всички по-хубави спомени са ми свързани с тях. Като малки много обичахме да си правим в градината басейн. Имаше там една празна яма, а ние с пълна найлонова торба с вода влизахме вътре с шум и трясък. Близо до нас имаше едни комшии, които имаха кокошки, ние им взимахме яйцата и правехме полог да мътим пиленца. Всичко завърши с по едно конско и няколко счупени яйца. От малка много обичам празниците, защото първото нещо, което правехме беше цялото семейство да идем на концерт. Нали баща ми беше в читалищния състав. А на следващия ден е посрещането на Нова година. Цял ден баба ми и майка ми се приготвят. Най-напред замесват тесто за питата с късметите. След това почва другата с месо и ориз, , аз много я обичам. Майка ми прави много хубави торти. И всички, които идват у нас си носят продуктите, а като се съберем всички сме страшно много.

Но по-миналата година почина дядо ми и сега вече не е толкова весело. Баба ми и другите все си плачат за него. Много ни е мъчно, защото при него си израснахме. Много хубав човек беше, весел. Аз не помня случай да има сватба, а те с баба ми да не са на хорото. Нашите не са толкова привързани един към друг, баща ми много пие, а понякога посяга и на майка ми. Иначе е много добър, но винаги съм съжалявала майка ми, че и тя е сирак и бял ден не е видяла. Със сестра ми, която е много по-импулсивна от мен, се погаждаме, но и много се

караме. Тя е малко като мъжкарана. Тя е толкова откровена, че понякога ме шокира. Всичко се казва без нищо да скрие и много ме разсмива. Когато бях на тринадесет години майка ми забременя и роди момченце. Това беше голяма радост вкъщи. Баща ми беше на върха на щастието си. Най-после се е родил желаният наследник. Ние малко ревнувахме в началото, но после така се привърза към нас, че сега без нас не може. Той е един палавник, любопитен, иска всичко да знае, есента ще бъде в първи клас.

Тези неща, които разказвам, са се врязали в паметта ми, но и много неща съм забравила. Преди няколко месеца безпаричието ме принуди да си търся работа в град Гоце Делчев. Започнах работа в един гръцки цех. Хубави пари дават, а пък съм си и по-самостоятелна материално и не завися от никого. Тежка ми е работата, но никъде няма леко, затова трябва да издържа. Да не е по-лесно да сееш тютюн и да те грее цял ден слънцето. Мъчно ми е понякога за майка ми и за братчето ми, но тук е близо и си пътувам всяка седмица. А сега и сестра ми дойде да работи и живее при мен. А пък и за да си оползотворявам свободното време се записах в Неврокопския ансамбъл "Яне Сандански" да пея, така че ми е много по-интересно, отколкото на село. Сърдечна дружба с някое момче нямам. Понякога ми е много скучно, но излизам вечер и ходя на дискотеки.

Как ми се иска всичко да разкажа за себе си, но като че ли като започнеш да разказваш собствения си живот изпускаш най-съществените неща. Сигурно много неща съм изпуснала, но какъв бурен живот можеш да имаш на тази възраст.

"Навярно и аз щях да бъда като всички хора"

Предложените 3 автобиографии са на две поколения жени - майка Айша (р. 1945 г.) и две от дъщерите и - Вайда (р. 1967) и Найле (р. 1970 г.). Интерес представляват различните гледни точки (като преживявания и оценка), които имат за едни и същи събития и хора.

"Девойката да си е докрай, по-хубаво от това нема"

Айша, род. 1945 г., детска учителка, Разложко

Родена съм 21.XI.1945 г. в бедно семейство. Баща ми бил козар, пасеше селските кози. Майка ми е работила земеделие. Я съм била трето дете, което хич не ме са искали. За времето баща ми е бил много интелигентен човек. Между големия ми брат и мене е 12 години разлика. Баща ми никак не е искал трето дете. И майка ми много му се е молила: *"Мола ти се, мола ти се да си имаме момече"*. И той рекъл: *"Ми да те услушам ма, ама ако е мъжко, не знам щее да работиме, за три кащи да направаме"*. Тя е била голема на раждане и той, оти го е било страх да не е мъжко, и когато дошло време да ражда, отишел в Самоков да купува кози за пастърма, за месо. Той таман бегал и на третата вечер я се съм родила. Ама той пеша от тука през Рилския манастир, в Самоков пеша е отишел. Купил е кози и се е върнал, ама като се е връщал, тука на Големото бърдо се е подал, през нощта е било и видел у дома че свети и рекъл: *"Ле-ле мойта е родила"*. И вика: *"Така ми заби сръцето, какво ле е родила, ако е мъжко направо да го хвана и да го хвърла в реката. Три мъжки защо ми са на таа сиро-машия*?"

Дошел си и като хлопнал портичката, мойта си нене, на майка ми майка, е била при нея и рекла: *"Фатме, момиче е"*. И той рекал: *"Айша че му е името, ни на майка й , ни на майка ми"*. Това име е харесувал, това име ми е турил. Обаче да не ме са раждали, щело да е по-хубаво. Оти късмето хич не ми беше хубав. Бех на 14 години, когато баща ми умре, я учех в Гоце Делчев. Разболе се от рак в грълото. Бех на бригада в Петрич и ми се обадия. Я си немах пари, помолих комсомолския секретар да ми даде, изпрати ме на влака, и си дойдех, на другия ден баща ми умре. Останахме три сирака, никой не бехме женени. Брат

ми големия беше оглавен, беше войник.

... В пръво отделение ме учеше кака Мария Тончева. Тя беше много стабилна жена. Ама я хич не помнех кога учех. В училището ме учи, учи една буква, дорде си бегам по пате я забурея (забравя). Ем по пате се повтарех: *з, з, з,* и щом ида до дома: *"Нанко, я научих една буква днеска"* - *"Коя буква*?" и не мога да я кажа. Като маненка па хич не помнех. Баща ми ме прати да му купа цигари, много мъчни букви беха "Бузлуджа". И все ми викаше *"Айшо, че идеш там кут дедо Васил за цигари и да речеш "Бузлуджа"*, и я до там повтарам, а ага (кога) ида там, забурея. И взема да плака на вратата: *"Дедо Василе, баща ми ме праща за цигари, ма я съм забурила ке е беше"*. И той рече: *"Ела, ела, гале, я знам баща ти какви цигари пуши"*. Па там имаше на бунаро една жена - Аджирето. Имаше една петровка ябука и я се й се молех: *"Або Аджире, дай ми от капналите една ябълка"*. Тя вика*: "Е-е, баща ти е по горага, донеси ми борина, че ти дам ябълка"*. Я товара борината, носа й, тя ми даде ябълка. Нанка (майка) секога викаше: *"А бре, Метко, бре, всеки ден ми цепиш борина, борина нема, като че ли земята я лапа"*. А па я я носех за ябълки.

До седми клас учех тука и в осми отидох в Гоце Делчев. В началото бех бугава (тъпа), докато науча буквите, сетне тръгнах, бех силна ученичка. Отидохме бая момичета от тука - тава Дудето, Заривка, Зачието. А в училището бехме 15 момичета в целия пансион и над 100 момчета. Бехме в пансиона за българо-мохамедани. Сека вечер на нас ни се обяснявааше над 10 момчета. Не се хвала, я бех от най-хубавите момичета там и всека вечер направааше забави, играхме, нас ни канааше цела вечер. Най-напред ме хареса едно момче от с. Слащен. Беше много симпатично, ама беше и то сирак. Немаше си ни майка, ни баща. Имаше три сестри. Хубаво ама, то сирак, и аз сирак, немаме пари за нищо. Речеме да идем на сладкарница, той нема пари, я немам пари. Рекох си: "*Не че тва Айша, не е за тебе, това е много бедно"*. Сетне ме хареса едно момче от Бабяк. Той си ме харесоваше отначалото, па я не го харесовах, оти беше причав. Хубаво ма, той имаше повечко пари. Идем от училище, той ми носи чантата, заминеме през една сладкарничка, лапнеме нещо, на кино, натам-навам. И така от ден на ден и знаеш човек ти стане приятен с постъпките. В осми-девети бях, той изучи, бега и ние в 10 клас с други гаджета. Мене си ме хареса едно момче от Гоце Делчев. То работеше като дърводелец, ама то беше много хубаво,

ем гиздаво, ем кротко, ем добро, а па да умира за мене. Дохождаше всека вечер в пансионе да ме траси. Носеше пролетно време череши, седнеме на пейката и ядеме. Есенно време в Гоце Делчев имаше панаир със сергии и люлки. Качиме се на люлките, люляме се, крекаме се, млади! Него па си го искаше едно момиче от Гоце Делчев. То си беше чисто турче, не помаче като нас, ама хубаво, ама гиздаво. И я бех хубава, ама тя беше още по-хубава. Ние се люляме на люлката, тя седи отдолу и плаче. Я му викам: *"Исму бе, виж каква е хубава, земи си я, да си втекне* (олекне) *на ваште, знаете си се, тя си е турче, не е като нас"*. Па той вика: *"Погледни я с моите очи да видиш. Ти си,* вика*, на небето, тя е на земята"*.

И ние с него не се взехме, но и нея не щя да вземе. За друга се ожени, нея не взе. През летото, като изкарах десети клас, си дойдех ваканцията. Я като немам пари, взех да работа в горското, сушехме сено на Ридо. И там си спиме, там цела неделе. Хубаво ама, дошло една среда това момче да ме траси, да ме види. Питало дека седиме, кажали му и взело да рука (вика) дома и се подала нанка: *"Момче, ти кой трасиш?"* - *"Еми аз търса едно момиче Айша се казва, учи в Гоце Делчев. Тука ли живее*?" - *"Тука е, ама сега я нема"*. - *"Къде е?"* Тя рекла: *"Я й съм майка"*. - *"Ела тука да си поговориме"*. Такова ачик (отракано) дете беше.

Тя излезла отванка и си направали моабет. Тя го изпратила да дойде на Ридо. Едно време не беше като сега, коли, рейсове. Тръгнал той пеш, 15 км до Ридо да ме види. Тръгнал е това момче сабаалето и че дойде на пладнина горе. С един фотоапарат преметнал на рамото, с едни очила, да не можеш да му се нагледаш. Ние обращаме сеното и жените викаа: *"Мари-й, иде некой чужденец, сигурно нещо да не* (ни) *запишува"*. Я го гледам и не мога да го познаа. И като приближи и така ми рече (показва). *"Ле-ле, ми това е еди-кой си"*. Тия се спогледаа, седнаа да си починеме и той здравува всички наред. Седнахме всички заедно, попрекажувахме, смеем се и пак иска да обращаме. Той ми вика: *"Поседи малко да се видим"*. - *"Еми кой знае ще че кажаа жените"*. Станах и почнах да си обращам. Той седе, що седе, взе и па пеш, бега си. А па направи си сметка, искаше ме, нещо сме като гаджета, а я не му давам ни да ме прегърне, ни да ме целуне. Я бех нефелна (опърничева). Есента в 11 клас той ме чека на рейсо, заминал му е ядо*: "Ма Айше, защо така направи, съмнявам се да не си имаш приятел от градо"*.

Викам : *"Да си ти кажа право искаа си ме момчета от градо, ама я не сам направила още да се жена".* Та така де, кога в градо, в градо, кога тука, тука.

А па сега мъжо, дето ми е, ме искаше още от седми клас. Всичките момечета переше (биеше), само мене не ме переше тогава. Всичките връвеаше под нож и вече в 11 клас, като си дойдех ваканция бехме на Нова година, отидохме на забава. Седехме до 2-3 саато и дойде да си ме изпрати. Като почна да ми дума от училището до дома: *"Е немой , да си си в Белица, ще е че трасиш нагоре-надолу, я си те искам и нанка и буба те искаа. Даваа ми да се ожена за тебе".* Я му викам: *"Я те не ща, ти си много щур, я таков не ща, та то ние сме си наборе, ти тепръва че идеш войник, я иска да ида да уча. Като изуча, ти да изслужиш, тогава че видиме".* Той се смее и вика: *"Ъ-ъ, такваа хубава мома ергенето че я дръже две години и я да служа тя да седи. Това нема да стане, че се жениме преди да ида в казармата".*

След ваканцията си отидох на училище, съвсем малко седех там. Нанка нещо се разболе и ага Асан ме накара да дойда да си уча в Разлог. Тава ми усложни положението. Бегах от онова момче, а па и той отиде войник. Тоа беше близо тука, ходеше в Банско на работа и сека вечер беше в Разлог. Вместо да си иде в градо, дойде кот мене да ме види. Ле знаш, с един човек, с който не се виждаш, па го забореещ, с който се виждаш, друго е. И така, вуз мене, вуз мене, и днеска така, утре така, и на абитуриенската на 24 май влезе вътре, даде ми зор и още на другия ден се оженихме.

Доведоя ме тука, мераци големи за мене, и свекър и свекръва. Майко, ма момиче, ма люде хубави, тия им драго, я плака. Оженихме се и веднага съм забременела. Преди да иде войник и сватбата направихме. Я вече бех бременна, лошо ми беше, той на 7 октомври отиде войник, я не съм направила още 18 години. На 21 ноември направих. Той беше в казармата и още като млад войник не го пущаа. И я на 9 януари родих Ерфунка и ние немаме брак, нема на кой да го запиша. Па пратих писмо в казармата, че си имаме момиче, да си го пуснаа, та дойде. На 18 януари пишахме брак и тогава запишахме момичето. Служи 2 години, дойде си, хвана се на работа, като най-напред работеше в заводо като механик, след това в ресторанто бюфетчик. През 1967 година родих Джейка, 70 година - третото. Искахме да е мъжко, еми не може да стане.

Свекървата беше сериозна като всека свекърва. Не се сме карали. Това и беше хубаво, че по пате (пътя) нищо не кажуваше, не разправаше. Да рече да се оплаче от мене или да каже на людето такваа, онакваа. Ако се сме разправали вътре в кащи, седнехме двете и си се разправахме, ще е било, ще е не било. Двете се бехме разбрали, че когато се караме, да не кажуваме на него, той да не знае. Дойде ле той се едно нищо не се е случило. Като снаа и свекърва имали си сме дразги, ма иначе беше много хубава жена, много чистотница, много работна, много готвария (готвачка). Кога да дойда от работа, ядене има. Имахме си крави, млеко, всичко тя се е разправяла. Свекъро беша още по-хубав човек. Той всичко купуваше и донасаше. Бехме си заедно. С него въобще не сме се карали. Той беше кротичък човек и сме били като приятелки. Свекръвата иде в Ракитово при золвата, Асен бюфетчик, ние цела вечер си прекажувахме, той ми кажува за неговото време, я му кажувам нещо, цела вечер се бехме като дружки с него. Той що се вика повече ме е искал от сино. На оро да се хванехме, той искаше да се хване до мене, драго му е каква хубава снаа има. Много съм доволна от него.

Исках трето дете, искахме мъжко, затава искахме трето да родиме. То като се роди женско имахме разправия за името. Я исках да е Фате, а свекървата да е на голямата золва Хурие, оти тя е далече. Урето седе две-три недели без име. Той дойде в болницата и вика: *"Не дава да се издума, ако не го сложим на аба у дома да не одиме"*. Я искам друго име, тава е име за цел живот. Не можехме да надвиеме, тя беше много опака, тя за Джейка се сръди един месец, оти я съм турила на мойта майка. Един месец не искаше да я къпе. Много тарикати излезоа. Обадиа се на аба да дойде от Ракитово. Я ме беше срам от нея, да река че не й харесувам името и така го запишах Найле. Кога баща й се разболе, голямата беше на девет, Вайда на 6, Урето на 3.

Същата вечер я си гледах телевизия, чукна се на джамо и гледам Исуф. Викам: *"Ще е?"* - *"А бе елате до ресторанто, там нещо се спраа и елате да си го приберете"*. Облекох се, отидох, руках и на них, ще е да найдеме, умрел човек, утрепано, убиено, ни дума, ни врева. Петрето Ковачев дойде, качихме го в колата, донесохме го у дома, умрел, ни дума, ни врева. Отидох за докторката, пратиа ме в Разлог. Кажаа, че му са строшени 5-6 шийни прешлени. Седехме в Разлог 2 недели, дождаа от София професор на консултация и ми вика, че ако до 20 дена оживее, че ве вдигнеме за София. Ако не - нема надежда. Тава на хилядата едно да живее.

Дигнаа ме за София. Па я се си плачех, денонощно. Като гледаш толкаво мажище ни мръда, ни шава, кее да не плачеш. В София още с разтоварането го откараа в операционната, 8 часа операция, да му забияя в главата железа, да му тураа тежест, да му дръпаа главата, да може да изтеглува прешленето. В София седехме 6-7 месеца. През целото време бех придружител. Той все на легло, 150 дена ни мръдна ни нога, ни рака, се в тавана да гледа. Само гледа и дума, но не мръда. Когато помръдна с манечкия пръст, каква радост беше.

Полека-лека стъпи, една-две години мина, докато позакрепне. Почнахме да продаваме семки, от них бая пари изкарахме, две леки коли купихме. И така полека, полека децата поизрастоа, отидоа да учаа, пари иска много. Много се късах (ядосвах) с Асен, но най-много се късах с Джейка, втората дъщеря. Завръшуваше вече 4-ти курс. Усетих че има нещо, ма се не знам, ни кой е, ни каков е, тя не кажува. Тука еднаж сам седнала на пате и Мустафа ми вика: *"Да знаеш, че Джейка си има момче и може да се ожени"*. Па я викам: *"Знаеш ли го отдека е*?" - *"Е, отдека, че го знам, не го знам*, вика, *едно високо хубаво момче"*. Тя се дойде една събота, неделе и я я назорих да ми каже. *"Мари,* ѝ викам, *ти си си имала приятел, ми отдека е*?" Тя вика: *"От Сатовча"*. А то верно, има такова момче в нейния клас, учаа заедно и тя ми кажува неговото име. Я се отслабих (успокоих), щом си е нашо, от Сатовча, учат си заедно, успокоих се. Нещо па взе да ме гложда. Викам си: *"Таа Джейка право ле ми кажа, не ми ле кажа"*. И тя ми го подаде на снимка, ама ми е подала Славе на снимка, и ми кажува, че тава дете е от Сатовча. Хубаво ма, тя си бега в Благоевград я найда снимката горе. Товара я и я носа на онаа невеста: *"Това ле е?"* - *"Не е тава?"* Я рипа, та ида в Благоевград. Ма то кога иска да те излаже, ти не можеш да му хванеш пате. Набарам я в училище и я подгонвам да си я доведа с мене.

- *Еми кее така да връва с тебе, я имам чужди учебници, иска да си ги върна. Ти ме чакай тука, я до един час се връщам*. А тя не да носи учебниците, а да му каже на него, че съм отишла за нея да я забера и че си дойде. Това беше в среда. Не кажува нищо на баща и. *Да*, викам, *почине и че зема да и траса работа.* Хубаво ама, в среда ние си дойдохме, в неделе той се представил тука. Утрето я съм на работа, и старата ни директорка ми вика: *"Айша*, вика, *снощи видех твойта Светла с едно момче, не е от тука, ма много хубаво"*. Я ме забоде нож, рекох си:

Край. Загина се тука. Нема я, от кафе на кафе - нема я. Я завръта кафетата, престигам си тука, тя се прибрала. Я й викам: *"Ах свиньо, още не си си пристигнала и го си дотътрала и него. Я разбрах сичко"*. - Я не сам разбрала нищо, ама нарочно, за да ми каже. *"Като се върна от работа да му мислиш, пред баща ти всичко че признаеш"*.

Когато си дойдех от работа, нея я немаше, беше бегала. Тръгваа пеша каа гарата, ама не по пате, а по стария пат, иди та ги траси. Кажувам на баща ѝ, а той вика: *"Е що стана, баш тава що не исках, тава ли че ми се падне"*. Я го накарах в 5 саату тръгнахме. Видех адресо в хотела и по адреса право в Петрич. От них ни следа. Найдехме баща му, той вика: *"Ние нищо не знаеме. Той не си е дождал. Знаеме я*, вика, *довождал я е тука, показвал ни я е. Момичето е много хубаво. Знаеме, че е от друга вяра, но това няма значение за нас. Щом той си я харесва, за нас това няма значение. Да знаете*, вика, *тия са в Благоевград"*. И ние от там в Благоевград вечерта.

Отидохме в квартирата, чекаме цела нощ, нема я. Дойдохме си сутринта, запердихме се и една недела, тежко болни, плачеме, късаме се. Щее да работим, рогове да ти тури на главата, рогове че носиш. Еми така, като се беше оженила, па да поживела, па то така се случи, там нема работа, той отиде войник, тя дойде тука у дома, беше вече в 7-я месец. Докато беше в казармата, Росето се роди тука. Премолих се на Мисанката, да го преместаа в Елешница. Доождаше си често. Докато излезе от казармата и двете деца се родиа. На рождения ден на Росето, забремене с Юлка.

Миро не беше лошо момче, еми влезе му лошо в главата. Лошо му влезе в главата и остави Светла, с две малечки деца. Имаше много добро отношение каа нас. На сака дума: *бабо, дедо*. И най-важното живееше разделено, тука тя, той там. Той дожда през две недели,тя нищо не знае. В понеделник, я отивам на работа, тя на работа, той пали колата, без да се обади и си бегува. Я и викам: *"Да знаеш, че има нещо"*. Накарам я да идем в Петрич. Товарим децата, та долу. Като ни виде, взе да ни пъди: *"Какво търсите тука, кой ви е казал да дойдете?"* Я сама се сетих, че има нещо. За да тръгне той, без да се обади на никой и като бесен да собере всичките пари, тя му се моли, моли да даде некой лев да купи нещо на децата и той не даде ни стотинка.

Само дано сам жива и здрава да мога да помагам на децата. Щом той се скри, нема ли си човек другар, нема на кой да разчита.

Затова уважавайте си се с мъжовете, двойката да си е докрай, похубаво от това нема.

Кога почина мъжо, колкото и да ми беше омрързнало да ходим пред него, зад него, та той нищо не можеше да напраи саминка. Все едно сърцето се откъсна от мене. Децата са големи, сакой си е нанамнавам, я така оставам. А па да видиш последния ден преди да умре, да вземе да заобиколи всичко - та Ленището, Трещеник, та одил на Равен, та кут брат ми е излезъл, та вечерта се прибра в 7. Бориа се много за него и Веска, и Камова, кога човек си нема дни, нищо не може да се направи. Направи ми тогава една инжекция и направо станах като улава, ни сълза можех да спусна, улава бех, та не знам телефон на децата, та не знам кее да им се обада. И така отиде си, останааме без него, живота си връви и да е хитър човек за нищо да се не къса (ядосва). Еле, късах се, късах 10 години та и болест си сдобих. Не си кадърен да помогнеш на децата. Та така моя живот от лош по-лош, ама дано до тука да ми е било лошото, та от тука на внученцата да се порадувам.

"Криво, ляво, караме я..."

Вайда, р. 1967 г., Разложко, средно образование

Казвам се Вайда, родена съм през 1967 г. Първото, което си спомням от детството, това е г-жа Ботева, с която и до днес работим заедно. Впечатления от детската градина - много малко. Спомням си, че правихме драматизиране на приказката "Житената питка" и я бех облечена в една жълта рокличка.

В първи клас ме учеше Нинов. Много строг учител, но за една година не можех да науча кой знае какво.

Детството ми беше свързано с болести, много боледувах, получих ревматизъм, гърло. Повечето време си бех по болници. Преди първи клас бех 4 месеца в Разлог, лекува ме д-р Топалова. Един ден иде в стаята и ми вика: "На тебе ти е много високо руето. Трябва да пиеш много мед, яйца". Майка ми донесе необходимото и я изпих буркана мед наведнъж. И още на другия ден руето ми беше вред. Деца имаше много в детска градина. Спомням си, че правехме кошнички пълни с памук, много работи научих да права там. Към края на първи клас пак ме

заболе рематизо и Тошева рече, че требва да ме изпратят във филиала за ревматично болни в Благоевград. Там отидох на края на първи клас. Намираме се на края на града. Учехме първи, втори, трети и четвърти клас в една стая. Останах с много лоши впечатления, лоши учители, не се отнасят добре с нас. Даже там почнах да се напикавам. Легнем, страх те е да питаш да отидеш до тоалетната, гонеха ни с пръчка мирно да седиме. Колко голема съм била, а вече бельото си перех. Родителите ми от време навреме идваха да ме виждат, но изцело си бех сама. Непрекъснато ни водеха на прегледи, зъбите ни оправяха. Помня, че три деца с чисто здрави сливици ни водиха и ни ги извадиха. В кабинето в болницата, оти ни беше страх, доктoро като ни удари по два шамара, та на сега плачи. Ние сме сами, немаш никаква опора до тебе, на всичко отгоре и два шамара, та свет да ти се завие. Прибраха ни в училище ни живи, ни умрели, като сирачета. Майка ми беше разбрала, дойде да ме види. Я лежа, не мога да продумам, що рев изрева тогава жената. Минах втори и трети клас там. Въобще не съм останала с хубави впечатления от там. Като взех да рева, рев, рев и нашите си ме взеха вкъщи. В четвърти клас ме записаха в климатичното училище. Като дойдох тука, като си дадох зор, а да уча, а да уча и станах отличничка. Още в пети, шести клас взехме да се сещаме за приятели. Имаше едно момче от Елешница, което си ме харесваше. Майка му и баща му беха в Либия, то ни донасяше дъвки по цело пакетче. Това дете не е знаело, че съм помакиня. И един ден дойде да ме изпрати до дома и останало до прозореца да подслушва. Слушало, че си думаме на другите имена и от другия ден се махна, нема ни дъвка вече, ни нищо. Сещам се и за едно момче от Конарско. Думахме си, срещахме се. В седми клас, след като минах отлично ми купиха колело. Нема да забравя в осми клас. Искаше да имам пълна шестица, за да кандидатствам в Икономическия техникум. Един учител по физика ме накара 2 месеца да уча, че като отвори учебника, където и да е веднага да почнеш да говориш. Така и направи, на три пъти отваря учебника, кажува ти заглавието и почваш да говориш. Сега на Минев жена му като ме види, все ми вика: "Майко, Вайде, какви деца бехте. Чудех ви се, постоянно бехте в надпревара кой да е по-силен". Кандидатствах в Икономическия. Отидохме, па там много деца, много народ. Майка ми непрекъснато ми повтаряше: "Нема да излезеш първа". Я седа, пиша, пиша и в 12 часа излезох. Ана (майка) е вънка и вика: "Майко, майко, що стана с

това дете, едно по едно децата излизат, тебе те нема." Като излезоха резултатите никое не беше изкарало от децата, само я. Приеха ме заедно с Нина Стояновата. Ле и тя е без баща, а моя баща е инвалид, приеха ни в Дома за деца и юноши. Облекли сме ония дълги манти, децата ни гледат, присмиват ни се, чисти селянки. Ние като сме ревнали се на едно, пишем да дойдат да си ни приберат. Дойдат нашите: "Мари, че седите, че свикнете". Мина се първата година. А на тоя пансион строг режим. Сутрин ставаме в 6, гимнастика, после вървим да оправиме леглата. Па тия са наредени едно до друго, под ъгъл да са наредени чаршафи, одеяла, възглавници. След това минава дежурен и оценява всяка стая. И до днес не можех да свикна с тоя навик. Във втори курс почнаха да ни прават гафове в пансиона, взех да рева и ни преместиха в другия пансион на Икономическия. Близо ми беше до училището. Почнаха да излизат приятелчета. Запознах се с един - се ми се водеха от долу, от Сандански. Петър се викаше, българин беше, от мелнишките села. Писма си пишехме, одих у них на гости. Отиде войник, я ходех на свиждане, на клетва. Един път идеме от свиждане и се запознаваме с Миро. Доожда неколко пъти в пансиона и я ме хареса. Еми хубавко момче, око хваща. Ходихме с него 2 месеца, бехме вече на стаж, абитуриентската е минала. И ей я, един ден иде ана да си ме прибере, нещо е научила. Я се чуда как да я излъжа, за да ида да му кажа, че се прибирам. Както и да е, дойдох си в къщи и ей го него в събота се представи в нашия град. Като дава зор, айде да се оженим, та айде. Я не се съгласявам, той дава зор. Все викаше: "Ако не се оженим, че се забравим, ти нема да ме чакаш". На другия ден ана научила кой, къде е и е на всичко отгоре българин, стой та чекай. От дома отидох в хотела, заедно с Миро да бегам. Ама нема да вървим по пътя си, ми по стария, да не ме намерят. От гарата с камион до Елешница и оттам в Благоевград. Ти да видиш ма щура работа, бе, детински акъл. В Благоевград отидохме у Нелка в квартирата, страх ме беше да идем на друго място, да не ме намерят. А па тия като дойдат, къде ли не ме са търсили, Благоевград са обърнали и нема ме. На другия ден си викам, требва да им се обадим. Изпратих Миро да им се обади по телефона, мене ме беше страх. След неколко дена баща му иде в Благоевград, намира ни, дава ни пари, ни му се скара, ни нищо. Дойде сестра ми, мъчи ме да си дойда в къщи, я не исках и това е. Отведе ме в една джунгла, къща тук таме, вода нема, само две стаички. Поседехме две

недели, четири дойдохме да видим нашите. Забременех веднага, взе да ми става лошо, все да повръщам, на легло седех. Свекървата насадила 15 декара тютюн, много, та по цел ден нижа. Цело лето бех навам, нанам, да се оставим, не се оставихме, ама имало да се пати. Взехме да се караме, майка му все го защитава. Решихме да идем на квартира в Сандански. Поседехме малко и той отиде войник. От Благоевград си дойдех вкъщи и след два месеца родих. Родих, а него го нема. През тия две години се роди и другото дете Елка. Уволни се и три месеца след това баща ми почина. Той като взе да дава зор да си идем на село. Почна работа в завода, не седя и два месеца. Отидохме пак в Сандански. Баща му му купи колата и ела го виж, не седи на едно место, все е някъде тръгнал. Почна да закъснева, по цела нощ не се прибираше. Децата всеки ден ставаха свидетели на скандалите. Реших да се махна за малко от него. Отидох да живея при нашите. Отначало идваше всяка седмица да вижда децата. Постепенно свижданията намаляха на две седмици, на един месец. Дойде един първи май и донесе да продаваме череши. Стоя два дни, продадохме ги и на трети май я съм на работа, той взима парите и без да се обади на никой си заминава. Прибираме се на обед от работа, него го нема. Чакам един-два часа да се прибере, него го нема, търса парите, нема ги. Викам си, тая работа не е читава. Вземем и двете деца и ана и я, та на Сандански. Вечерта той се прибира та като почна да се кара, защо сме там, какво търсиме. Както и да е, разбрах, че е имал любовница, парите е взел да й купи подарък за рождения ден. Разбрах, че между нас нищо вече не може да има. Прибрах си се вкъщи. И до днес, вече 5 години, гледам си децата, криво-лево караме я. Мойта заплата е много малка, на всичкото отгоре почнах да уча. Не знам тая есен откъде да събера пари за таксата. Децата са големи, търсят си своето, кое по-напред.

- Какви са взаимоотношенията в семейството ви?

- Моето семейство са децата и майка ми, отчасти сестрите ми. Обичам, уважавам майка си, колко жертви е направила заради нас. Баща ни много рано стана инвалид. Толкова се грижехме за него. Той не можеше нищо сам да свърши. Беше ни дотегнало на всички. Когато умря, все едно сърцето ми извадиха, толкова ни беше тежко. Като си помисля само колко неприятности е имал заради мене, колко грижи му създавах, още повече се измъчвам. Нито една от сестрите ми не му е създавала неприятности като мене. Затова пък, като си дойдох в къ-

щи, те и двете в София, най-много се грижех за него.

Със сестрите от малки не се погаждаме (разбираме). Та ние почти не сме живели заедно. Дете още отидох в Благоевград. Видим се на няколко месеца за малко. Такова ни е и вижданeто. Те двете са заедно, погаждат се, мене за всичко ме изолират. След като дойдох тука да уча, сутрин излеза в 8, вечер в 8 се прибирам. Легам и заспивам, ни се видим, ни се чуем. Понякога, много ми е било тежко, те двете, я изолирана. Вместо като сестри да сме задружни, да си живеем, ние сме се хванали гуша за гуша.

Каквото е отредено на човек, това се случва. Така и на мен ми е било писано на детински свет да се женя, деца да родя, да се разведем и да си гледам сега децата сама.

- Страхуваш ли се от смъртта?

- Да, много. Баща ми почина в ръцете ми. Няма да забравя как изведнъж от човек жив се превърна в нищо. И оттогава като се наплаших, все ме е страх. Сама вечер в стаята не оставам. Ако се наложи да се прибера късно, заръчвам да оставят лампата светната. Всеки човек носи смъртта на раменете си, но много рядко некой да не се страхува от нея и отвъдното, неизвестното.

- Каква е мечтата ти?

- Да съм здрава най-напред, за да мога да гледам децата си. Само ей с тия ръце две деца на днешно време лесно не се гледат. Много ще се моля на съдбата майка ми също да е добре, че тя е единствената ми опора в тоя живот. За другар в живота вече не се надявам. Свикнах сама, криво ляво се оправяме. Дано децата ми поне да са щастливи и не повторят моята грешка. Нали знаеш, има една стара поговорка "Всяка жаба да си знае гьола". Ако знаех смисъла по-рано, много неща нямаше да се случат. Навярно и аз щях да бъда като всички хора, така както Всевишния е надарил.

"Каквото и да се случи, знаем си го само у дома"

Найле, р. 1970, Разложко, учителка, висше образование

Родена съм 1970 г. в Белица, три деца сме, аз съм третата нежелана сестра. Майка ми се казва Айша, домакинка е в детската градина. Баща ми е починал в момента, но беше инвалид по болест, не си го спомням здрав. Учила съм в Белица, ходила съм и на детска градина. Спомням си един интересен случай, на рождения ми ден, на колко години съм била, може би четири. Госпожата ми подари едно комбинезонче за подарък и понеже имах рожден ден, бях свободна да си правя каквото искам. Играх си с едно копче, мушках го в носа и копчето не може да излезе. Нофка извика учителката, майка Айше, всичките натискаха носа, отваряха устата и в крайна сметка копчето излезе. Това е първият случай, който си спомням на рождения ден.

Детството ми е било хубаво, интересно. Като сме били три еднакви деца сме имали много теми за разговори, помагали сме си в много неща и най-вече носили сме си дрехите. Бехме много задружни и най-вече с голямата ми сестра. Със средната повече от пет минути не можем да стоим заедно. Даже преди две години тя женена, я женена, стигахме до бой за един сервиз, който си беше мой, тя не ми го даваше да си го взема.

Всичко това се случи, понеже не сме много общували. От 1 до 4 клас тя беше в климатичното училище, после в Благоевград. Излезе в 7, върне се в 7 и в 8 е заспала, нема време да контактувам с нея. Спях в една стая с голямата ми сестра. Шест години е разликата между нас, я й бех като талисман. Тя излезе на среща и ми каже къде е, я у дома я крия. Нашите ме питат къде е, я си трая. Изпратят ме да я търса и дома викам: "Срещнах я по пътя". Затова просто си имаме голямо доверие. После Вайда в 8 клас отиде в Икономическия техникум, сетне направо се ожени и не сме имали време да сме заедно, да си споделяме и изобщо да се вълнуваш от проблемите и чувствата на другата. Докато с голямата сме били в една стая през цялото време, после тя отиде студентка, я ученичка. Всека ваканция тя ме взимаше в София. Като студентки също живеехме заедно, затова с нея имаме така по-добри отношения. Живеехме бедно, пари за дрехи нямаше. Няма да забравя, за един Байрям си бех събрала 7 лева и ги давам на майка Айша да ми

ги пази и да мога да си купя после нещо. Един ден в магазина виждам сандали от 6.50 лв. и отивам да си търся парите. Тя ми обяснява, че парите й требвали и няма в момента, похарчила ги е и ми вика, че като вземе заплата, ще ми ги върне. Ама едно дете в четвърти клас на онова време не може да я разбере. Била съм много глупава, сега децата са по-умни от нас. И в момента, в който тя ми вика, че няма пари, я й викам: "Крадла!", защото тя всъщност ми е открала парите. Най-близкото нещо до нея беше бастуна на баща ми. Тя го взема, обръща се и без да гледа такъв бой ми удари, че после три дни бех легнала по корем.

В нашата къща навънка нищо не се е казало. Каквото и да се случи, знаем си го само у дома. Каквото се каже, слушало се е, макар че много работи ти се е искало, като ти кажат нема пари, не може и край, това е.

В училище съм била отличничка. В първи клас ми беше Томов, сутрин и след обяд Петрана. С най-добри чувства си спомням за Томов. Той ме научи да пиша много добри съчинения, той ме научи на математика, изобщо на всички потребности, но за Петрана нямам добри спомени. С нея имам такъв случай, който съм запомнила. В трети клас съм и започвам да заеквам. Никой не можа да разбере от какво стана така. Спомням си, че имах едно стихотворение наизуст за домашна "Какъв искам да стана". И понеже го научих първа и вдигнах ръка, че искам да го кажа. То започваше с думите "Аз искам да стана, аз, аз". Като казах заглавието и първото изречение и край, спрех и почнах да заеквам, децата почнаха да се смеят. Тя си стои и нищо не вика, тя мълчи и аз мълча. Вика: "Знаеш ли го?" "Знам го." "Кажи го!" Не мога да го кажа. Ако иска мога да й го напиша без да гледам, но не мога да го кажа. Тогава тя дойде при мене, издърпа ми ухото, удари ме и вика: "Нема да се учиш да лъжеш още трети клас. Щом не си го научила, защо ставаш?" И съм запомнила този случай. После в четвърти от самосебе си почнах отново нормално да говоря, само че много по-бързо, да не ми се разбира. И в момента заеквам леко, не се разбира, защото изговарям много бързо думите. Друго интересно в училище не си спомням.

Имах приятелки много добри, но имах приятел много добър, просто приятел, с когото си споделяхме абсолютно всичко. Той за гаджета, аз евентуално за гаджета, давах му съвети, уреждах му срещи. С

него останахме приятели докато се ожени. И в София като студенти всичко си знаехме. Всъщност това е най-голямото ми приятелство и единствено толкова силно с момче, а не с момиче. Много сме си помагали. Приятелки съм имала много, понеже съм контактна личност. По лагери като съм ходила веднага съм си намирала компания.

В гимназията не помня нещо интересно да ми се е случило, освен че в десети клас лятото за единадесети си хванах първото гадже от града. Беше по-голем от мене пет години, почти най-големия хулиганин на града беше. Нашите не ми даваха да се срещам с него, обаче ние продължихме да ходим целия единайсти клас и първи курс студентка. Родителите му бяха твърдо против мене, защото я съм отишла да уча студентка в София, вече не съм за него, сигурно съм станала руспия, че самочувствието ми е станало по-голямо и го накараха да се ожени за една друга. С него имам добри спомени, излизали сме, изобщо това е първата ми любов и не съм я забравила.

След гимназията имах голем късмет да стана студентка. В Благоевград не можах да изкарам политическия изпит, понеже изобщо не бях учила, не ми е приятно, отидох в Пазарджик. Приеха ме, защото имах висока оценка от дипломата и другите оценки. После по "Телевизионен справочник" обявиха, че в Софийския университет има 52% двойки и обявиха второ класиране. Изтеглих си документите от Пазарджик и ги подадох в София. Там в секретариата ми казаха, че има места и за начални, и за предучилищни, но аз бях категорична, че искам детски. Тя започна да ме разубеждава, че е по-хубаво начална, по-големи деца, междучасия, ваканция, по-големо уважение - не искам и това е. В София отидох с уговорки от страна на майка ми, че ако се наложи ще дойде да живее с мен на квартира, но там да съм. София ми се струваше много далече, сестра ми беше в момента прекъснала и просто ме беше страх да живея толкова далече, в такъв голем град, непознати, имаше ли там кой да ме поеме? Не. В началото си доождах всека неделя. След това по-редко, почти свикнах, имах си компания, но не от нашия факултет. Събирахме се, по цели нощи сме стояли, карти сме играли. В III и IV курс имах гадже от Слащен. Със сестра му бехме приятелки, после се запознах с него. Беше грозен, нищо не стана. Като завърши, ожени се и сега семейно си ходим на гости.

Сестра ми дойде когато бех във II курс. Живеехме отначало отделно, но аз отидох при инспектора и с големи лъжи ни сложиха заед-

но и то в нов току-що пуснат блок. През тия две години не сме имали никакви проблеми, много добре се разбирахме. Коя каквото иска това си работи, коя където иска, там върви. През цялото време аз съм готвила. Купихме си от едни виетнамци печка "Раховец", съдове си имахме и всеки ден, понеже нейното училище по-трудно от моето, имах повече време. За да си помогна на бюджета гледах едно негърче почти три години. Всекидневно го вземах от детската ясла, после от детската градина. Зема я в 4 часа с количката, може да се разхождаме, може направо да си я прибера. Взема я при мене, ако се е напикала, сменя я, ядеме. Три години почти това дете го гледах, като в началото взимах по 2 лева на час и се стигна до 7. Така много си помагах на бюджета. После със сестра ми почнахме да чистим една поща за 100 лева на месец. Всяка вечер страшна мръсотия, да сметеш, да измиеш, да оправиш, един път месечно прозорците сме мили, пердета сме прали и се отказахме. Много работа за нищо пари.

Много приятели имахме в семейния блок. До нас в блока едно семейство иракчани. С тех бехме всеки ден заедно. Имахме ключ от техната стая, те от нашата. До 4 часа сме играли карти, идваха в Белица на гости. Като си дойдеха есента от Ирак по едни обувки ни донасяха, пари назаем ни дават. Почти навсякъде бехме заедно. Покрай тех още с две семейства се сближихме. С жените си правехме женско парти. Седнем на земята, правят сладкиши чак, бисквити и почваме да си говорим за всичко, за мъже, за деца, за всичко. Правехме сравнения между нас и тях. Като бях в тоя блок си ме хареса един негър от Нигерия. Постоянно се шегуваше с мене. Много добро момче, имаше приятелка от Етиопия, но викаше, че според тех, негрите, я съм много красива, защото приличам на "гитара". Та тех това им е било критерии за красота. Постоянно имахме гости в стаята, може би сме стигали до 12 човека на маса да ядеме, с един пълнен шаран например или с нещо друго. Със сестра ми въобще не сме имали проблеми. Парите ни са били заедно. Специално тя като е отишла преди мене в София, нейните разбирания са по-други от моите. Тя пътуваше много. Имаше си гадже от Стара Загора. И не е имала проблеми. Дойде и рече: "Сестра ми, в 2 ч. заминавам". Край, нито съм я питала къде отива. Взима парите и заминава. Никога не съм я питала, къде ходиш, при кого ходиш или да искам нещо да ми обясни. Мине време и тя сама ми каже. И затова много се разбирахме, защото една на друга не сме

си давали акъл, всяка си е преценявала. Последната година в семейния блок бехме почти заедно, с общи компании. Не си сме идвали заедно, за да може едната да дойди примерно единия месец, другата другия. Така се една всеки месец виждахме майка Айша.

Баща ми беше много лош. Много държеше на морала в семейството. Не даваше да излизаме до късно навън, да имаме гаджета. Понеже бех най-малка, получавах голема защита от нанка (майка) и буба (баща). Бех най-глезена и най-малко изпатила от него. Може да се каже, че най-малко бой съм яла, най-много бой е яла голема ми сестра. На нея й се забраняваше всичко. В други отношения баща ми е бил много добър. Колкото сме били много и не сме имали пари, а не може да се каже, че сме били бедни, защото с тия семки, които продавахме, свързвахме краищата. Той все викаше: "За ядене пари давам, за дрехи по-не давам". Ние сме износвали, средната от големата, я от средната и така. Но ядене се купуваше, по една касетка череши, по една касетка ягоди, по цела щафета луканка. Просто за ядене даваше много пари. От 4-ти клас си пишех с едно момиче от СССР. През 1987 г. получих покана да ида на гости при тая приятелка. Отидохме с големата ми сестра и най-важното, баща ми тогава ми даде 2 хиляди лева за билети, за подаръци. На следващата година пък тия дойдоха у дома, пак похарчихме хиляда лева. Това е един много добър спомен, защото не всеки родител, особено с три деца - една студентка и две ученички, ще са съгласни да дадат толкова пари на некакво хлапе, че иска да иде в чужбина или да посрещне гости от чужбина.

Лично с баща ми се разбирах повече, защото бех най-послушна от трите, най-малко беля съм давала. Като почне да се кара и изпади всичките по другите стаи, никой не смее да се подаде, само я влизах да му подам пепелник, вода, бех и най-терикатка. Като рече да ме удари, я седа на вратата и не мръдам оттам, а ония вървеха при него. Той ги накара да клекнат и понеже с десната ръка не можеше, с левата хваща за косата и дръпа нагоре от земята. И с мъничките столчета с дървените ни удареше. Ама я като се бех изхитрила, той рука (вика), рука, я седа на вратата. Той хвърли стола, я се скрия в коридора и повече не стъпвам вътре. Големата ми сестра от него е яла най-голем бой, изобщо към нея е бил най-строг.

Баща ми беше лош, защото в неговото семейство са били 3 момичета и той единствено и то най-малкото момче. От малък е научен

каквото да се изпълнява, просто така е възпитан. По-късно като инвалид много се изнерви, толкова време на легло, след това не може нищо сам да направи, свързано със самообслужването - непрекъснато иска да има човек около него да му помага. Всичко това оказва въздействие.

Като почина имаше нещо като предчувствие и мен, и у сестра ми. Вечерта бехме на купон и се прибираме поотделно, защото точно тогава още не живеехме заедно. Я се прибрах сама и не мога да заспа, се мислите ми в нея, че нещо е станало с нея. Обади ми се сутринта да ида веднага при нея. Сутринта нашите са успели да се свържат с нас. Цяла нощ са мъчили и нищо. Ага Муса е тръгнал с колата за нас. В 7.30 се са свързали със сестра ми. Майка Айша й е рекла: "Баща ти нещо е много болен и искаме да си дойдете, пратихме кола за вас". Дойде ага Муса и ни викна. Той въобще не слезе от колата. Щом ни погледна и започна да плаче. Той ни прегърна и вика: "Нема какво да ви кажа, вие сте се сетили, айде да вървим, че днеска е погребението и иска да го завариме, да го видите за последно". Оттам до нас и тримата сме плакали. Като дойдохме беше обед. Влезохме вътре и понеже той винаги е бил лош към сестра ми, а в същото време му беше слабостта и тя много го обичаше, с една дума умираше за него. Като влезохме, тя падна на земята и започна да плаче, а пък я го хванах за главата. На майка Айша беше направена некаква инжекция и тя беше много заулавена (отнесена). Нема да забрава, донесе Ася тутманик на обед да ядем и ние всички се събрахме в този момент на масата. Когато го изнесоха наванка ходжата не кажа нищо лошо, съвсем малко продума. Отидохме с дайчо Джемал на гробищата, за да видим къде го оставят. Спомням си, че голямата ми сестра дойде на гробището, а за Вайда не знам беше ли, не беше ли, не знам. Загубата беше осезателна, макар че не сме го показали външно. Като влезеш в стаята на леглото срещу вратата нема никой, празно е, нема кой да ти се кара, чак след това се сетихме колко се сме карали кой да му помогне да се обуе, да се хвърли пепелник, да му се отвори да излезе, беше ни вече омръзнало на всички.

- За съпруга ти какво ще разкажеш?

- Със съпруга ми Усе не знам как се запознахме. Бехме в една обща компания и я много се майтапех с него. В последствие станахме гаджета. Той ходеше с една сервитьорка от нашата махала и тя непрекъснато злословеше зад гърба. Един ден не изтраях и викам: "Така и така, ти си толкова тихо и скромно момче, как можеш да я понасяш,

не видиш ли че те води за носа?"

Мина се известно време, днеска излезем, утре и както си бяхме в една компания, неусетно почнахме да ходим. Същата година се оженихме. Тогава бях безработна, нямаше никакво място. Същата година записах преквалификация начална педагогика. Помагаха ми всички и свекър, и свекърва, и майка Айша. Една година с много зор, нема пари, дом обзавеждаме, едно по едно събирам. И ето всичко, което имаме е със заем, с лишения, имаме нещо налице за три години семеен живот. С Усе се разбираме, обичаме се. И дано винаги да е така!

"Ще дойде време железото да говори, железото да хвръка по небето"

Нурие Муратова

Проучването на семейно-родствените отношения и връзката им с навлизането на модерните феномени (телевизия, радио, фотоапарат) в бита беше проведено в град Якоруда и съседното село Конарско.

Целта ни е да предоставим едно проследяване чрез анкети на процеса на модернизация на семейството в една селска среда, която постепенно сменя облика си. Хронологически погледнат процесът на цялостна модернизация, в резултат на който се променя облика на едно населено място, има своите измерения и в микроструктурите, каквото е семейството. Нашата амбиция е да покажем една на пръв поглед логична зависимост между модернизирането на общността като цяло и напредването на тези процеси в семейството.

В работата са използвани демографски и статистически данни, архивни материали, съчетани с анализ на анкети с мъже и жени от Якорудско, както и лични наблюдения. За вземането на анкетите, които частично предлагаме по-долу, сърдечна благодарност дължа на Фетие Шаранска от гр. Якоруда. Имената на информаторите са сменени по тяхно изрично желание.

Целта на нашите занимания беше да докажем, че с модернизирането на селото Якоруда (град става на през 1964 г.), високопланинско селище с доста ограничени възможности за препитание и навлизането на технологиите и модерните феномени като влак, радио, телевизия, фотоапарат и други, имат своето отношение и към процесите на модернизиране на семейството. Връзката между процеса на навлизане на техника в бита и промените в семейните отношения е определено ясно очертана. Темповете на протичане на тези два процеса са различни - сравнително бързото и внезапно навлизане на технологиите е последвано от бавна и мъчителна промяна на микроравнището на семейната плоскост. Тази взаимовръзка виждаме на няколко равнища:

1. Раждаемост, брачност, разводи - чисто статистически погледнато за 20 години (1925-1946) броят на населението на Якоруда се е увеличил с 20%, което само по себе си не е демографски преход. Данните

през последвалите периоди не показват каквато и да било промяна в ръста на населението. Темпото на развитие се запазва относително постоянно, което показва, че по отношение на раждаемостта не са настъпили промени. В настоящия период темповете са намалени значително.

2. Цикълът на развитие на семейството и настъпването на моментите на отделяне на новосъздадените семейства се ограничава в материалното замогване на населението и промяната на начина на препитание. Във всички автобиографични текстове, с които сме работили, става ясно, че отделянето на младото семейство преди социалистическия период, е нещо неестествено и тенденцията към отделяне е свързана от една страна с подобряването на материалното състояние и затварянето на общността. Появява се феномен, при който натискът на общественото мнение и критерии за благосъстоятелност се оказва именно възможността за предоставяне на отделен дом на задомените наследници. Това изискване става едно от най-важните за определянето на обществения престиж. На практика състояние, характерно за една чисто затворена общност от селски тип се съчетава с различно по семантика явление, каквото е неолокалитета. Той от една страна е продиктуван от наличието на чисто материалната възможност, а от друга е резултат на един вид задоволяване на нова ценност. Парадоксалната зависимост между модернизационен процес и общностна ценностна система е поставен в основата си на икономическа основа.

Архитектурната промяна на къщата:

В началото на века старата якорудска къща е обединявала съжителство на хората (на горния етаж) и на добитък (на долния етаж) (По-подробно виж Пепа Масларова, "Старите якорудчани", С. 1982). Семейството в този период съставлява баща, майка и незадомени деца. За всяко задомено дете се достроява отделна стая. Когато това не е възможно младите семейства отиват да спят на тавана (потона). Даването на оженените синове на отделна стая се приема като бащин дълг. Неписано правило не позволява на задомените синове да се отделят от родителите си. Това става в изключително редки случаи, когато има неразбирателство между младото семейство и старите. Тогава този син няма право на никакъв дял от имота.

3. Промяна на отношенията в семейството

В големите патриархални семейства в началото на века бащата

е едноличният господар, който определя кой каква работа да върши, разполага с целия семеен бюджет, определя на кой какво да се купи и е единствен господар на имотите. Разделянето на имота става едва след смъртта на бащата само между братята. За сестрите се отделя символично място, което било "наречено" на тях в случай, че им се наложи да се върнат в бащиния си дом. В случай, че майката надживее бащата при делбата и тя има право на равен със синовете си дял. След смъртта й нейният дял остава притежание на този от синовете, при когото е живяла (обикновено най-големия). Когато след смъртта на бащата голямото семейство не се разпада, първенстващата роля се пада на най-големия брат, който иззема всички функции на бащата.

Разпадът на големите патриархални фамилии приключва окончателно със създаването на ТКЗС. През социалистическия период вече семейните отношения се обсъждат и контролират от държавата.

4. Свободното време и връзката му със семейните отношения - освен общоселските веселби, особено широка популярност специално сред мюсюлманите има т. нар. ходене на врата, т. е. отиване семейно на гости вечерно време и почти задължително само през зимата, когато няма земеделска работа.

5. Отношението към децата - за непристойно се смята бащата да погали собственото си дете пред чужди хора и за задължително - да го прави с братовите си деца. Процесът се развива към постепенно поставяне в култ на детето и от строгото възпитание, почти всички интервюирани констатират, че няма и следа. Бъдещето на детето е основната цел и дълг. Постепенно след 70-те години образованието на детето се превръща в самоцел. Голяма част от интервюирани отбелязват лишенията, на които са се подложили, за да може децата им да станат образовани.

Анкети от Якорудско

Шукрия Мангов, 69 години, град Якоруда

За пръв път видях снимки когато станах по-голям. За пръв път се снимах за паспорт на 16 години. Учил съм до IV отделение. Немаше кой да ходи на паша с кравата. Не съм чел книги като дете. Немахме и телевизор, и радио. Телевизор си купихме 54-53 година. Не съм ходил и на кино. За пръв път съм гледал филм като ученици когато бехме. Момечетата (момичетата) са ходили на училище. Учили сме заедно с момечетата.

- Кой командва във вашата къща?

- Който стане по-рано.

По-рано децата имаха уважение на по-старите, сега вече не е така. Сега и преди децата си имаха страх повече от бащата, него слушаха.

- Отношението към децата зависи от детето. Не се опитвахме да ги задоволим материално, защото немаше за нас. Като нема за нас нема и за децата. Беше що изкараха от къщи. Производство нема, пари нема. От дете помна, че съм ходил на паша с кравите. Никъде не сме ходили на почивка, освен на паша, в гората. На море ходихме и на третия ден си дойдехме. Не можехме да седим.

На 16 години останах сирак и станах глава на семейството. И започнах живота. След това в казармата 6 месеца изкарах, това беше трудна работа. Сам си, мача (майка) немам, баща имам, сестра... и така.

- Имаш ли снимки?

Снимки имам като ергенин, от казармата, с моми.

- Пазиш ли нещо като семейна реликва, за спомен...

- Немаме нещо кой знае какъв инвентар - котлета, тепсия, дръвени лъжици.

- Занимавахте ли се с политика тогава?

- Ами никаква политика, и чорбаджийте тога..., дали е имало и гласуване тога. Не се гласуваше, само чорбаджиите гласуваха за министри. От нашите немаше такива. ... Я не съм и в състояние да гласувам. Помна си беше Александър Стамболийски, Чимон Джеорджиев, е

такива помна. Фердинанд помна, думаха за него. Цар Борис освещава гарата 34-та година и отиде на Вапцаре на гости в Банско. По-рано не беха толкова много министрите.

- Кога младите семейства се отделяха от старите?

- Как ще се делат като работат заедно, поминък заедно. Ти си у мача ти и у баща ти, къде ти кажат, там ще идеш. Ти ще идеш на паша, ти ще идеш с кравите, ти ще идеш с овците, оня ще измъзе... На нивата си сте цел колектив, нема бригадир. Зависими сте от главата на семейството - иди налей вода, идеш, иди навали оджин (огън), навалиш. Командваха по-старите. Мажките командваха, женските изпълняваха. Ми не е имало пари да палуват людето, защото си произведеш от тебе. Работехме в годината по 36/7 дена през летото и есен си набавиш храната за стоката - да връшеш... и нема пари да запалиш колата. Ако те рукне (викне) некой човек да откараш сено, ще си купиш и сол и ще видиш свет и такива работи. Рукаха у дома инджа (леля) - дей ни да си навалим оджине. Кой окоси - от стоката и риза, и всичко. Сега тоя живот не можем да го найдеме. Редко се отделоваха от старите. Как ще се отдели като нема дека (къде) да работат. Нема ниви, работат на старите. Всичко със самаре се караше - дъски, линията се направи всичко ръчно, всичко е копано. Линията е направена 34-та. Помаци немаше в управата, все си бъгаре, падара беше наш. Кмето беше от Скопие преди 9-ти. Утрепаха го партизаните, той не беше лош човек, направи тука пътища, бани, пералище във всека махала. Беше един секретар, един заместник и кмето и падаре. Немаше повече. Немаше разходи.

- По колко деца се раждаха?

- Най-малкодетните са 4. От 4 до 6-7. Оти (защото) да има работна ръка. Не е толкова простотия. Мъжа ти ако иде да изкара нещо, жените си седат в къщи. Може да идат у чорбаджиите да копат или да ги хранат.

Снимките беше джунах (грях), грешно е да се снимат. И да се хванеш на урото с мома, това беше признак, че я харесоваш.

Имаше учители и от Якоруда, ама повече от Банско, Добринище.

По-рано не беше важно ученето, де маре, не ще станеш даскал.

Некогаш си направехме моабет в тъмница, да не харчиш ток.

Гюлтен Оджова, 64 години, град Якоруда

Тогава беше така - немаше снимки. После вече взеха да ходат навам-нанам да снимат, беше много интересно, на старите хора им беше много интересно. Сметаха, че грех било това да направиш снимки, а пък то нема нищо в тая работа.

По-рано се учеше, я когато учех беше много нещо, който завършеше 7 клас. А сега децата много искат да учат. По-рано и родителите не ги пускаха да учат, за да работат. Директорът дожда (идва) да се моли, ама трябва да се работи. Щом завръших, хайде в ТКЗС-то на работа. Иска да се работи, да се поминува некакси. А сега родителите зорлем теркат (карат) децата. Сестра ми отиде да учи, тя в Пловдив завръши, ама тогава беше така. Момечетата (момичетата) пращаха да учат, ама то беше редко. В гората имаше училища, няколко класове, в една стайчка там от всичките махали. Учителите в дъждове и снегове ходеха там да предават на тия ученици, само и само да се учат нещо тия деца. И у дома я имах две етърви и свекървата, съберехме се и неколко жени от махалата и се провеждаше у дома кръжок. Имаше три учителки ни четеха, хубави книжки ни четеха, много ни беше интересно, драго ни беше учителката да дойде да ни чете. Родителите искаха повече да работиш, да предеш, да плетеш, да се учиш да тъчеш, да те катат - чеиз да се направя на момечетата. Пък училището ... Ходеха с кравите, с овците, по чужди хора са ходили да ми купат гуменици да ида есента на училище. По-рано беше така, пък сега на децата им се предоставя всичко възможно само и само да се учат децата. Телевизорите беха редкост. Докараха. Идем некъде да погледаме, интересно им е на децата. Добре, ама пари немаше всеки да купи телевизор. Събираха се така в къщите да погледат. През 70-та вече повече имаше. С интерес гледат хората, оти това го немаше по-рано.

В читалището сме ходили редко на кино и там не са ни яко (много) пускали, оти има работа. Щом излезе от училище дете, хайде на горското на борика да си изкара некой лев, кой работил за стотинки. Сега децата чекат всичко на готово. Редко ходеха на училище, който имаше мъжко, пък момечетата ходеха на паша, за да ходат да учат. Това беше сиромащии, от работа, на работа. Требваше да се работи. А сега децата са задоволени със всичко, само да учат.

По Рила сме ходили на работа да изкараме некой лев. От тука до

Генерал Ковачев ходехме пеша. Не не качваха на автобуса, бегахме от ТКЗС-то оти малко плащаха и требваше да търсиме поминък. Хайде, поседехме два месеца и пак си дойдохме тука. Камена тежи на мешката (Камъка тежи на местото си), не е лесно и на некъде да мизеруваш.

В семейството пръво щеше да седне бащата на софрата. Зацръпеше (загребе) ли той, тогава децата ще зацръпат и жената и тя беше подчинена на мъжа, и децата беха послушни, докато сега всичко е равноправно. Докато сега децата немат никакво уважение на родителите, кой накъдето си му е удобно натам връви. А родителите требва да са уважени и требва да се уважават старите хора.

По-рано немаше нито морета, нито почивки зимата. Прибереше се имота есен, зимно време ще се събират хората на попрелки. И майката, и бащата, и децата ще идат у друго семейство на попрелка, на врата се викаше по-рано. Ще изпекат комби (картофи), ще извадат трушия, някои пък ябълки изваждаха да почерпат гостите. Пък сега с кафета, с пиенета, сега е безразборност. Немаше го това.

Снимаше се повече за паспорта, после взехме да ги събираме, пазиме си ги за спомен. Пазиме си на потоно черги, сандъци аши... от родителите. Сега младите гледат да изхвърлят, не им се пазат такива работи. Умре ли некой хайде нанам към реката сберат да изхвърлят. Дай им чантите и хайде на заведение на кафе навънка. Ама не ще така, требва да се стегат.

В кафенетата се събираха старите люде и некой продума нещо за политика, прибере се вкъщи и каже нещо. Ама това не ни интересуваше. Ние си гледахме работата. Кой ще насади, кой ще насее - нас това си не интересуваше. Това които имаха интерес да глабат (глозгат) кокала, тия се интересуваха от такива работи. Ние кърската работа...

Оженат сина, доведат снахата. Некаде се погодят - карат по 20 години, некои и до живот. Къщуват, кой каквото може търчи, работи. Сварят тенджера голема с ядене.

А пък некъде има некои калпаво се случи, хайде седнат башка (отделно). Не може да се работи така, почнат крамолите. Които не се разбират това семейство нема и напредък. Ние бехме 4 деца, нашите родители и дедото, и бабата, големо семейство сме били ама се сме погаждали (разбирали), всичко се работеше. Имаше семейства и с по 6 и 7 деца. Ама сега вече стана лошо по 1 дете родат и нема ще да го хранат. Ле се научиха на лесно и сега им е терсене (неудобно).

Неджибе Шехова, 59 години

Към 18 години се снимах за пръв път. Снимки съм видяла като ме водиха на Гоце Делчев на пазар.

Некой беше донесъл и касетофон и се наврътехме да слушаме.

Сега младите не са като старите. Беше голема немотия. Нищо не е нито от мача, нито от баща, нито от свекръва. Едно теле ми са дали и едно ягне и тава е. Сиромашия голема. Я съм родила 4, ама имаше по 9, по 10, по 8, по 5-6. Сега не щят, не са прости като нас.

Не ни се искаше да ходиме на училище, не ни се учеше много, много. Гледахме си домашната работа. Книги не ми се е искало да чета. Имахме едно радивце (радио). Телевизор не сам имала, като се ожених си купихме. Мойта мача, инджите (лелите) не знаят да чета, тях насила ги карали. Такова беше тогава времето.

Сега е другояче, тогава беше другояче. Когато се оженихме немаше дума, немаше врева, сетне като отимахме деца крамоли (караници), беше дебела работа. Обикновено требва мъжа да командва, пък като не слуша ще почне пък жената да го командва. Щом чува (пази) той кръчмите, ще се обърне въпроса.

Най-голямата борба е за децата, за тях се борим цел живот, да ги изучиме, да им сградиме къща, да им туриме чеиз като иде в чужда къща да има какво да постеле, да не бера гейле какво да постеле в гола къща.

Имаме албуми от всичките старите, да ги помниме. От мача ми имам черджи, алище, имам, чувам от мача ми стари работи. Обеци жълтичеви, старовремски работи имаме да си спомняме за старите хора.

За политиката не ни е било гейле.

Сега вече старите хора не са хубави. Те са хубави докато са здрави, да работат. Сетне вече да измрат, да не са живи.

Младите по-рано седеха при старите много, всичко им беше на камара (общо). Ама сега не им се седи. Не ще никой вече да им командва, да им дава акъл.

По-рано са раждали по много деца по 7,8,9, ама едно ходи без гащи, друго е без чорапи.

Ама сега не е така вече, сега е другояче.

Фатима Османова, 58 години

За пръв път се снимахме с дружката ми беличенката. Бехме момички още. След това пак за паспорт. За пръв път видех снимка като бех на 15 години. Не беше прието да се снима жена.

Наште майки и бащи не са ходили на училище. Били са неграмотни. Аз съм учила до 5 клас. Не сме имали книги да четеме, ни радио, ни телевизия. Това в скоро време отимахме телевизия - 52-а година купихме телевизия. Радиото го захвърлихме на потоно (таван) като излезе телевизията.

В семейството мъжа си беше навънка на работа, жената вътре си седи. Пък на децата не им много обръщахме внимание. То потърси нещо да му дадеш, ма като нема какво ще му дадеш.

В къщи командваше жената, мъже си беше навънка. За децата тя каквото каже това е.

Немахме много свободно време, защото много работа, а през зимата ходехме на гости. Немаше море, немаше почивка по-рано.

Запазили сме снимки от мойта майка, от баща ми, от свекърва ми. Имахме по-рано сандъци. Запазила съм си от по-рано чорапи шарени, рокля, алище, качищник.

По-рано немаше избори, немаше политика, само работа това знаехме.

Бая (много) си седехме младите семейства в куп със старите. Има 15 години сме седели заедно. С мойта свекърва се много погаждахме. Тя имаше 5 дъщери, дойде ми на гости и много се радвах. Пък сега двама братя да не се са видели.

По-рано се раждаха повече деца. Свекърва ми е имала 6 деца, мойта майка 4. Да си има овчар, да си има говедар, така беше по-рано.

Пък сега две и да не се са видели. Да има отмена в къщи. Мойта майка и моя баща са ходили на ходжа само.

Сетне ние почнахме да ходим на училище, ама ни зорле караха. Глобявахи ни нещо, ама пак не ходехме.

Сега децата си искат всичките да учат.

Сега станаха много учени, пък не знам кой ще работи.

Ние старите сме вече капнали (уморени).

Мехмед Салиев, село Конарско, 58 години

На 58 години съм. За пръв път видях албум, снимки, телевизия и радио през новото време, когато бех на 10 години. През старото време това го нямаше. Видех ги във фотото, в града.

През старото време се греехме на огнището на оджине (огън). Там се туреше на огнецо да ври боба. Котлето се закачваше на ченгел, отдолу гори оджине, а то ври отдоле. Готвача правеше качамак, в гърнето се вари боб. През стария живот съм ял чуспе за хлеб. След това всичко се видя - и вафла, и жукейче, и други работи. През времето нямаше ток, на лампи газени, ни радио, ни нищо.

Аз учих до 5 клас, после бех чобанин. Сега е всичко радио, телевизори. В старо време нищо нямаше.

Отидох да работа в горското стопанство в Якоруда. Секач отидох там, да сека трупи. После съм бил варджия. След това дойде време, природата наказва човека, почина жена ми и станах прислужник към съвета, после към училището. Да гледам двете сирачета. Аз съм без майка, без баща. Природата не е добра като накаже човек.

Едно време беше - оженат се двама млади, ако единия нема акъл, пък другия има акъл. Ако има жената акъл, пък мъжа да нема. Ако е обратно пък мъжа има акъл, пък жената нема. Така трябва да бъде да връви работата им. Иначе връви много терсене. На времето се набираше коприва, за да се покрие човек. Няма креват, няма нищо, на земята. А сега се спи на хубави работи, приятни.

По-рано имаше хора водят по две жени. По 4 деца, по 3 деца се раждаха в каща. Раждаха оти едното пратят да пасе овците, другото пратят да пасе кравата. Другите да помагат на нивата, да събират ръкойки, да пасат кравите, овците, козите.

Пак през времето имаше много месо, пък сега пък месо няма. Само месо се ядеше. Това на сън че го гледаме. Който има пак ще лапне, ма който нема пък нема и да го види. В старото време имаше много месо, пък хлеб немаше. Старите хора като гледаха младите. Като се оженат пък живеят при старите хора, дойде време да ги отделат, ама се делат тиган, паница, лъжица, некоя нивица. Пък некои като се слушаха (разбираха) живееха заедно. А сега като се отделат, делат и кревата, телевизия, магнети. А тога немаше нищо.

Кадрие Осенска, 60 години, село Конарско

Ние сме били 4 деца на мача ми и баща ми. И ни разпращаха с овцете нагоре надоле, некои измикяри, некои за едно парченце хлеб.

Като станахме да почнем да ходим на училище много ми върве-ше училище, изкарах 4 отделение и дойде учителя у нас да се моли на нашите да ме пуснат да уча и те рекоха: "На женското пътя е крап (късъ), то ще се провали, ще дойде и нема да се ожени". Пък сестра ми също и на нея и много вървеше училището. Имаше един учител от Горно Драглище и като дойде у дома да се моли и като рекоха та нема, та нема. Тя като маленка боледуваше и като се прибра от София ходеше на патерици и се беха уплашили, че като иде да учи и нема да се ожени.

Пък големия ми брат пък на него не вървеше училище и нагоре с овцете.

Така станахме на по 20 години, я се ожених и нещо не ми тръгна у живота. Дошла е една жена от махалата и вика: "А, ела да видиш, ела едно железо да видиш орати (говори)". И се сбираме всичките да видиме нещото - куфарче и орати. А това се викало радио.

После ни се наложи за пръв път да идеме до Белица и викат тука с маторицата. Ака ле било сега, което го викаме влак. Отидохме, качихме се, одиме, пискаме. Докато слеземе душата ни излезе. И влак научихме що е, за колелетата научихме всичко.

А един вика: "Елате да видите, вика, куфарче железо, всичко се вижда в него". А страх ме е, гледаме вече всичко, ака ле се е било викало телевизия. В живота, викаше мойта мама, ще дойде време железото да орати, железото да хвръка по небето. Ще дойде това време, ей го дойде!

Като се ожених вече я научих що е влак, що е всичко. Искахме много да гледаме така, ама немахме пари да си купиме. И като се ожених, я взех на по-богато место, ама ми беше много лоша свекърва-та и родих само две деца и ми тръгна живота назад и до днеска си е така.

Апа като идеше веднъж един човек и вика: "Елате да ви снимам, бе! Елате да ви снимам, бе!" Сега нас ни е страх да не боли. И ни снима и вика: "Елате да си вземете след 3-4 дни". Като погледна на една книжка - също я! Е, вика, те така си бехме.

Рукие Османома, 60 години, село Конарско

Сега вече мога да кажа нещо за политика. Ама по-рано в живота си помня един път ни търсат нещо към съвета. Отидохме там, което им се найде пред очите, това хвърле. Пък като дойдат изборите като видиме коли, като видиме групи... Я на един обясних положението, вика ми гласувай с тая и тая бюлетина и като минат изборите това и това ще ти дадеме. Я ми вече драго (зарадвах се). Като ида да гласувам, нали не виждам, кое ми се види в края това взема. "Ще ви направиме пътя, ако имате деца ще учат с предимство" - като минат изборите тоя човек да те срещне, не ще ти рече "Здраво живо". Та живота сега е... пък се, сине, не умира. Идеш некаде, дай 3 хиляди за това, дай 3 хиляди за онова. Та да виждам с очите, да взема на некой да поплета.

Идеш при тоя, иди при другия. Оправиха си тех. Пък ние само като магарета работим. Много тежък живот живеем. Сестра ми дойде оперирана, сакатка, пък се принуди вече един да я вземе. Нещеш ли да му рекат "Да си вземеш саката жена, тя нема да ти роди дечица". Добре, пък даде му Аллах 2-3 дечица.

Когато тръгна свекръва й да я дели - ми нали требва лъжица, ми нали требва паница. Което го има двечки, й даде едничко. Като идехме да мъземе (доим) към кошарите, буташ се в тая леса (дърва за ограда), буташ се в оная леса. Та политиката, сине, да дойдат да поживеят нашия живот, та да вида така ли ще се отнасят кам хората. Само са много хубави политиците когато наближат изборите. Обещават, та не дават, обещават, та не дават. Пък това е нещо много нефела (лошо) - туриха частни фирми - докато дойде до нас по 100, по 200 лева претурват докато дойде до нас. Има хора с пълни джобове пари, пък нашите две книжки са се залепили, да бъркаш, да бъркаш та нищо.

Дърва на гърба сме носили, жена съм ходила да сека литровици. Работили сме за 1,80, ама с тех сме купили захар, сол, олио, сапун. Днешният живот уж се оправи за нещо, ама така ни издокара, че като кучета по пътищата ще измрем.

Пък и друго, като се ожениш вече, като те отдели свекръвата ти, та съм пекла на чудо (вид печка - банско чудо) пиперки. Направиха всичко да се плаща - за една бележчица идеш там, дай 200 лева. При нас е хубаво, че има къде да идеш по гората да си повикаш, да си поплачеш.

Нито ти човек помага, нито ти има нещо кой да ти помогне.

В нашия живот беше помаците да учат с предимство. Ама днеска, което знае пак ще влезе. Имам два сина и щерка. И двата ги изгледах сирачета. Единият стана агроном, пък момечето медицинска сестра. Учеха и я остана с 20 стотинки и ходех, ако има изхвърлени шишета нагоре-надолу, та събера, та си купа един хлеб. Та за гъби ходех. И днеска са без работа и защо съм чернела, защо са ходили да се учат. И днеска пак се уреждат двойкарите с рушвети.

И до днеска съм сама, пари немам. И да просиш нема кой да ти даде. Безработица тежка. Измислили са пак тия хитро. Излъже те там борсата 2-3 месеца, сетне си чу-у-у-кай главата. Тежък живот. Да се не показваш вече и по болниците. Ако те види с чанта, ще се предварят да те обслужат. Ако те види без чанта като мене, ела утре. Пък той не прави ли сметка, че пусти пътни са скъпи. Хайде, да имам, да плащам, ами като немам що ще плащам. По-бетер живот и от кучетата. Като се разболехме и хода да събирам лайката, без пари да събирам.

Днешният живот е тежък, тежък, тежък, от камен е по-тежък.

Сега за по-рано - не е имало що да се яде и ида на Байрем на вратка (хоро) - 4 моми от левата страна, 4 от десната. Ергенето отдолу ги замерват с шекер. Оставил е у дома жена с 2-3 деца, и с по две жени, ама като дойде Байрем, нищо се не види. А останат жените, чукат си главата, той иде пък при друга. И като я доведе дома нали нема стари и ще тури (сложи) перде. Гледахме един комшия сложил една тънка басмица, всичко се гледа що работат, та се смеем. Оная женица що я е оставил пък плаче като види, че спи с оная. Къпат се, решат се, давят се и коя е по-хубава да иде да спи с нея.

Та дечицата, тогава немаше креват и ще хванеме ще обереме бобо и ще туриме отдолу изсушено, ще метнеме една лененица. И така ще легнеме на бобинището. Пък кой си беше по-богат ще постеле пък халище. Така веднъж ни покриха, бехме на гости. Сега се спи в юргани, сега по-младите ходат да уча и видеха.

Тъчехме едни дрехи от кинарено платно, та го зашиеме през ръцете. При нас да не ти видат образа, да не ти видат ръцете. С фереджето, та оти е църно, та се изпукахме от жега. Та обуеме вълнени чорапи. Та момечето на люлка, не се раждаше тогава из болници-

те. Като седи това дете по цел ден на слънцето като се приберeме като вдигне температура. Тогава по доктори не сме търчали. Ще го изтриеме нещо с масълце или като настине с лайкучка. Още на три деня го научихме да яде всичко. Като се родеше, като го хванеше старата, едно кило сол на врела вода. То посинее, тя го къпе. Та му се отече кожата.

Като ходиш да работиш цял ден, много теглехме (страдахме) едно време, но поне имаше какво да се яде. Я съм събирала шишета да си изуча децата, пък то и те да си седат дома и да страдат и те като мене.

Имам една къщица там с 5 стаи, мъжа ми умре много млад и той беше от много бедно семейство и всичко с тия две ръчици. Мойто сърченце какво е видело цела книга требва да се напише. Зъбиците съм ги извадила още на 50 години от тежък живот.

Човек като има опина (дърпа) още да има, още, още, докато умре той не може да се задоволи с това що има.

Йълдъз Манова, 68 години

Родих сина си на 19 години и тогава се снимахме. И от тогава вече не ни беше толкова интересно. Като дете не съм се снимала. Като се ожених и за паспорт. Не съм ходила хич на училище. На парите не ще ме излъжеш, ама това е.

Не сме имали нито радио, нито телевизор, като се оженихме тогава. Били сме в гората, никой не е имал. Помна дедето (дядото), като чухме - нещо взе да дума (говори), мислехме че се е наплатило, пък то било радиото. Мойта мача не е учила и баща ми все са били в гората. И я не съм учила. Братята ми учиха оти слезохме. После дойде горе една учителка та поучиха. ”Преди беше както рече мъжа, това е. Завии се - завии се. Развии се - развии се. Където ти рече, не си изкарвала пари и това е. По-рано некой умреше и тя рипеше (скочеше) да се жени жената оти изнемогва, пък сега си работат. Защо й е да се жени.

Децата ги даваха където има нивица. Слушаха по-рано децата. По една къщица се натиковаше (наблъсквахме) всичките, сега вече не е така.

Не сме имали почивка, нито екскурзия, не можехме да погледнем в

гората. Ходила съм по работа по Разлог, по Благоев, по София. Дваж (два пъти) ни пращаха по Германия на екскурзия, я не отидох. И нищо. ”Нищо немам от родителите ми. Обеци имам само от свекръва ми. Купиха ми басмица и това прекарах на сватбата. След това той ми купуваше от почивките. Старите ни изпъдиха на трите месеца. От къщи ни пъдиха даже. Нищо не ни дадоха. Даваха на девера ми, свекъра ми помагаше на него.

Някой раждаха по 5, 7, 8 - кой колко иска. Простотия. Като не знаят как, ще роди, ми какво ще работи.

Мехмед Банкелиев, 67 години

По-рано се женеха по давление на родителите. Гледаха имот, ливади. Момичето и да не иска тия го притиснат. И за мъжкото също. Тука има имот, тука ще живееш. По-рано се раждаха 20, сега се раждат по-малко та да ги обзаведат. Тогава немаше почивки, почивките след 9 септември. По-рано детето го хванеше с воловете.

Немаше специални албуми, ама имаше и снимки.

Слабо се занимавахме с политика. Нашите хора не се учеха. Гледаше да има овци, крави. 37-ма година идва царя, когато се откри линията тука. Помна изборите на Кимон Георгиев. Имаше бой тогава. Даже му режаха гумите на колата.

Младите семейства се отделяха само, ако се скарат, иначе всичко се работеше заедно.

Имаше родители, които не искаха да учат децата, ама имаше и да искат. Учеха само богатите. От нашите много редко. Средно образование беше много нещо. От нашите среди не е имало даскал. Учителите беха все от некъде. От тука беха само трима души.

Алиш Немчов, 80 години

Бех в училище като видех снимка за пръв път на 8 години. Снимах се за пръв път на 16-17 години за службата. Учил съм до 6 клас. Тука се учеше до 7 клас. Не исках повече. Тука не се държеше много на

училището, само за работа. Не четехме книги, радиото излезе късно. Ходехме на паша и това е. Телевизора излезе още по-късно. Като ученици ходехме на кино в читалището.

Момечетата учеха с нас, в един клас.

Едно време имаше по-хубаво възпитание. Повече се уважаваха. Децата беха по-възпитани.

Живота беше много по-труден.

Нищо немаме запазено от родителите.

Немаше време и за политика. Беше само работа. Ходехме да садиме борчета.

Участвал съм във Втората световна война, в Австро-Унгария 40-те години, 44-45 година. Има и умрели на войната от тука.

Децата като се изпожения отиваха по отделно. Ние си бехме заедно. Раждаха се повече от 3 деца. Беха по-свободни да си гледат децата.

Турският език го забрания през 25-26 година.

Сайфа Немчова, 68 години

Като дете дойдеха да ни снимат, беше много страшно. Фотото се покри с едно църно, я ме беше много страх. Като ми подадоха изобразено, викам кое ли е това плашило, това не съм я.

За женските не беше хубаво училището. Тия не ни даваха да учиме. Плащаха на децата глоби да не учат. Да ходат на паша. Така останахме неграмотни. Книга не можеше да се мерне у дома. Немаше такова нещо. Ти не ще станеш даскалица. Искам да си науча урока, тия викат, какъв урок.

Радио в махалата имаха само едни българи. Ние идеме, влеземе вътре и надничаме през джама и ни беше интересно че една маненка фигура прекажува (разговаря) вътре. И телевизор си купи едни по-богат българин си купи най-пръво. Ние идеме, надничаме и гледаме, че играят, че танцуват, че пеят, пък на нас ни беше много интересно, че от друга дунння (свят) са дошли. Ние не си купихме телевизор, децата вече си купиха. Ние не гледаме, оти е джунах (грях), пък младите вече не гледат това.

Който си беше по-мераклия да си изучи децата ги пусна. Към 60-та година почнаха да учат нашите момечета. За медицински сестри почнаха да ги пращат към 65-та година. Тогава рекоха, дай и ние да се

култивизираме, не ще седиме такива прости. Та се пооблекоха момечетата, та се нагласиха. Ама там ходеха без забрадка, дойдат ли тука веднага сложеха забрадката. След това вече почнаха да учат и тука като откриха училище и некаде от 70-та година вече нема некоя да не завърши средно. Вече нема разлика коя е българка, коя е наша. Нашите вече станаха по-отворени. Като излезеш по центъра нашите вече набучили цигарите, пушат, пият, сега вече пък с тия минижупи баджаците отвънка, вече всичко се гледа.

Много ни беше страх от бащата, сега вече нема ни страх, ни нищо. И шамари ядехме и всичко. Сега вече щом се роди, разглезено.

Обици ми са останали от мача ми. Това е. По-рано не е имало нищо. Сега има всичко. С политика никой не се занимаваше. Гледахме да преживееме, пък за политиката си има хора за тая работа.

Единствен случай на двуженство - жената не е имала деца и той зема друга. Двете си гледаха децата.

По-рано млада невеста не можеше да излезе. А момите вече пък изобщо не се меркаха. Пък да видиш жена да иде в магазин, немаше такова нещо. Мъжете пазаруваха. Ние не знаехме къде е и магазина. Мъжа дръжеше и парите. От едната къща нищо не знаехме. Като се прибере мъжа, ще го посрещне, ще му измие нозете, ще го тури като маненко дете да легне. Пък сега, ще се хване с него под ръка, ще иде на кино, пие, пуши, та ще му има страх. Та си имаше по-рано уважение на мъжа.

По-рано като бехме на училище бехме българчета и турчета. Та българчетата сутрин си пееха молитви за вероучение си тачеха тия. Момечетата отделно седеха, оти е голем грех да седнат до мъжко. Немаше учебници. Ходехме само като да не ни плащат глоба. По-рано беше простотия до шия. То си е било хубаво да си учиш.

Да ти се гледат космите и нозете е голем джунах (грях). На оная дунния (другия свят) ще станат като въглен, ама тия това не признават. Тия викат - сега да си ни е хубаво тука, пък сетне... Тия вече на Аллах немат уважението та ще имат уважение на мъжете. Какви наводнения дава Аллах, какви градушки. Викат - иде 2000-та година. Ще иде ми, тия едно време като си чуваха (пазеха) вярата, пък сега нищо не знаят какво прават. Тя земята отдолу под них гори, пък тия накъдрили главите, да боядисват, от църно става бело, та розово. Омериха (започнаха) да се кръстат, да се каурат.

“Погребваме ги голи, защото голи са се родили”

(Представи за смъртта и отвъдното - погребални обичаи и обреди у българите мюсюлмани от Западните Родопи)

Анастасия Пашова

Източници

От 1996 г. съм участвала в няколко теренни експедиции в Западните Родопи, като една от тях бе подкрепена от Програма RSS, грант N 722 / 1996. През 1998/1999г по програма ФАР—ЛИЕН имах възможност да работя с детски учителки и женски неправителствени сдружения, което ми даде възможност да допълня и обогатя събрания теренен материал от някои села и градове в Западните Родопи[1], в които живее предимно мюсюлманско население. Събраният материал е свързан с различни обичаи и обредни практики на местното население. Поради невъзможност да се включи целия материал в тази книга, ще изложа само частта, която е свързана с погребалните обреди и обичаи у българите мюсюлмани. Обект на изследването са и представите, които хората от тези общности имат за смъртта и отвъдното. В текста са използвани разказите на шестима бивши ходжи[2] и на още 8 информатора, които съм записвала лично. Като информатори съм използвала само мъже, тъй като главните лица в обредите, свързани със смъртта в изследваните общности, са мъжете.[3]

Теоретична основа

Според Ф. Арие, историците дълго време са обгръщали с мълчание проблема за смъртта. *"Те не са разбирали две основни неща - първо - колко важна роля играе смъртта в конструиране на картината на света, присъща на всяка социално-културна общност и второ - колко е изменчива, при цялата стабилност - тази картина на света и съответстващият й образ на смъртта и задгробното съществуване".*[4] *"Проблемът за отношението към света е елемент от общия проблем за менталността, социално – психологическите установки и способите за възприемане на света."*[5]

Раждането и смъртта в религиозно-културните традиции на общностите, които изследвам, се осъзнават като най—значими моменти

в човешкия живот. Затова на обредите и традициите, свързани със смъртта, се придава особено значиние, тъй като се смята, че именно тези ритуали определят алтернативната съдба на душата в другия свят — мъки или блаженство. Повечето от погребалните действия, имат ритуално значение и намират свое място в системата от религиозни вярвания. Една голяма част от тях са свързани с разбирането за ритуална чистота. От друга страна, чрез ритуалите се бележи откъсването на индивида от света на живите и присъединяването му към света на мъртвите. Обредните действия, според обекта към който са насочени, условно могат да се обособят в три големи групи.[6]

Обреди, свързани с облекчаване на смъртта;

Обреди, свързани с мъртвия;

Обреди, свързани с живите.

В литературата[7] обредите, свързани с мъртвия, съпътстват цялостния процес на неговото пътуване към другия свят — раздяла с предишното състояние и социална среда; състояние на преход — от старо към ново положение и приобщаване към света на мъртвите. Обредите, свързани с живите, имат охранителен, магически характер и изпълняват следните функции:[8]

- да се спре лошото влияние на мъртвия върху хората, добитъка и реколтата, като това се отнася предимно за скотовъдно — земеделските селски общности;
- да се съхрани и продължи ежедневието;
- да се отпъдят или унищожат злите духове.

В изследваните общности само някои от използваните практики имат фолклорен характер и не са свързани с изповядваната религия. Но тук става въпрос предимно за онези фолклоризирани действия, които имат магически характер и предпазват живите от мъртвия.

Самото възприемане и преживяване на смъртта според А. Я. Гуревич[9] е неделима съставка от социално—културната система и установката в отношението към този биологичен феномен обуславя един сложен комплекс от социални, икономически, демографски, икономически, идеологически и религиозни отношения. В този контекст, ако се изследват ислямските погребални обреди в техния “книжен" вариант, би могъл да се ползва самия Коран[10] и всеки ислямски трактат по Шериата. Това, което се отнася до обредните практики в реалния живот, така наречения “народен ислям", би могло да се открие в Ислямското вероучение.[11]

В Западните Родопи преходът между живота и смъртта масово се означава с израза “бере душа". И това не е случайно. С представата за душата, нейния преход, път и приобщаване към света на мъртвите е маркирана една цялостна представа за “другия свят". Смъртта на индивида е събитие, което нарушава установения ход на профанното време на живите, не само в рамките на семейството, но и в общността. Прекъсването на профанното време на живите чрез смъртта на близки и познати им напомня за “другия свят" и неговите сакрални ценности. А те не могат да не са свързани с отношението на живите към смъртта и с представата им за душата и отвъдното.

В изследваните общности тези представи силно са повлияни от исляма, като религия и затова особено силно битуват в множеството записани разкази.

Вярата в единствеността на Аллах като идеология в погребалните обичаи и обреди

В каноничната литература върху исляма смъртта се разглежда като неизбежна присъда на човека от Аллах. “*Никой не умира иначе освен с позволението на Аллах в предписан срок. Който иска наградата на земния живот Ние му даряваме от него, а който иска наградата на отвъдния, Ние му даряваме от него. И ще въздадем на признателните.”* /Сура 3:145 /[12]

В Корана земният живот се разглежда като измамна наслада. *"Всяка душа ще вкуси смъртта и вашите награди напълно ще ви се изплатят в Деня на възкресението. Който бъде отдалечен от огъня и бъде въведен в Рая, той ще сполучи. А земният живот е само измамна наслада”.* /Сура 3:185/

Душите на хората ги взима Ангелът на смъртта, който е изпратен от Аллах. “Кажи: *"Ще ви прибере душите Ангелът на смъртта, комуто сте възложени. После към вашия Господ ще бъдете върнати.”* /Сура 21:11/

Аллах решава кой колко ще живее. “*Но Аллах на никого не ще даде отсрочка, щом му дойде времето. Сведущ е Аллах за вашите дела.”* /Сура 63:11/

Това са каноните, а какви са местните вярвания

Народните вярвания са много повече образно уплътнени от ислямския канон и за разлика от него са развити детайлно. Към тях са добавени и някои фолклорно — езически практики, които битуват

сред населението на Западните Родопи, което създава една по-образна представа за отвъдното от канона.

В изследваните общности тялото и душата се мислят като две самостоятелни субстанции, образуващи едно цяло в земното съществуване на човека. С акта на смъртта, душата напуска тялото и започва свой самостоятелен живот. В повечето селища, според хората , душата е материализирана и се появява в образа на муха или пчела. Тя е невидима и живее в съответния човек. Душата на здравия човек влиза в контакт с отвъдния свят само по време на сън и затова повечето от прокобите за смърт са свързани със сънища и съновидения.

"Душата е едно нещо - представлява да кажем някоя муха, някоя пчела. Тя е невидима и се намира у човека. Душата се дели на две - когато спи човека половината от душата излиза от тялото, затова да кажем някой човек като спи сънува нещо. Къде ходи, какво... та значи половината от душата ходи и затова сънува човек, а другата половина седи у човека. И тя седи обикновено в тялото, а когато започва да излиза започва от пръстите, от пръстите на краката - тръгне нагоре, нагоре и тогава най-после излиза през главата... ей тук (показва най-горната част на темето). Душата излиза през устата. Тя първо тръгва от пръстите, големите пръсти на краката. Забележи и това, че когато някой човек тръгне да умира, да кажем вече е на смъртно легло и краката му студени, да знаеш,че душата му оттам вече е тръгнала. /Доспат / Сходни са и представите в Рибново, Долно Дряново, Сатовча.

Всеобщо е вярването, че душите са при Аллах и той ги пази и той ги раздава, което съответства и на каноничната религиозна представа." *Та затова Аллах е казал, че от ето няма го никакъв човека, детето стане, роди се и докато си е още в корема - душата му е сложена. Душите са при Аллах, той ги пази - донесат, роди се и, където ще живее, колко ще живеее, ще умре и ще изгние и после пак ще живее. Душите не умират. Човекът умира, тялото изгнива, душата си е същата. Тя представлява като една пчеличка и си ходи където му кажат.Затова Аллах е създал дръвчетата и тревите, за да можем да се сещаме, че пак ще оживеем. От мъртви да станат живи, от живи - мъртви и от мъртви пак ще станем - ще оживеем пак в задгробния живот. Пак така ще оживеят всичко. И всички ще бъдем по на 33 години, няма да има голямо, няма да има малко, няма да има старо.*

Всички ще бъдем като на 33 години и тогава вече на машара ще се съберeме всички, няма да има разлика, разстояние - всичко, всичко ще е там. Обаче пак ще се делят по тяло - всеки ще е каквото му е определено. И тогава вече ще минат през дело... съдния ден." / Сатовча/ Сходно е в Рибново, Дебрен, Горно Дряново.

В Корана подробно е описан часът на смъртната агония. *"И когато /душата на умиращия/ стигне гърлото, тогава вие само гледайте, а ние сме по-близко до него от вас, ала не виждате – и защо, ако не ще бъдете съдени, не я върнете обратно, ако говорите истината? И ако Умиращият е от приближените /на Аллах/, тогава - покой и удовлетворение, и Градината на блаженството. И ако е от онези отдясно, тогава ще му се каже: "Мир на теб, защото си от онези отдясно!" А ако е от отричащите, заблудените, тогава угощение от вряла вода и изгаряне в Огъня. Това е достоверната истина. Затова прославяй името на твоя Господ, Превеликия!"* /Сура 56:83–96/

В представите на изследваните групи съществува тясна връзка между зачатието, раждането, смъртта и съдния ден, което също отговаря на написаното в Корана. "*Как отричате Аллах – бяхте мъртви, Той ви съживи! После ще ви умъртви, после ще ви съживи, после при него ще бъдете върнати* " /Сура 2:28/. "*От нея ви сътворихме и в нея ви връщаме, и оттам ще ви извадим още веднъж*". /Сура 20:55/ . "*О, хора, ако се съмнявате във възкресението, /вижте как/ Ние ви сътворихме от пръст, после от частица сперма, после от съсирек, после от късче, сякаш недъвкано месо – оформено и неоформено, за да ви изявим /нашата сила/. И оставяме в утробите когато, пожелаем за определен срок, после ви изваждаме като деца, после /ви препитаваме/ , за да стигнете своята зрелост. И някой от вас умира, а някой от вас бива доведен до най-окаяна възраст, и тогава не знае нищо, след като е знаел."* /Сура 22:5/. "*Нима човек смята, че ще бъде оставен без надзор? Нима той не бе частица сперма, която се изхвърля? После бе съсирек, а Той го сътвори и осъразмери. И създаде от нея двата пола – мъжа и жената. Нима Той не е способен да съживи мъртвите?"* /Сура 75:36–40/

В записаните разкази, освен участието на Аллах в зачатието, присъства и една друга връзка пръст от гроба - зачеване, която по всяка вероятност има фолклорен характер, тъй като отсъства в Корана.

Зачатие - смърт

... Ето заченато... от една капка стане човек, като няма го никакъв, от една капка стане да речем в утробата на майката... Стане и на... вече си има ангели, които месят всичко. И където ще умре човек, оттам взимат малко пръст тия ангели. Има такива назначени, които ще вземат от дето ще му е гроба малко пръст и вода и ще го замесят в корема. А водата ще я вземат откъдето човек има вода да пие. Оттам взимат, намокрят тая пръст и тоя човек като го замесят... и става. И тоя човек като се роди, откъдето има вода да пие, там ще иде. Да кажем сега ти може да не си мислиш да дойдеш тука, ама имаш вода да пиеш, водата те е докарала - значи трябва. Минал е ангел оттука, намокрил е пръстта и ти трябва от тая вода да пиеш... /Доспат/ Подобни представи битуват и в Рибново и в Г. Дряново.

Тялото е създадено от вода и кал в утробата на майката, а Аллах му е вдъхнал душата. В акта на зачеване[12] "утробата" става свещено пространство, което съвпада с Центъра на света, а самото зачеване съвпада с митичното време на началото. Конкретното време на зачеването и раждането се проектира в митичното време, тъй като Аллах, чрез ангелите изпълнява ритуалните действия по зачеването — те вземат пръст и вода и месят в корема /свещено пространство/. Следователно всяко зачеване и раждане е повторение на сътворението на света. Зачеването предполага намесата на Бога. Човек се ражда от хаоса, от небитието /*"няма го никакъв, няма нищо"*/ . Актът на зачеването като ритуал има божествен образец — архетип, а и самият той предполага божията намеса. Аллах прави за всеки човек това, което боговете са направили при сътворението. Този, който вдъхва душата е Аллах, а майката присъства единствено чрез утробата си. Волята на Аллах е тази, която определя човешката съдба. Тясната пространствена връзка между зачеването и мястото на смъртта / пръстта се взима от мястото на смъртта, а водата от местата където ще ходи човека/ е знак за границата между небитието и битието. С тези вярвания, издигащи в култ родната земя, вода, възвръщането към родното, може да се обясни силната привързаност на българите мюсюлмани към родното място — бракове вътре в общността, миграцията е непопулярна, освен когато се налага да се напусне общността, за да се потърси прехрана другаде, но и тогава, предпочитаната форма е гурбета, т.е. временното отсъствие.

Народна вяра в предопределеността на човешкия живот и отсъствието на възможност за избор предполага различно от християнското отношение към доброто и злото. В исляма и двете са дадени от Аллах и са изпитание на волята на индивида. Лошото предполага смирение, примирение, покаяние и молитва, а доброто — божия милост, благодарност и пак вяра. Представата за детерминираността на човешкия живот от Аллах изгражда един оптимистичен модел на живот в отвъдното и до известна степен смекчава страха на отделния човек от смъртта. *"Бог дал, бог взел".*

Раждане - смърт

"... Откъдето е взета пръстта, там ще се погребе човека. Може да кажем в друга държава да отиде, отдругаде - тука да дойде - там ще го погребат, откъдето е взета пръстта. Не можеш да знаеш, къде има изменение. Аллах е един, не може да има друг и той каквото е наредил - това трябва да бъде. И изменение не може да има друго - откъдето е взел пръстта там ще кажат да го отнесе, не другаде, а за друг ще кажат - тука... Там, откъдето е взета пърстта - там ще го погребат. Отделно е за всеки един..." / Сатовча/

Подобно е в Рибново и Дебрен.

Смърт - Съдния ден

В Корана, както и в записаните разкази за Съдния ден се използват множество имена — отвъдния живот, Деня на възкресението, Деня на разграничението, Мястото на завръщането, Часа, Деня на срещата, Деня на сбора, Събитието, Неизбежното, Бедствието, Деня на обещанието, Грохота и др.

Според Корана, Съдния ден се предхожда от Аллах, който трябва да протръби с рога /Сура 6:73/. На този ден земята ще стане гладка, без планини: "*И те питат за планините. Кажи /о, Мухаммад/: "Моят Господ всецяло ще ги разпръстне и ще ги превърне в плоска равнина. Не ще видиш там нито долина, нито хълм".* /Сура 20:105—107/ Аллах, в този ден ще постави всички на изпитание: *"Изчакай деня, в който небето ще донесе явен дим! Той ще обгърне хората. Това е болезнено мъчение".* /Сура 44:10-11/. "*И когато небето се разцепи и стане червено като разтопено масло".* /Сура 55:37/ Цялостната картина на Съдния ден, най—подробно е описана в Сура 69:13—27: *" И когато се протръби с*

Рога първия път и бъдат вдигнати земята и планините, и бъдат натрошени с един удар, и тогава ще се случи Събитието. И ще се разцепи небето, и ще бъде слабо в този ден. И ангелите ще са по краищата му. В този ден осмина /от тях/ ще носят трона на твоя Господ. В този ден ще бъдете изправени пред Аллах. Не ще бъде скрита и една ваша тайна. И онзи, чиято книга му се даде в десницата, ще каже: "Ето ви прочетете моята книга! Предполагах , че ще получа своята равносметка". И ще живее в доволство сред въздигната градина. Плодовете й ще са сведени. Яжте и пийте със здраве за онова, което сте вършили преди, в отминалите дни! А онзи, чиято книга му се даде в левицата, ще каже : "О, да не ми бе давана моята книга и да бях узнал, каква е моята равносметка! О, да бе приключило всичко със смъртта".

"... Затова когато ще стане машар - като се сравни всичко, ще има един Йерафил - мелеке, което носи душите - една фуния. И ще свирне и тогава всички души ще излязат оттам като пчелите. Те са... поравно навсякъде и като пчелите ще бъзукат душите и всяка една душа ще си найде къде му е гроба."/Рибново/

"... Ние му казваме - Корана му казва Садния ден, Машаре, когато ще се съберат и тогава Аллах ще съди всички - кой каквото е направил. На всеки един, колкото и дне да живее има мелеке. Всички имаме мелеке - на дясното рамо и на лявото. Те вписват, пишат, днеска каквото извършиш - пишат ти го. Та тая мелеке, която е на дясното рамо, тя пише хубавото, а на лявото - пише лошото. Ама без разрешението на тая мелеки (дясната), тая лявата не пише да кажем нищо. Питат я, ако направи някой нещо лошо, питат я: "Да пишем ли грях, лош?" Няма да му пишеш още... чака до 7 часа, ако се усети, че е направил лошо и каже: "Ей, я какво лошо направих" - да се разкае да кажем. Който каже, така значи, пишмане са и мелекето тогава казва: "Няма да му пишеш нищо, той се усети, че е сгрешил". Ако не се усети, тогава си му пишат каквото е направил, ако един грях е направил - десет му пишат... Няма ни по-малко, ни повече. А тоя, който пък направи добро, то му се пише 10 за едно. И всеки ден пишат по едно листче, докато умре човека. Като умре, съберат ги в един тефтер, всичките листчета, колкото дена е живял и всичко го занасят. Каквото му е писано - това е! И ги зашият, направят ги там листчетата... Когато ще стане Машара, когато се събори света, ще се събори всичко

и ще излязат хората, и тогава тия китапи ще ги пуснат отгоре, и на всеки един ще се даде, което е писано. Значи колкото е добър, колкото му е всичко хубаво, ще му го дадат в дясната му ръка, а на който му е лошо - лявата и ще му кажат: "Хайде сега... чети тука каквото си вършил на другия свят". На всеки един хубавото няма да го вземат и лошо на никого няма да сложат. На никой лошото няма да сложат на друг. И вече там хората всичко ще четат, ще казват, ще вършат. И тогава ще ги разделят вече - които са за джанета (рая) там отиват, а които са дженема (ада) и те отиват. А ще има хора между ада и рая - те ще са тия, които на тоя свят нито добро са направили, нито лошо, и тях нито ада ще ги приеме, нито рая. Те не са направили нищо... Тоя, който е направил лошо - ада ще си го прибере - дженема, а който е направил добро - рая. Оттам насетне тоя живот вече ще е вечен. В рая всички ще са като на 33 години и на такава възраст ще бъдат всички... А малки деца, които са умрели, те няма да имат никакъв грях. Те ще си бъдат в рая малките деца." /Доспат/. Подобен разказ съм записала и в Сатовча.

Ужасите на Съдния ден подробно са отразени в Корана. *"Денят на разделението е срокът за всички тях. Денят, в който близък не ще избави близък с нищо. И не ще им се помогне, освен когото Аллах пощади. Той е всемогъщния, милосърдния. Дървото Зокум е храната на всеки грешник. Подобно разтопен метал тя ще кипи в стомасите, сякаш ври вряща вода. "Вземете го и го замъкнете в средата на Ада!". После излейте върху главата му от мъчението на врящата вода: "Вкуси! Нали ти бе могъщият, знатният." Това е, в което се съмнявахте. Богоязливите ще са на сигурно място — сред градини и извори, ще са облечени в коприна и брокат, един срещу друг. Така! И ще им дадем за съпруги красавици с големи очи. Ще пожелават там всякакъв плод - в сигурност. Не ще са вкусили там друга освен първата смърт /в земния им живот/. Ще ги опази той от мъчението на Ада - благодат от твоя Господ. Това е великото спасение."* /Сура 44:40—57/

"Рая е в дясно, ада е в ляво - те са отделно. А има някои мъртви не изгниват, защото които са много спечелили - не са нарушили нищо на Аллах - ние им казваме шиити - те не гният, както си ги сложат, така ще стоя до каймета. Все едно, че са заспали. Спят и когато стане каймета, всичко като се заравни, всичко ще стане равно навсякъде и след това като излязат - те ще излязат същите - със същите дрехи.

Душата си има някакви крила, щото иначе не може да се качи горе и мелеките си имат крила."

Смъртта в исляма е завършек на "историята" на индивида и в този смисъл тя е гаранция за едно безличностно, но всеобщо равенство след смъртта на членовете на религиозната група. В исляма за разлика от християнството, след смъртта личността се деиндивидуализира, като се включва в една обща религиозна група от равни — по пол, възраст и статус, докато в християнството при изпращането на мъртвия се подчертава неговата индивидуалност, като в ковчега се поставят много негови лични и любими приживе вещи. След смъртта, в исляма, мъртвият напълно е загубил личностната си идентичност. Той се погребва не само гол /без дрехи/, но и без име върху надгробния камък. Име няма, само някога по камъка може да се познае дали е мъж или жена.

Доколкото представата за отвъдното в исляма е колективна митология, би могла да се погледне и чрез механизма на превръщане на човека в архетип чрез повторението. /"От мъртви да станат живи, от живи — мъртви и от мъртви пак ще оживеем в задгробния живот."/ Както архаичния човек, чрез архетипа на повторението, прекъсва профанното време и има потребност периодично да унищожава историята, защото се страхува от нея, така и митологичната представа "митът за вечното завръщане" /М. Елиаде, 1995/ работи на едно друго ниво — живот — смърт — живот.

Задгробният живот в представите на вярващите не повтаря земния, а маркира, съвсем различна от християнската, представа за обществото. Оттук индивидуалната отговорност за земните грехове е като цяло размита и неопределена. "Само Аллах знае и той наказва грешните и той им прощава. Ако иска ще го накаже, ако иска ще му прости - негова работа."

Вярата, непогрешимостта и единствеността на Аллах е всеобща и тя е условието за живот на този свят и на другия. Това е в основата на една колективна концепция за религиозна идентичност. В този смисъл концептуализирането на мъртвия и погребалните обичаи и обреди, които изследвам, ще отразяват всички елементи на колективистичната религиозна идентичност на общностите.

След смъртта, пътят който изминава душата е труден, свързан с много изпитания и чисто човешки преживявания и чувства.

"И като излезе, тоя Азрил дето му казваме, я взима... той вече чака там. То има една молитва с нея и учи молитвата. И душата, като излезе, я взима и ако е в рая човека... носи една кърпичка - на хубаво мирише и завие душата в тая кърпичка. И още преди да излезе душата, Азрила, като отива при човека, му казва: "Ти вече си в рая". И тоя (човека) се радва и му завие душата в кърпичката и я носят в рая да кажем. И му казват къде е там (рая). Додето дойде време да го погребат, му казват къде ще бъде и след това връщат пак душата, слагат я пак да влезе в тялото, докато го изпитат. Като го изпитат, вземат я вече и тогава я носят, дето му е мястото. А което е за ада вече - пак така... в мръсна кърпичка, вземе я, завие я и казва: "Ти си за ада". И той (човека) почне тогава да плаче. И занесат му я в ада душата и там му казват: "Ти тука ще бъдеш". Жените се погребват по-надълбоко, а мъжете по-на плитко, защото жените са повече грешни, защото мъжа, колкото и да е лош, има търпение да изтърпи жената. А жената понеже е по-грешна, по-надълбоко, да ги мъчат поовече, защото са за ада. А пък, които са спечелили повече, няма опасност. Ама, който е сгрешил - лоша работа, защото има и задгробен живот... Казал е Аллах, той така дава пример на хората с цветята и дърветата. "Дръвчетата зимно време са сухи, пролетно време - раззеленяват се, тревата също я няма никаква, но пролетно време и тя излезе." Така и човек значи - от мъртъв е станал жив, от жив ще стане мъртъв и после пак ще стане жив. И след това, като го погребат вече до 52 ден всичко се разлага, му изгнива месото. Лятно време по-трудно се разлага, а зимно време по-добре в земята - по-бърже се разлага. И като вече месата се разкапят, изгният, а кокалето се разглобят, тогава и те вече си изгният... и кокали, и всичко... И само едно кокалче има, което не гние - отзад на кръста (показва последния прешлен на гръбначнния стълб). Само това мъничко кокалче си остава там и чака, когато ще стане време да станат от гробовете."/ Доспат/. Подобни разкази съм записала и в Г. Дряново и Дебрен.

"Като умре, ако е хубав човек ще иде в Дженето, лошия в Дженемо. Накарват го да мине през един мост - тъничък като влакно, остър като бръснач и таман в средата влакното се скъса и човек падне в катрана" / Якоруда/

"Който е хубав човек и го прецени Аллах, че е хубав, и му тури един широк мост, и му изпрати един овен да се качи на него и да го

прекара през моста. И го тури в такава къща да седи, дето има трендафил и люляк - това са дженетски цветя. Водата е по-сладка от шербет и яде само смокини и стафиди." / Якоруда/

Душата на мъртвите - живите

"Душата на мъртвия се явява на живите, ама те не могат да я видят и да я чуят. Ама тя може да е като муха, като някаква буболечица. Може да се яви, ама не можеш да разбереш. Да речем, може да гледаш - има няколко бубулечки, те вървят... може да е душата на близкия, ама не може да разбереш - невидима е тя. Не може никой да я види и да я разбере. Затова раздават, да кажем до 1 седмица, или през Рамазана душите са пуснати, свободни и на всички в дома им идват на близките душите." /Дебрен/

"Някои сънуват мъртвите, виждат ги насън, виждат, че са дошли или искат нещо. Най-важното, когато го видиш жив насън, като се събудиш да раздадеш нещо, защото той има нещо нужда да иска и затова се е показал." /Г. Дряново/

"Душите на мъртвите идват при живите по 10 дни всяка година преди Рамазан, защото ние не гоним датите у нашата религия. При нас е по месечината. Месечината някога е 29 дни, някога е 30, а месеците са 30 и 31 дена, затова ние не гоним месеците, а гоним месечината. Да кажем тая година беше..., идващата ще е с 10 дни по-напред. На 33 години се връща същото това време - може би това обяснява 33 години след Съдния ден.

Мъртвите идват, където си имат къща, ама тях никой не ги вижда, като мухи са.

Аллах командва и месечината и слънцето. Понякога заедно се движат - и месечината, и слънцето. Друг никоой не може да ги движи - само той. Както им и пътя определя - само той ги движи. /Доспат/

"Мъртвите не са на месечината, не са и на Слънцето, а са на небето. Има си специално определени места къде ще бъдат. Които са спечелили, ще са в Рая, а които са грешници - Ада." /Дебрен/

В Корана Ада и Рая са детайлно описани. Адът е разкрит чрез мъченията, на които ще бъдат подложени грешниците. "*Тези са двама противници, които спорят за своя Господ. За неверниците ще бъде скроена дреха от огън и върху главите им ще бъде изливана горяща вода. Ще бъдат разтопявани с нея и вътрешностите и кожата им. За тях ще има боздугани от желязо. Всякога, щом поискат да излязат оттам*

заради страданието, ще бъдат връщани обратно: Вкусете мъчението на Огъня." /Сура 22:19—22/ Адът се асоциира с Огъня, а това което прави впечатлиние е, че мъченията, които се предвиждат имат физически характер — те са върху тялото, вътрешностите и кожата. Това е свързано с идеята, че по време на Съдния ден, Аллах ще съживи всички умрели тела, които са в гробовете и след това ще ги подложи на изпитание и съответно на блаженство или мъчение. "*После в Ада го горете! После го нанижете на верига, дълга седемдесет лакти! Не повярва той в Аллах, Превеликия. И не подканваше да бъде нахранен нуждаещият се, затова Днес няма тук за него ближен, нито храна, освен кръв и гной. Ядат я само грешниците."* /Сура 22:19 — 22/

Като контрапункт на тази зловеща участ, представата за Рая е доста идилична. *"Когато събитието настъпи, никой не ще възпре неговото настъпване принизяващо и въздигащо. Когато земята се разтърси в трус и планините се разломят на отломки и станат разпиляна прах, вие ще станете на три групи: едни - отдясно, - какво ще е за тези отдясно?; - и други - отляво, - какво ще е за тези отляво? - и първенците /в богобоязливостта/, - те са първенците /в Рая/ - тези са приближените /на Аллах/ в градините на блаженството - повечето са от предците - и малцина от сетните на украсени престоли, облегнати там един срещу друг. Вечномлади юноши им поднасят бокали и кани, и чаши вино от извор. Не ще ги боли глава от това и не ще губят ум. И плод, какъвто изберат, и птиче месо, каквото обичат. И ще имат хубавици с големи очи, подобни на скрити бисери - въздаяние за делата им. Не ще слушат там нито празнословие, нито подбуда към грях, а само словото: "Мир! Мир!". А онези отдясно? Какво ще е за онези отдясно? Сред лотоси без бодли и натежали бананови дървета, и просторна сянка, и лееща се вода, и обилен плод, несекващ и не невъзбранен, и въздигнати постели. Сътворихме ги ние с /прекрасно/ сътворяване и отредихме да са девици любещи, връстнички за онези отдясно група от предците и група от сетните."* /Сура 56:1—40/ Горните знамения разкриват живота на праведниците в Рая. Тълкувателите допълват, че обитателите на небесните Градини ще влязат там като младежи между 30 и 33 години, жените не ще раждат, старичите ще бъдат превърнати в девствени девойки.

"И както ви казвам, душата се връща там - в мъртвия, и като извика ходжата името му и името на майката, и той се събуди, и

тогава разбере, че е умрял. И влизат тия мелеки и го питат вече от коя религия е. Ако даде джуват - лесно, ако не даде, тогава влизат други мелеки, които го изтезават, додето му е душата там. И след това вече, ако е спечелил - ако е в рая, не му правят абаб и душата му спокойно си излиза и Азрила я носи в рая, а той си ляга спокойно вече и си гние там в гробищата. А тоя дето се самоубива, го наказват - много лошо нещо. Тия, дето се самоубиват, дето сами посегнат на смъртта, за тях е много лошо и тях вече ги изтезават там тия мелеки. И както в полицията, първата вечер докато признаят - бият, мъчат, за да признаят грешките, така и мъртвия го бият. След това душата му я вземат пак и я носят в ада. Така ги правят тия работи, защото Аллах е казал така: "Който е създал, той му е дал душата и трябва той да определи кога да му я вземе, а не той сам да си посяга на живота. Няма право никой да си посяга сам на живота. Ама има някои посягат... зависи кой каквото писано - Аллах каквото пише, това."/Сатовча/
.

Освен че душата върши свойствени за живия действия, тя се отличава с особена чувствителност. Затова мъртвият се къпе с хладка вода — нито студена, нито топла. Тя страда от раздялата с близките — вижда и чува всичко около нея и реагира при неспазване на известни забрани. Душата притежава страсти и чувства присъщи на живия човек преди смъртта.

Втори живот

"... Ще дойде време пак ще оживеят хората, пак ще станат. И втория живот кога заживеят, задгробния живот дето се казва, тогава когато ще станат мъртвите ще стане машар. Кайметата ще съборят всичко, всичко ще бъде равно - няма да има бърчини, няма да има такива планини. Всичко ще бъде равно и като съборят всичко, тогава вече ще станат мъртвите от гробовете - душите ще се върнат. Те (душите) са като едни пчелички, ще си бижукат и всяка душа ще си иде на гроба, където е заровен човека. Ще си иде и ще влезе душичката вече и наново ще се възстановят хората. Там вече се възстановява пак наново. И е дало пример... там в нашия Коран така пише - ще се възстановят пак с дръвчетата и цветята. Както сега зимно време дръвчетата са мъртви и тревата - ето (показва) сега всичко е умряло, а пролетно време виж - и дръвчетата се разлистват, цветята плод

пускат. И тревата също сега е мъртва, ама сетне пролетно време като почне да вали дъжд и всичко расте. Така е дало пример, че и с хората така ще бъде. Сега едни мъртви са станали на живи, защото те са зачenати..."/ Доспат/ Подобни аналогии съм записала в Рибново и Д. Дряново.

Обичаи и обреди, свързани с настъпването на смъртта

Агонията на умиращия и мерките, които се взимат от близките му за облекчаване на страданията, са силно повлияни от ислямските представи за грях, грешник и добрина.

Според Корана през целия си земен живот човек се подготвя за срещата с отвъдното. " *Да знае, че смъртта е неизбежна, да бъде готов за нея, но да работи така, като че няма да умре."*[13]

Сред вярващите дълбоко битува схващането, че колкото повече добрини е вършил човек преживе, толкова по—добре ще живее на другия свят. *"Колкото повече себап /добрина/ е сторил на този свят, стократно ще му се върнат на другия. Защото там е вечно. Тука е лъжовна дуня. Създадени сме тука само за изпитание."* [14] /Якоруда/. За най-голяма добрина, се приема служенето на Аллах и вярата в него. Това мнение е всеобщо за всички изследвани селища.

"*Хубавите хора умират на хубави дни - Рамазан, петък. Вторник е лош ден."* /Якоруда/

За да си осигури покой на душата истинският мюсюлманин трябва да живее порядъчно, да върши добрини и да не прави грехове. Кое е най-себап?

"*Да се построи чешма. Да се посади дърво. В петъчен ден да не работиш и помия да не разливаш. Да даваш садака /милостиня, регламентирана от Корана/ винаги, когато имаш възможност. През девет дена да раздаваш нещо, ама от сърце."* /Якоруда/

Кое се смята за грях?

"Да не се кланяш молитва. Да ядеш свинско месо. Да ходиш на джамия без абдест." /Масово се споделя във всички селища - Доспат, Сатовча, Рибново, Дебрен, Якоруда./

"Грешно е човек да лъже, да краде, да ходи с чужди, като яде да не покани, този, който е влязъл. Лошо е да правиш мошеннически работи." /Якоруда/

Кои са грешни?

"От хората никой не знае кой е грешен, само Аллах знае и той ги наказва. Ако иска да го накаже, ако иска да му прости. Може да прости на тоя, дето се е усетил, и каже: "Ей, аз съм извършил лошо, ама сгреших тука" и се помоли на Аллах, поиска прошка от Аллах. И той може да му прости, а ако не иска - няма да му прости. Тогава ще му пишат греховете и той ще си отговаря там пред Аллах. Друг няма право ни да съди, ни да определя. Само Аллах определя кой е за рая, кой за ада." /Доспат/

Действия за облекчаване на смъртта

Част от тези действия са отразени в Ислямското вероучение и широко се практикуват от местното население. Умиращият се преоблича с чисти дрехи и се преобръща на дясно с лице към Къбле /свещеното място за мюсюлманите/. Докато още е в съзнание и преди да почине му се "прави внушение", а устата му се мокри с вода. Този, който е на смъртно легло се нарича "Мунтазар"/който се очаква/. Извършването на внушение /четенето на сура/ е "мюстехаб". Сред населението на Якорудско битува много тежка клетва: "*Ага я ти дам в памук вода в устата, тога душата че ти излезе."* /Якоруда/. Това означава, че умиращият няма да намери покой, докато не се е опростил с всички, с които е бил скаран или на които е правил лошо. За човек, който не е живял порядъчно, се казва: "*На тоя душата от газо че му излиза*". /Якоруда/

Всеобщо е мнението, че хора, които са правили много лошотии приживе, умират особенно трудно и мъчително. Предсмъртните мъки за тях са най-голямото изкупление за греховете им.

"*Няма действия за облекчаване на смъртта. Само облекчение е това, ако е направил добро, ще има облекчение - лесно ще умре, а ако е направил лошо - трудно ще умре... Това е... само Аллах ще направи облекчение. Ако е за ада - ще умре трудно, ако е за рая - лесно. Близките нищо не могат да направят, за да му помогнат. Ходжата викаме - учи му молитви. Обаче да му помогне - никой не може, защото това е вече Аллахова работа. Той си знае кому как. Той хваща Азрила и му казва кому как да вземе душата - друг никой не може."* /Доспат/

Всеобщо е и схващането, че ако при мъртвеца някой започне да плаче или нарича, той ще умира по-продължително време. Когато до смъртта остават броени часове, се стараят, ако е възможно, да се

избягва пипането на тялото на умиращия, защото се счита, че душата иска да напусне тялото и не трябва да й се пречи. В помещението, в което лежи смъртника, поставят запалена светлина, обикновенно след смъртта, но понякога и преди това. Около умиращия стоят негови близки, като се стараят да не пропуснат момента на агонията. На някои места /Г. Дряново, Рибново/, за да облекчат страданието, разтварят дрехата на умиращия. Понякога, когато страданията продължават, се вика ходжата да чете молитва.

Обичаи и обреди непосредствено след настъпване на смъртта

Настъпването на смъртта близките установяват, като видят, че човекът престане да диша. "*Когато душата напусне тялото, тогава вече някоя от жените - роднини може да изплаче, като по този начин оповестява настъпването на смъртта. Отделяйки се от тялото обаче, душата не отива веднага на оня свят, а обикаля местата, където мъртвецът е бил, и особенно мястото, където е починал и изкъпан. Затова се оставя лампа да свети и съд с вода, за да пие душата от нея.*" /Якоруда/

След като душата е напуснала тялото за мъртвия не се говори нищо лошо. От този момент живите не са му съдници, а душата му отговаря на оня свят за всички постъпки и провинения. Оттам идват и изразите: *"Душа да му е яка" и "Душа да му знае"*. /Якоруда/

От момента на смъртта покойникът става обект на особени грижи и внимание. Първото нещо, което се прави, е да се затворят очите на умрелия. С една по—широка кърпа се завързват долната и горната челюст, за да не остане отворена устата. Ръцете се поставят успоредно на тялото, а краката се изпъват. След това се събличат дрехите, покрива се с покривка, за да се предпази от влага и се поставя на легло. Предизвестяват се тези, които ще извършат намаза и молитвата, и приятелите, и роднините на починалия. Покойникът по най-бърз начин се подготвя, за да се увие с "кефин". Почти във всички изследвани селища се боят силно от покойника. Съществува убеждение, че колкото се може по-скоро трупът трябва да се предаде на земята.

"*След като умре човека се чака, може да кажем 5-6 часа. Колко-то по-бързо се погребе, толкова по-хубаво е при нас. Ние не чакаме 24 часа... По-бързо ги погребваме.*" /Доспат/

" Погребваме по-бързо умрелите, защото пише в Корана, че тази

работа трябва да се върши бързо.Първата работа е значи като умре, да се погребе, да не стои, защото особено пък лятно време, ако стои... се разлага." /Сатовча/

"... А всъщност в Корана е казано, че трябва да се бърза да се погребе мъртвия..., а не че например той е опасен за живите." /Дебрен/

Обичаи и обредни практики, свързани с подготовката на погребението.

В този комплекс обредни практики са включени основно два елемента: измиване на покойника и завиване на мъртвеца в "кефен" / специално погребално платно/.

1. Измиване на покойника

Измиването на покойника не може да извършва всеки, а само специално занимаващи се с това хора. Самият ритуал се нарича "фарз". Последователното измиване /три пъти/ е сюнет.[15]

"Преди да го отнесат на гробището мъртвият се изкъпва, измива се през кърпа (т. е. не се докосва с ръка). Ако е жена, къпят я 2 жени, ако е мъж - мъже. Изкъпват го, измиват го и тогава го завиват в платното и го слагат върху нещо - ние му казваме табут."/Доспат, Сатовча/

"Мъртвият като умре го къпят, защото не трябва да е мръсен - Земята не го приема така некъпан. Само, който падне на фронта, него не го къпят - направо, значи, както е кърваво - така го погребват. Земята не ги приема иначе. Така пише в нашия Коран, че на фронта, който падне, тях вече не ги къпят, направо го погребват - с дрехи, с всичко. Другите изкъпани трябва да бъдат, защото не ги приема Земята. Има случаи в някои страни, в които ги погребвали така и... после пак трябва да ги вадят и къпят." /Сатовча/

"Душата на мъртвия...тя стои така... като на пиле - трепери и казва: "Не барайте, защото и на вас ще дойде това... защо лицето му е болно... лицето му е болно, докато излезе душата - значи по-внимателно трябва да се пипа, т. е. да не се пипа с ръце. Да не е гореща водата, да е умерена, да не е много студена..." /Дебрен/

В изследваните общности с акта на смъртта мъртвият става заплаха за живите, независимо дали е роднина или чужд. Той е нечист и опасен и затова се предприемат множество предпазващи действия — мъртвият не се къпе с ръка, а само с кърпа, изхвърля се водата и

сапуна, с който е къпан, къпе се извън къщата на специално място. Самото изкъпване е превърнато в ритуал, тъй като не може да се извършва от всеки, а само от специално подготвени хора. При мъжете — от ходжата и негов помощник, а при жените — от жената на ходжата и друга специално обучена жена. Извършват се точно определени и последователни ритуални действия. През време на къпането липсват елементи на свободно оплакване.

"Водата, с която къпят мъртвия се изхвърля в земята, защото нечистотиитте, както ви казах, абдеста, с водата дето има мръсни работти се изтичат, нечистотии - всичко пада. Така и там вече като го изкъпят, всичките мръсотии дето има по него падат. Трябва водата да се закопае. И миенето става в една палатка и в нея мъртвия се слага на темшир, който има дупка и всъщност от тая дупка в земята отива водата. Къпе се в двора на къщата в тази палатка, както ви казах, а водата, с която са го изкъпали е нечиста и затова трябва да се закопае, да не стои така. Някои магьосници ги използват тия неща (сапун, вода) и правят с тях магии. А сапуна и него го слагат в земята." /Дебрен/ Това се практикува и в Сатовча и в Долно Дряново.

"Когато умре човек, водата от съдовете се изхвърля, защото Азрила, като вземе душата на мъртвия, си окървавявя ръцете и търси къде има скрита вода и с нея се мие... И затова трябва водите да се хвърлят. А ръцете са му кървави, защото взима душата, а туй е мъчително. Някой, дето е по-спечелил тука, му излиза по-лесно душата, а някой, дето е правил много грешки - по-трудно. На грешните взима от лявата страна душите, а които са спечелили, себап дето имат - от дясната. А себапа е доброто, дето си направил."/Доспат/

Според Корана дясната страна е свещена — тя символизира положителното начало, а лявата — отрицателното.

"Всичко от стаята, дето е бил мъртвеца, се пере - всичко - окървавено е. Окървавено в смисъл, че е присъствало, когато Азрила окървавява, когато идва да вземе душата. А дрехите на мъртвия се раздават, защото е казано в нашия Коран, че когато се даде на живия нещо, то ще се намери на умрелия Там. Те са голи там, ама после, като ще стане потопа, това каймет му казваме ние, ще излязат всички пак от гроба, ще излязат голи, добре, ама ако някой си е дал нещо тука... нахранил е някой, чувал е гостенин, дал е някои дрехи и Аллах го е приел това нещо, което той е дал и там вече като стане мушара,

като ще има съд (мушар - значи съден ден). Ще има Съден ден, като минат през мушара всички и тогава вече ще вървят на две - които са за джанем, за ада - в ляво, а коитто са за джанет - в дясно. На две ще се делят и тогава, който е дал такива работи - там ще му се дадат. И който не е дал, няма да върви гол. Ако е спечелил - тука е направил добро, а не е дал дрехи и за него ще има дрехи. Ако е правил лошо, да кажем - на него не може нищо (т. е. дрехите) да му помогнат." / Дебрен/

"Когато умре се прави наблют - пият, събират се близки - корани карат... има такива... има специални думи за умрелите - корани. И ходжата или пък да кажем други, които знаят, карат кораните." /Г. Дряново/

"Като умре, мъртвият го пазят, не го оставят самичък, защото, ако го прескочи нещо, може да стане лошо - да стане вампирин, както казват, затова го чуват (пазят). Не се оставя сам и когато го свалят долу да го къпят. Казваме на това, на което го слагат темшир." /Рибново/

Интересно за изследваните общности са отношенията между съпруг и съпруга, когато някой от тях почине. Задължително, след като почине жената, тъй като се приема, че се прекъсва брачната връзка, мъжът фактически става чужд и затова дори по изключение не може да къпе съпругата си. Понякога ритуалното къпане на мъртвата се пренася в дома на нейните родители, което е знак за реално и условно прекъсване на брачния съюз. На другия свят тя отива не като съпруга, а като член на своето родителско семейство. Когато почине мъжът, жената е задължена да чака четири месеца и десет дни и тъй като след смъртта бракът все още е неразтрогнат, съпругата може да изкъпе трупа на мъжа си. След изкъпването /гусюл/ на мъртвеца *"се прави абдест"* /ритуално изчистване/. Косите и брадата на покойника не се решат и не се подстригват, космите не се скубят, ноктите не се режат.[16]

2. Завиване на мъртвеца в кефен

Самото завиване на мюсюлманите в кефен е "фарз". Платното трябва да покрива изцяло тялото. Най-добрият кефен е от бяло платно. Кефенът се състои от три части и е различен за мъжете и жените.

Обичаи и обреди, свързани с изнасянето и погребването на мъртвия

Обикновено покойникът се носи от четирима мъже, които сменят местата си. При всяка смяна на местата вървят около десет крачки. Покойникът е на гръб и главата му се намира отпред. Тези, които придружават покойника до гробищата, вървят отзад. Те не приказват, но вътрешно могат да казват молитви. Когато покойникът се отнесе на гробището, хората могат да седнат, едва след като мъртвия се постави на земята. Достатъчно е само имамът да "кланя погребалния намаз". *"Единственото условие за погребалния намаз е покойника да е мюсюлманин /мюсюлманка/ и да му /й/ е направено гусюл."*[17] Четенето на Коран на погребалния намаз не е разрешено. Ако не се налага, не е редно погребалният намаз да се извършва в джамията. *"Добре е при погребалния намаз, тези, които ще кланят намаза да са в 3 редици. Ако кланящите се, са седем души, единия става имам. Трима след него правят редица, двама застават след тях и единия застава накрая. По този начин се образуват три редици."*[18] Самото погребване на мъртвеца се нарича "дефин".

"Мъртвият се изнася през вратата с главата напред и когато се носи - също. Това е при нас - мюсюлманите." /Г.Дряново/

"Носят го четирима души, които се сменят и няма значение дали са роднини, дали са близки, дали са приятели. Който иска, всеки един може да носи. Четири са тия, дето го носят." /Сатовча/

"Като се върви, никъде не се спира. Направо продължават за гробището и никой няма право да задминава мъртвеца напред - след мъртвия трябва да вървят, с него наравно, но нямат право да го задминават." /Д. Дряново/

"Като се срещне погребение, трябва да отбиеш, да спреш. Спират... иначе...голям грях е..." /Г. Дряново/

"Хората се подреждат след мъртвия, така, както войниците се подреждат и както в джамията - ние му казваме сафта - в такива редици се подреждат.Доде стигнат до гроба, учат молитви от Корана, кой каквото знае учи другите.След ковчега с мъртвеца хората се подреждат в редици, като в джамията - казваме му сафове (редици), като войнниците както се строяват, така и ние. Има ред. Редът е такъв, че трябва да бъдат тек - или 3, или 5, или 7. Да не бъдат чифт, защото Аллах е един, друг няма и затова трябва да бъдат тек, а не чифт. То е казано, че нашия мохамберин Мохамед само той е ходил при

Аллах, тамо в живо сътоянние и през това време, когато е ходил при него, тогава му и казал, че трябва да се кланяме дженнезе, да се подреждат на редици и да са тек. И тогава Мохамед попитал Аллах: "Защо нямаш друг помощник, ами си сам?" "Защото, ако имам друг ще се събори дунята (света) бърже, затова трябва аз сам да командвам. Ако има друг, значи той друго ще каже, аз друго и ще се събори бърже света." /Доспат/

"На гроба ходжата кара корани, като го погребват. Тия са такива... от Корана ги изкарват. И вече като го погребат, насядат всички хора и вдигат ръце за молитва. И след това като го погребат, хората се изтеглят и остава ходжата сам. Тогава вика името на амйката и името на умрелия и той (умрелия) вече като чуе се събужда.

Прощават се с мъртвия, като му казват: "Халал" и казва, да кажем, ходжата: "Как го знаете тоя човек?" И като кажат хората: "Добър го знаеме, с хубаво го знаеме", значи те му прощават греховете. Вие му казвате прошка, ние му казваме халал - прощаваме му всичко дето е било - карали сме се, били сме се, да речем, нещо лошо - прощаваме му - алал да му е. Ето това е прошката при нас - алал да му е." /Сатовча/

В изследваните селища мъжете се погребват по-плитко на 80 см., а жените - по- дълбоко - към 1 м, като обяснението е че жената е по-грешна и повече трябва да се мъчи.В гроба главата на покойника е назапад, краката на изток, а лицето е обърнато на юг - към Мека.

"При мъж - в гроба се слага само платно, бяло платно се слага и една да кажем от американ риза - без яка... и с едно платно го завиваме. При жените - по-такова ги завиват - кърпи им слагат и главата също така завита с кърпа. Ние му казваме кефин на това платно, с което завиваме мъртвия . При децата също така има американ - с платно се завиват и се погребват. /Дебрен/

"И като се погребе остава ходжата там (на гроба) и му вика, за да може да се събуди мъртвия, защото душата на мъртвия се връща пак в мъртвия. Ходжата вика името на майката на мъртвия и на мъртвия името и той (умрелия) се събужда. Душата излиза и става до кръста тогава мъртвия в гроба, и тогава разбира вече, че е умрял. Има и едни ние им казваме мелеке (ангели), които влизат там да питат. Те питат вече "От коя религия си?" - от християнската, ислям-

ската или пък от друга религия? И да кажем, ако е от ислямската, ще каже - от ислямската. И тези ангели си отиват и тогава идват други и те казват къде ще е... - дали ще е в рая, дали ще е в ада. Там го определят още къде ще бъде. И след като го изпитат, определят вече къде ще е и отварят прозорец отпред - ако е за ада, отварят му черно, ако е за рая - отварят му градина, студена вода, покажат му дръвчета... такива работи. Оттам още вижда къде ще бъде - те са две работи - рай и ад." /Сатовча/

"Когато е в гроба, той /мъртвият/ в началото няма душа и когато ходжата призове майката на мъртвия, душата пак влиза. Тогава вече остава ходжата, остава сам и вика името на майката и името на мъртвия. И като чуе мъртвия, че викат на майка му името и той мисли, че майка му го вика и тогава се събужда. Ама душата само до кръста е влязла, а от кръста нагоре не влиза, защото той, като си е чул името е, станал прав и гол, не е на колене. И тогава вече влизат и го питат: "От коя религия си?" Като е в гроба, той чува, чува и след това го изпитват тия мелеки, изпитват го. И ако даде Джуват / отговор, че е от исляма/, отиват да кажат тогава на Аллах. И той праща други мелеки и тогава те му отварят един прозорец и му показват на рая градината - дръвчета, всичко и му казват: "Ей там ще си". Ако е грешен, тогава идват други две мелеки ...бият, не питат - едната е глуха, другата е няма, за да не може едната да приказва, а другата да не чува когато човека пищи. Бият го без да го жалят. Все едно, че е следствен - един престъпник - когато в милицията го водят докато признае - как го бият - същата работа и там." /Доспат/

В гроба мъртвият се смята за жив. Той има сетива — чува, говори, плаче. Пътят към отвъдното е мъчителен, свързан с човешки усещания /на болка, мъка, радост/ и множество изпитания. В този смисъл, той е равнозначен на посвещаване. Този път е ритуал на преминаване на границата от всекидневното към свещеното и от преходното към вечното.

По време на изпитанието душата е и в гроба, и в тялото. Мъртвият /трупът/ е запазил човешката си сетивност и реакция, т. е. той е "жив мъртвец" Това е близо до европейските представи за живите мъртъвци.[19] Тялото принадлежи на материалната сфера, която познаваме благодарение на сетивния опит; родината на душата е другаде и тя се стреми да се върне там. Тази родина е светът на

“свещените неща". Моментът на влизане на душата в мъртвия, който е в гроба, се асоциира със събуждане, а оттук смъртта се асоциира със сън. Тази представа съвпада и с християнското фолклорно разбиране за душата по време на сън.[20]

"При самоубийство не се прави разлика с другите погребения. Разликата се прави там, когато умрат. Когато умрат идват тия ангели. Те си правят там разликата - в гроба вече.” /Г. Дряново/

"Погребваме ги голи, защото голи са се родили. И там, когато се съберат на оня свят, и там са голи. Ама там няма да има, както тука сега за мъжко и женско да са. Те всички ще са голи и когато вървят в джанета (рая), там ще им дадат дрехи. Има една вода и те ще се умият и ще се облекат. Там ще им дадат облекло - там има. За рая, които са, ще им дадат дрехи от рая - хубави дрехи ще си облекат.” /Г. Дряново/

"Душите не умират. Тялото си гние, а каквото вижда, душата значи вижда. Щото душата иска сега всичко тука - страстите на човека, защото кой каквото си иска, тук на тоя свят си прави удоволствие... Това душата иска и душата ще страда.” /Доспат/

"Когато са на гроба и ходжата вика името на майката и на умрелия, другите стоят настрани, защото като си чуе името, мъртвия се събужда и дава знак - почва да тропа, чува се, че знак дава. Докато не даде знак, не се мърда. Така е казано, да не седят, то може и да не се махат, но на мъртвия му е по-хубаво, когато не седят.” /Рибново/

"Когато някой го убие гръм, редно е там да го погребат - да не го местят. Най-важното е да е там, където му е определено мястото. Ние му казваме тупрак (пръстта където му е взета, тупрака), там ще умре.Казват, че стават вампири тия мъртви, които не ги пазят, когато умрат, оставят ги сами.” /Дебрен/

Поведение на живите след смъртта

В литературата върху исляма често се обсъжда бурната проява на скръб по време на смъртта. В Корана тя не се препоръчва и дори се забранява, но в много от селищата това не се спазва. Общоприето е схващането, че жените могат да изразяват по — силно и видимо мъката си по повод смъртта на свои роднини и близки, а мъжете е задължително да се въздържат. Траурът свързан с промяна на

облеклото или неговите цветове, отсъства като цяло. След смъртта не се поставят и специални знаци върху къщата, по които да се познае за скорошната смърт в дома. В церемонията на оплакването, жените се оплакват по-сдържано и не така дълго, както мъжете. Участието и помощта в погребалните обреди се възприема от всички интервюирани като богоугодно дело. Извършват се и някои практики, които имат фолклорен характер и не са в ислямския канон, но произтичат от страха от мъртвия и са предохранителни мерки за предпазване на живите.

"Когато умре човек, ако има да кажем вода в къщата, тогава се излива и се налива нова вода. Защото като дойде Азрила (ангела), дето взима душата на човека и като вземе душата, където намери вода си умива ръцете. Затова, с тая цел изливаме вода и наливаме друга.Не загасваме и не палим нов огън." /Дебрен/

"Където е лежал и умрял мъртвеца, вдигаме чергите, изнасяме ги и ги изпираме." /Д. Дряново/

"Няма забрани за работа в къщата на мъртвец. Не се носи черно, защото не трябва, не е нужно - в Корана го пише, че не трябва, защото като носиш черно - значи тъжиш, а Аллах казва да не се тъгува. Не трябва и да се плаче силно." /Сатовча/

"Дрехите на мъртвия не са опасни за живите. Ако дрехите, с които е умрял са мръсни - изпират се и се дават на някой човек, а ако има и нови и те се дават на хората. Казваме му пренар, за да се найдат (намерят) там за умрелия, по хората ги даваме." /Дебрен/

След смъртта поменална трапеза не се прави, а се събират най-близките в къщата. След напускане на гробището се раздава ритуална храна. Трапеза се прави на 52 ден, когато душата окончателно напусне тялото. /Доспат/. На някои места /Якоруда, Сатовча/ се отбелязват 9 и 40 дни след погребението.

"Трапеза няма, не правим. Ако, да кажем, направим наблют (мевлют), тогава му се прави ядене. Определени дни няма - да кажем 52 дни като направи мъртвия, тогава вече правят наблют и ядене правят. Правят пилафи и халва, а погачи се правят още като умрат. Първата вечер се правят да кажем мекици... нещо и се раздава по махалата. Не е казано колко дена - може и 2-3 дни, може и една седмица, може и 1 месец да се раздава - различно. Но поначало 1 седмица се раздава по махалата." /Доспат/

"Траур нямаме... Няма черни кърпи, няма ленти, няма такова нещо.Забраната за повторна женитба е 1 година." /Сатовча/

На 3, 9, 40 дни не празнуваме, а правим само на 52 ден молитва - наблют." /Доспат/

Обичаи и практики, свързани с погребението

В изследваните селища земята за гробове не се купува. Тя е общинска. Носещите "Табут" го поставят недалече от гроба. Всички застават с лице към Мека и присъстват на "намаза" на мъртвия.

"И преди да го погребем има един камък... там, който се казва мусала - ташиф. Там първо се слага мъртвия, а живите му се кланят - железе. След това го вдигат и го слагат в гроба. Погребваме го, като не слагаме нищо друго - нито сандък... нищо, направо го слагаме там. Дъски слагаме върху мъртвия, като оставяме една дупка, през която да се изправи, когато му излезе душата."/Сатовча/

"Жените, наште, при мюсюлманите, не разрешаваме да отидат на гроба. Вънка може, до оградата, обаче вътре не се разрешава. Може само за мъжете, а жените нямат право да ходят." /Дебрен/

"И с тоя табут го занесат в гробището и влезат там вътрешни хора. Да кажем, ако майката е умряла - сина, синовете влизат, бащата също, ако няма синове - най-близките влизат. И след като го сложат, наредят дъски и го погребват вече... И тогава вече става ходжата да му пее." /Рибново/

"Жените не ходят на погребението на гробищата, защото нашия Коран го забранява. Те могат да вървят само до края на селото, а нямат право да ходят до гробището и до мъртвия нямат право да ходят. Който иска да иде при мъртвия, трябва да вземе абдес. Както за молитва взимаме абдес, така и за там трябва да са всички с абдес. И жените само в къщата могат да идат." /Дебрен/

Гроб - гробище

Тъй като погребението на покойника е фарз, необходимо е да се изкопае гроб /кабир, мезар/[21], освен в случаите, които са наложителни в дадени ситуации /умрял във вода, на друго място и др./ При всички случаи покойникът трябва да бъде погребан в земята. В един гроб може да се погребва само един мъртвец. Не се правят семейни и родови гробници. В основата на този обичай стои представата, че всички са

равни — полово, статусно, социално. Това устройство на свещеното пространство, каквото е гробището, съответства на представата за живота в отвъдното по време и след Съдния ден.

"Ние нямаме определено място за гроб. Където има място, подред ги слагаме. Да кажем, като завърши един човек, до него друг. Нямаме специално място да кажем роднини или близки. Под редица ги слагаме и не правим разлика мъж ли е, жена ли е... Който умре, слагаме ги подред." /Рибново/

Гробът трябва да е една педя над земята и върху пръстта се поставят два издялани кола, с които се промушва пръстта. Варосването и украсяването на гроба не е разрешено. Строго е забранено сядането, лягането, спането и тъпченето на гроба. Тези действия са "мекрух" строго забранени. "*Писането върху гробовете, за да се получи популярност или за гордост е харам.*"[22]

"Гроба се копае от 2 души, които редовно ги копаят. Не са така, назначени, ама те копаят. Ако отсъства от тях някой, викат някой друг да копае. И вече там, на гроба се плаща - колкото искат хората, толкова. Не е определено да кажем, както другите работи... не е определено плащането на мъртвия. Гроба не е определен - колкото поискат хората - толкова се дава. Все едно, че къща правите - както не се пазари къщата с майсторите, така и гроба не се пазари - колкото иска, толкова му се дава." /Сатовча/

"И като се изкопае гроба се пази. Тия, които го копаят, те го пазят, чуват го докато занесат мъртвия и го погребват. Гроба се копае с кирка и лопати. След като се погребе мъртвеца носилото, с което са го носили се връща и се запазва в джамията." /Дебрен/

"На гроба, когато го погребат, два камъка може да му се сложат, независимо дали ще са плочи, дали ще са прости камъни - да има 2 камъка на гроба, за да се знае, че е гроб. А тука в общите гробища даже и не се полага и камъни да слагат и не се полага да е заграден гроба. Загражда се гроб, който е вънка - самичък, било с дърва, било с мрежа и слагат камъни да се знае, да се види, че е гроб. Вътре в гробищата не е заградено. Там не се позволява да се загради отделно." /Рибново/

"И като го сложат в гроба с платното, слагат върху него дъски под наклон и пръстта отгоре. След това отгоре слагат два камъка - към главата и към краката. По-рано не се слагаше на камъка името на

мъртвия, а сега вече някои слагат, ако искат, ако не - може и без името." /Рибново/

Във всички изследвани селища гробището е оградено и се възприема като свещено пространство на религиозната общност. Навсякъде то е извън селото, но в близост до него. Една част от гробищата са разположени на склон /Рибново, Г. Дряново/, а други в равното — Дъбница, Д. Дряново. При организирането на гробищното пространство, природата не се култивира специално — не се садят допълнително никакви дървета, цветя и храсти. На гробовете не се оставят храни и вещи за мъртвия. В гробищата в Рибново, Д. Дряново и старото Дебрен има запазени плочи на мъртви, които имат антропоморфна форма. Според специалисти археолози[24] този вид паметници по всяка вероятност са от времето на късното Средновековие и Възраждането. Те са различни според пола на мъртвия и някои от тях имат надписи на арабски. Женските антропоморфни каменни паметници са с плитка или такевидна шапка. Има и паметници, на които символично е изобразен гердан. Като цяло те възпроизвеждат образа на жената до смъртта. Специфичната форма на камъка носи богата социална информация - социалния статус на мъртвия, образование и богатство.

Село Рибново - старата част на гробището, 1999 г.

През целия XX век - до 1990 г., гробът се означава с два камъка, които се поставят при главата и краката на мъртвия. Странично границите на гроба не са очертани. Камъните в различните селища са различни. В Рибново се използват прости камъни и нова тенденция е да бъдат предварително обработвани. В гробището в Дъбница всички камъни са обработени и имат една и съща форма — на къща с покрив. Във всички селища, съвсем нова тенденция е върху камъните и плочите да се поставят надписи с имената и датите на раждането и смъртта на покойника. Някои от надписите са на арабски, а други на български. Това, което ми направи впечатление /Рибново, Д. Дряново/ е, че обозначените с надписи плочи са основно на мъже. На женските гробове обикновено няма надписи или поне аз не съм забелязала такива. Има селища, в които поставянето на надписи на плочата е по-масово и се прави и на мъжките, и на женските гробове. /Якоруда, Сатовча, Доспат/

"Мъртвите се подреждат горе-долу така: да са гробищата еднакви... подред, да не са шарени и никой да няма право да влиза и да ги тъпче. Затова ги подреждат така и между два гроба остават колкото един човек да може да минава, с цел да не може да се тъпче гроба,

да не се стъпва върху гроба. Върху камъка няма никакви знаци за мъж и жена. Ако му пишат името, тогава се знае, че е жена, ако няма

Село Рибново - новата част на гробището, 1999 г.

писано името, тогава не може да се отличи дали е мъж или жена. Тук няма такива купешки надгробни плочи. Те ги купуват от Геша. Който иска друг камък да вземе, взима обикновени камъни - прости и по-дълги и не търсят плочи.” /Доспат/

“Има... има и външни гробове. Тук, в селото нямаме, защото разлика няма. Трябва да бъде в гробищата непременно. Отделно не можем - нямаме право да го погребем отвънка. Ако, да кажем, гръм го удари навънка по балкана, не е позволено да го връщаме в гробището. Трябва където го удари гърма, там да го погребем. Върху гроба се струпват камъни и се ограджда.” /Г. Дряново/

Поведение на живите след погребението - траур

Формите на изолация след погребението са в тясна връзка с начина на организация на гробищното пространство, защото в основата и на

двете стои една колективистична и социално-справедлива религия, каквато е islямът. В гробището няма семейни и родови гробове, няма надписи и знаци — всички са равни. В същото време при живите

Село Рибново - старата част на гробището, 1999 г.

родственици на мъртвия отсъстват външните форми на изолация — няма траур, няма регламентирани от Корана забрани, освен свързаните с повторна женитба. По този начин мъртвият не принадлежи на семейството и рода си. Той е общ за религиозната общност — той е мюсюлманин, приет от Аллах.

"След погребението, като се върнат - пеят в къщата. Учат корани, има наблют - изучават корани... Друго нищо." /Дебрен/

"Ходят на гробището да учат молитви, ама могат и в къщи да ги учат и после ще ги изпратят - да кажем: "Тая молитва, която изкарам я пращам на мойта майка или баща, сестра или близки и на всички, които са около тях". Не е задължително винаги там да се ходи. Най-правилно е по нашия Коран, когато е Рамазан - Байрам,

Село Рибново - старата част на гробището, 1999 г.

Курбан - Байрам, тогава да се посащават гробищата, но не вътре, а отвън да се обикалят с молитви. Най-много е тогава - когато са Байрамите. /Сатовча/

"Жените не ходят. Те нито при погребението, нито след това

ходят. Те не знаят кои са гробовете на техните близки. Ако има да кажем нещо и му е сложен белег - знаят, ако няма - не. Защото нямат право да ходят жените, че даже и мъжете, ако не отидат - пак може. Може и открая да стоят, да не влизат вътре, на края може да изучават някакви молитви и даже по не е правилно да влизат в гробището. Ще ти кажа с каква цел нямат право да влизат в гробището - защото, ако влязат в гробищата и знаят примерно къде е на майка му, на баща му или на близкия гроба, ще върви между другите гробове и ще

Село Рибново - старата част на гробището, 1999 г.

ги стъпче. Пък има и на малки деца гробове, дето по-отдавна са заровени, и не се много познават - да кажем са уравнени - и ще стъпят върху него и умрелия ще плаче - защо го е значи така сгазил, защо го е..." /Доспат/

"Гробовете не се поддържат. Върху не се садят цветя и затова е най-редно в тях да не се влиза. Отвънка да се изкарат молитвите и изпратят на всички. Нямат право да влизат да тъпчат другите гро-

бове.” /Рибново/

"На 52 ден се събират в къщи и се пее наблют - карат се кораните. Които хора отидат да ядат храна, но другаде не ходят, не носят другаде ядене - там, в къщи.” /Доспат/

"Празнува се 52 ден, защото тогава му се разключват кокалите. Като стане 52 ден всичките му кокали се разглобяват. И тогава се учат молитви в къщи.” /Дебрен/

"По нищо не може да се разбере, че в една къща скоро е умрял човек, защото не слагаме нищо - нито траур, нито знаци по къщите, нито некролози - нищо. Само да кажем, кажат в коя къща кой е умрял или пък някой, който не знае - после ще му кажат: "Еди преди колко си дни е умрял човек оттам”. Така е... разказване от другите - по друго не може да се разбере...” /Сатовча/

Посещение на гробището

"Посещението в гробищата е сюнет, защото отивайки там ние ще си помислим за Ахърет, ще вземем поука от смъртта и четейки Коран ще се помолим на Аллах. Най-подходящите дни за посещение на гробищата са петък и дните на Байрама. По време на посещението не се обикаля около гроба, не се докосва с ръка или лице, не се завързва кърпа, не се пали свещ, не се дава обет, не се оставят пари и вещи на покойника.”[23]

"На гроба не е забранено и не е определено кой трябва да отиде. Който желае може да отиде, ама роднините му са там... и други близки - селяни, комшии, който желае отива.” /Дебрен/

"След погребението няма определени дни, на които да се ходи на гроба. Който когато иска може да иде, да поседи да кажем при близкия, да му изкара някой коран, молитва. И там може да иде, и в къщи може да му изучи молитва. Да кажем, изучаваме молитви тука и казваме тия молитви да идат на еди кой си, на наш близък или на други, които са около него. Всички се споменават, не се споменава само близкия, защото е много лошо. Защото, например - умряла е майката и само за нея да се изкара молитва... Трябва да изкара молитва за всички - за бащата, майката, роднините, близките, за всички. Защото има и други, които няма кой да ги посети и затова да се изкара молитва и за тях.” /Доспат/

"Извън гробището раздават бонбони, за да не горчи пръстта въ-

тре. Когато го дигнат мъртвия, като се съберат хората така, вънка раздават или като се върнат от гробищата - вънка... вънка раздават." /Д. Дряново/

Вместо заключение

Погребалните обичаи и обреди на родопските българи мюсюлмани не са били обект на специално етнографско проучване. Те винаги са се разглеждали в контекста на доминиращата християнска култура, като са извеждани общи вярвания и практики, които обаче имат определено езически характер и обикновено служат да пазят живите от мъртвите. Тези обредни практики като идея отсъстват и в двете религии. В издадения през 1994 г. от БАН, Сборник " Родопи", се защитава тезата, че: " Докъм средата на XX век, идеологическата натовареност на погребалните обичаи явно е повлияна от християнството и исляма. От обредна гледна точка официалните представители на култа заемат видно място при реализацията на обичаите. **Това обстоятелство обаче няма определящо значение за цялостната характеристика на обичаите при смърт и погребение.**Моментите, които са свързани изцяло с християнския или мюсюлманския култ и които са продукт само на една от тези религиозни идеологии, са свързани малко и нямат структурообразуващо значение за системата от обичаи.[24] Особено впечатление прави и един друг цитат, който по свой начин решава проблема с християнството и исляма като религии. "Това дава основание да приемем, че и двете системи от обичаи и обреди са построени върху един общ модел. /Интересно кой е той? — А. П./. Двете основни идеи, които характеризират неговата идеологическа натовареност, са също общи. Във всички проучени родопски селища широко е разпостранена вярата в задгробното възмездие и двойствената природа на мъртвеца.[25] Досегашните етнографски изследвания внушават, че общото между християнските и мюсюлманските представи са съхранените народно—езически вярвания. Безспорно такъв компонент съществува, но той не е основен. Това, което се пренебрегва е, че islямът е най-близката до християнството религия.[26]

Като се има предвид всичко това, могат да се търсят приликите по—скоро във вековната ислямско—християнска взаимност, отколкото в езическия субстрат. В защитаваната в сборника теза единственото с което съм съгласна, е, че вследствие на съвместния живот /християни

и мюсюлмани/ сред населението битуват /по повод смъртта и погребението/ езически вярвания и практики, които преимуществено са изучени и описани от етнолози и фолклористи. Не само по отношение на исляма, но и по отношение на православното християнство смятам, че тези изследвания са в дълг на обективността и истината.

Бележки

1. Изследването се проведе първоначално, както бе планирано по проекта в селища от общините в Г. Делчев и Гърмен. За конкретна тема обаче се наложи да се използват и материали събрани от експедиции в други села - Сатовча, Доспат, Девин, Якоруда и околните й села. Идеята бе да се направи по—цялостно изследване на погребалните обичаи и обреди и затова се наложи да се обхванат и други селища от Западните Родопи.

2. Записаните ходжи са от Сатовча, Доспат, Г. Дряново, Рибново, Долно Дряново, Дебрен и Якорудско. Тяхната възраст е над 70 години и почти никой не владее арабски. По тяхно изрично настояване в текста не се цитират имената им, а само селищата.

3. Другите осем информатори са също възрастни мъже, повечето с основно образование, които определят себе си като религиозни. Техните имена също не са цитирани.

4. Арьес, Филипп. Человек перед лицом смерти, М., 1992, Пер. С французского, с. 13.

5. Сб. Идея смерти в Российском менталитете, Институт философии РАН, Санкт-Петербург, 1999 г.

6. Върху християнските погребални практики има много изследвания. Вж. Кн. VII или Сб. НУ, т. XXVIII,1914г.; Ив. Георгиева, Сб. “Пирински край";, Обичаи и обреди свързани със смъртта и погребението - “ Етнография на България", т. 3, С., 1985г.; Хр. Вакарелски, Понятия и представи за смъртта и душата, С., 1939г.; както и много други.

Първото изследване на погребалните практики у българите мюсюлмани е от Стою Шишков, “Култът към умрелите у родопските помаци", Сп. “Родопски напредък", 1906/2.

7. Обичаи и обреди свързани със смъртта и погребението - “Етнография на България", т. 3, С., 1985г.; Хр. Вакарелски, Понятия и

представи за смъртта и душата, С., 1939 г.; Васил Гарнизов, Мъртвият и живите, Български фолклор, кн. 2, 1994 г.; Евгения Мицева, Култът към мъртвите в обредната система на българите; Ивета Тодорова и др.

8. Вж. Хаджиева, Р. Обредите на преминаване в погребалните обичаи в Годечко и Драгоманско, СУ " Климент Охридски", 1984, дипломна работа.

9. Гуревич, А. Я. Филипп Арьес: Смерть как проблема исторической антропологии, Предисловие: Ф. Арьес " Человек перед лицом смерти, М., 1992 г.

10. Превод на Свещения Коран. Преводът от арабския оригинал е на Цв. Теофанов, С., 1999 г. Всички позовавания на Корана в изследването са от този източник.

11. Хаджи д-р Генджев, Ислямско вероучение, С., 1993.

12. Елиаде, М. Митът за вечното завръщане, С., 1994 г.

13. Всички разкази от Якорудско в текста са записани от Фетие Шаранска.

14. Хаджи д-р Генджев, Ислямско вероучение, С., 1993.

15. Хаджи д-р Генджев, Ислямско вероучение, С., 1993.

16. Хаджи д-р Генджев, Ислямско вероучение, С., 1993.

17. Хаджи д-р Генджев, Ислямско вероучение, С., 1993.

18. Хаджи д-р Генджев, Ислямско вероучение, С., 1993.

19. Meister, M. Unabgeschossem Beziehungen zwischen Lebenden und Toten. 1991/3

20. Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаии., БАН, С., 1994 г.

21. Хаджи д-р Генджев, Ислямско вероучение, С., 1993.

22. Хаджи д-р Генджев, Ислямско вероучение, С., 1993.

23. Хаджи д-р Генджев, Ислямско вероучение, С., 1993.

24. Миков, Любомир, Антропоморфни надгробни паметници при мюсюлманите в Североизточна България, Български етнография, 5/6, 1992 г.

25. Габровски, М. Обичаи и обреди при настъпване на смъртта, Сб. " Родопи", БАН, С., 1994 г., с. 207.

26. Юсуф Али, А. Тълкувания на Корана в спор с християнската и еврейската религия, т. 1, превод от анлгийски по издание от 1934 г.

Авторски колектив:
Анастасия Пашова
Кристина Попова
Милена Ангелова
Нурие Муратова
Петър Воденичаров
Христофор Поповски

Искам благородна професия...
Традиции, мода, модерност в Западните Родопи

Българска, Първо издание
Дизайн и предпечатна подготовка: Петър Маринков
Коректор: Елена Димитрова
Печат: Рекламна агенция "Корект" - Благоевград

Книгата “Искам благородна професия... Традиции, мода, модерност в Западните Родопи” на Клуб “Отворено общество” - Благоевград е осъществена в рамките на проекта “Изолираното село в Европейския дом”, подкрепен от програмата на Европейския съюз ФАР-ЛИЕН. Тя би била интересна за широк кръг читатели - за деятели на граждански сдружения, работещи в областта на образованието и социалната интеграция на маргинални групи, а също и за социолози, етнолози, историци и филолози, интересуващи се от ежедневния език и манталитет, взаимодействието между традиция и модернизация, а също и за всички, които биха искали да се почувстват съпричастни с тревогите и вдъхновенията на младостта в един необикновен български край - някъде там, високо в Западните Родопи.

The book ’ I want a noble proffesion ... Tradition, Fashon, Modernity in West Rodopi” of “Open society” club - Blagoevgrad, is a result of the project “Isolated village in the European home” suppored by the programme of the European Union PHARE — LIEN. It will be interesting for a wade audience — representatives of NGO-s working on education and social integration of marginal groups; sociologists, ethnologists, social historians and philologists studding the everyday life and the processes of modernization of Bulgarian Muslims; and for every one who would like to get closer to the trubles and the hopes of the youngsters in a unique region of Bulgaria —West Rodopi Mountains.

